

Alexandru Buzuiocanu

zamolxis

Edizione Meridiana

COLECȚIA
BIBLIOTECA DACICA

ALEXANDRU BUSUIOCEANU

ZAMOLXIS

**SAU MITUL DACIC ÎN ISTORIA ȘI LEGENDELE
SPANIOLE**

**Ediție îngrijită de Dan Slușanschi
Evocare de Eugenio Battisti**

**DACICA
București**

Editura DACICA 2009

**Str. Tudor Arghezi nr. 21
020943 Sector 2
București/România
Tel. 021-3121342, 0749-114711**

e-mail: contact@dacica.ro

www.dacica.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BUSOICEANU, ALEXANDRU

**Zamobdis sau mitul dacic în istoria și legendele
spaniole / Alexandru Busoiceanu ; ed. îngr. : Dan Slușanschi.
- București : Dacica, 2009
ISBN 978-606-92035-3-8**

I. Slușanschi, Dan (ed.)

299(398.2) Zamolxis:398(460)+82(460).09-91

Corectură: Carmen Iernilă

Coperta colecției: arh. Marian Coman

Tiraj: 1000 buc.

CUVÂNT ÎNAINTE

Opera lui Alexandru Busuioceanu este vastă și variată. Și-a început cariera literară ca poet, adăugând apoi treptat eseuri și articole de critică literară, de artă plastică, studii de istoria artei, prezentări de programe muzicale pentru concertele Filarmonicii, cronica plastică a artiștilor moderni români, iar mai târziu, spanioli, traduceri din mari poeți universali, pentru a-și sfârși activitatea prin revenirea la poezie, încheind astfel rotund o viață fecundă în idei, fapte și publicații. Cea mai mare parte a acestei activități a fost constant dedicată culturii românești și propagării ei în țară și în străinătate*.

În 1942, în viața lui Alexandru Busuioceanu a intervenit un eveniment deosebit, ce-și va pune amprenta pe tot restul activității și sentimentelor sale. Profund deprimat de înrăutățirea climatului politic din România acelor ani, el se decide să părăsească țara, cu intenția mărturisită de a nu se mai întoarce niciodată. Iată de ce acceptă postul de atașat cultural la Madrid, unde avea să se și stabilească; ulterior va înființa o catedră de Limbă și Literatură română la Universitatea de acolo, pe care o va păstra până la moarte. A

* Pentru date suplimentare poate fi consultată prefața lui Ion Frunzeti la volumul Al. Busuioceanu, *Scrieri despre artă*, București, Ed. Meridiane, 1980 (N. ed.).

desfășurat o neîncetată activitate de cercetare și propagare a culturii românești: înființează Institutul Român de Cultură din Madrid, obține introducerea limbii române ca materie obligatorie la șapte facultăți spaniole, înlesnește publicarea unor traduceri din marii noștri scriitori (ca Rebreanu ș.a.), publică articole și ține conferințe despre arta și literatura română, abandonând aproape cu totul vechile sale preocupări legate de istoria artelor din alte țări. Se simte profund român și așa se va simți până la moarte, păstrându-și cetățenia și purtând în suflet o neconținută nostalgie pentru pământul său natal.

Acesta este contextul în care ia naștere studiul de față, situat într-un domeniu nou, în care a „intrat din întâmplare” și simțindu-se în plină „aventură”, cum reiese din corespondența cu Mircea Eliade*. „Întâmplarea” fusese declanșată de

* Paris, 8 martie 1953

Iubite Domnule Busuioceanu,

Confiscați cum suntem, toți, de treburi și nevoi personale, ni se întâmplă adesea că trecem pe lângă opere excepționale, fără să le vedem... De-abia astăzi, spre rușinea mea, am citit studiul D-tale din *Destin* și nu mă pot împiedica să nu-ți scriu aceste câteva cuvinte de mulțumire și de felicitare. Studiul este pur și simplu extraordinar. Deschide perspective nebănuite în înțelegerea și valorificarea miturilor istoriografice medievale – și nu numai la noi, adică în Europa. (Mă gândesc la importanța mithistoriografiei – așa cum o dezlegi D-ta – în lumea islamică, indiană, chineză.) Ar fi păcat ca o asemenea descoperire să rămână îngropată într-o revistă de circulație limitată. Trebuie publicată într-o revistă franceză. Nu crezi? Mă gândesc la „Revue de Culture Européenne” care, datorită studiilor lui Jaspers, Carlin, Pettaggoni,

Ernst Jünger, Charles Morgan, studii ce vor apare în numerele viitoare, îți va spori și mai mult circulația. Cel mai bun lucru ar fi să pregătești chiar Dta versiunea franceză, pentru că, probabil, vei avea modificări de făcut. Îți sugerez această muncă suplimentară pentru că stimez prea mult studiul Dtale ca să-l abandonez eventualului traducător neavertizat. Sau, dacă Dta nu găsești cu nici un chip timpul necesar, pregătește cel puțin un exemplar cu corecturile, adnotațiile și eventualele „condensări”: pe baza acestui text s-ar putea încerca o traducere [...].

Iartă-mă că, în loc de a mă mulțumi să te felicit, îți propun această muncă nouă. Dar sunt convins că *Mitul Dacic* al Dtale va avea mare răsunet odată ce va deveni accesibil în limba franceză.

Al Dtale cu cele mai bune sentimente, Mircea Eliade.

Madrid, 31 martie 1953

Iubite Domnule Eliade,

Să mă ierți că-ți scriu atât de târziu. Am fost bolnav multă vreme și mai sunt și acum...

M-au bucurat și m-au interesat reflecțiile pe care mi le-ai comunicat. Competența Dtale îmi dă curajul să cred că n-am greșit drumul, într-un câmp unde n-am intrat decât din întâmplare și unde nu mă găsesc decât în aventură. Am urmărit câțva timp acele cercetări, fiindcă am văzut că terenul era cu totul nedefrișat și mi s-a părut că puteam face un început. Explorări de același fel vor putea scoate desigur la iveală mitul lui Zamobxis, în formele cele mai neașteptate, nu numai pe drumurile bătute de Goți, dar și în restul Europei, unde fenomenul got a avut tot felul de reflexe.

Observațiile Dtale dezvăluie însă și posibilități mult mai întinse. Îmi dau seama acum că sub același unghi s-ar putea studia nu numai ceea ce Dta numești mithistoriografia medievală, dar și toate utopiile medievale, poemele epice, chiar cele mai naționale, fără să mai vorbesc de romanele cavaleresti, care trebuie să forfotească de mituri. Și asta, ca să rămân numai la domeniul european. Ce e interesant, e că aceste mituri istoriografice, care în

constanta sa preocupare de a căuta urme românești oricând și oriunde, inclusiv în vechile arhive ale Spaniei – patria împăratului Traian. „Aventura” a constatat în descoperirea neașteptată la care l-au dus studiile sale asidue, și care l-a pasionat într-atâta, încât a generat prezenta lucrare,

fond nu sunt decât transplantări de mituri originare, prind imediat rădăcini în teren nou, își reîncep ciclurile și ajung foarte repede a fi generatoare de istorie. Aș zice mai mult: Mitul originar e reziduu istoric. Acțiunea lui e benignă, absorbită mai ales de religie și credințe magice. Mitul istoriografic e *germen*. El e virulent și își caută imediat încarnări concrete. Cazul lui Alfonso el Sabio, reeditare a lui Deceneu, și tot „geticismul” nobilimii hispanice, care își întemeia noblețea pe genealogia getică și pe afirmarea disprețului de moarte (în fond, ideea nemuririi a lui Zamolxis), își găsesc asemănare în reeditările multiple, mai recente, ale mitului lui Alexandru Macedon în tot Orientul (nostru), izvorâte toate din „Alexandria”. Iorga a demonstrat că și Mihai Viteazul a fost conștient de o asemenea reeditare.

Lucrarea a rămas, din păcate, neterminată; și nu știu când o mai veni vremea să mă întorc la ea. De aceea am și publicat capitolul de acum. Și cred că am făcut bine; fiindcă, dacă studiul n-a stârnit nici un ecou în presa noastră, a trezit în orice caz interesul D-tale, care prețuiește mai mult decât „opinia publică”.

Firește că înțeleg și utilitatea publicării textului în franceză și, bineînțeles, într-o formă revăzută. Ideea însă de a vedea acest text în „Rev[ue] d'Et[udes] Eur[opéennes]” mă înfricoșează. Experiența recentă făcută cu alt articol s-a dovedit din cale-afară de dezastruoasă. Nu exagerez mult: milioane de greșeli, de contrasensuri, contratimpuri, contravenții, contrarietăți... Nu s-ar găsi și altă revistă decât R[evue] d'Et[udes] E[uropéennes]? la gândește-te, și scrie-mi. Voi face așa cum ți s-o părea mai bine, la gândul cel de pe urmă.

Al D-tale, cu cele mai bune sentimente,
[Al. Busuioceanu]

concepută, scrisă, refăcută, amplificată de-a lungul multor ani, în pofida șanselor precare de a o vedea tipărită. Și nici n-a văzut-o. Afară de două fragmente publicate în periodice, ea a rămas ignorată în dosarele sale, deoarece fusese zămislită într-o epocă și într-un loc neprielnic. Izvoarele documentare se aflau în Spania, dar locul în care această creație putea dobândi întregul și realul ei interes era România. După o uitare de 30 de ani, încercăm astăzi să o scoatem la lumină într-o formă cât mai completă, cu certitudinea că această scriere poate deveni la rândul ei germenul și imboldul altor studii pentru cercetătorii români.

Acest text, atât de interesant, care a necesitat o muncă enormă de documentare și asupra căruia autorul revenea în repetate rânduri cu solitudine, ridică două întrebări principale: când a fost conceput și de ce a fost abandonat aproape de final?

În introducerea capitolului publicat în 1952 în revista „Destin” (inclusă în volumul de față) spunea că lucrarea a fost începută „de mult” și că „obligații și necesități” l-au silit s-o întrerupă „acum cinci sau șase ani, când două treimi ale lucrării erau redactate, iar pentru rest aveam material adunat”. Deci Busuioceanu abandona studiul prin 1946-47. Analiza textului manuscris și a celor dactilografiate mai oferă câteva detalii: pe manuscrisul inițial se disting clar trei feluri de caligrafii și cerneluri: prima jumătate are o scriitură egală, clară, frumoasă, cu o cerneală aproape neagră, pe când restul pare scris fie de o mână grăbită, fie de o mână bolnavă (ceea ce a fost desigur adevăratul motiv; un vechi artrism s-a accentuat cu anii, ducând spre finele vieții la o caligrafie aproape indescifrabilă). Multe din filele jumătății a

doua a manuscrisului fuseseră scrise pe dosul unor pagini dactilografiate cuprinzând capitole anterioare - deci reprezintă o a doua redactare sau o redactare mai târzie a acestor fragmente. Majoritatea foilor folosite la redactarea manuscrisului inițial erau hârtii cu antetul „Legación de Rumania en Madrid - Oficina Cultural”, care au putut fi procurate până prin 1946, după care țara noastră a rupt vremelnic relațiile diplomatice cu Spania. Există însă un detaliu care sugerează că prima jumătate a lucrării fusese redactată mai înainte: filele 79-81 sunt scrise pe dosul copiei unei scrisori adresate de Busuioceanu în 15 octombrie 1946 Ministerului Culturii Naționale, în care indica motivele ce îl împiedicau, la acel început de an universitar, să-și abandoneze studenții și cursurile, pentru a se întoarce la București, și cerea o reglementare a situației sale. Dat fiind că manuscrisul propriu-zis se oprește la fila 99, înseamnă că tot ce era înainte - mai ales capitolele scrise cu caligrafia ordonată - data cel puțin din 1945. Mai există un detaliu în favoarea acestei date: într-un volum din *Historia de España*, una din importante surse de informație pentru autor, a rămas un semn pus cu o filă de calendar din 15 decembrie 1945, iar semnul trimite la materia tratată în a doua parte a lucrării. În sfârșit, partea a III-a a studiului (*Mitul*), este dactilografiată aproape în întregime pe foi ce aveau bătute pe verso încercări anterioare, bifate, iar în partea finală a manuscrisului sunt intercalate multe pagini scrise pe foi albe obișnuite, cu a treia caligrafie (cea mai dezordonată) și cerneală albastră. În concluzie, putem stabili cu aproximație că perioada de redactare a studiului se situează începând cel puțin în 1945 și merge până în 1947, când afirmă autorul că

l-a abandonat. Diversele refaceri și adăugiri, în creion, în cerneală sau dactilografiate pe ștraifuri și foi separate, trebuie atribuite de regulă unor ani mai târzii, după 1950, când autorul încearcă să salveze ceva din rodul strădaniilor sale prin publicările parțiale pe care le-am menționat (v. și scrisorile din 1953).

În privința celei de-a doua întrebări, privind motivele care l-au determinat pe Busuioceanu să abandoneze lucrarea aproape terminată, ele se bazează toate pe presupuneri legate de „necesitățile nu greu de imaginat” – cum spune el însuși în introducerea amintită. În scrisoarea din 1946 către Ministerul Culturii Naționale, Alexandru Busuioceanu se plângea că nu și-a mai primit salariul din 1945. Așadar singura lui sursă de venit rămăsese cea de la Universitate, care știm că era precară. Timpurile erau grele, inflația bântuia în toată Europa, iar Busuioceanu, neavând cetățenie spaniolă, nu beneficia de o serie de drepturi rezervate colegilor săi spanioli. Activitatea lui de redactor la revista „Insula” trebuie să fi fost mai mult onorifică, iar maladia care avea să-i provoace moartea în 1961 se agrava treptat, cerând îngrijiri costisitoare. În viața modestă și cumpătată pe care o ducea (s-au păstrat carnete de cheltuieli zilnice), dincolo de timpul dedicat studenților săi, conferințelor și articolelor despre clasicii picturii și literaturii române, și revistei „Insula”, la care a lucrat cu asiduitate ca redactor și colaborator permanent din aprilie 1948 până la sfârșitul lui 1955, trebuie să-i fi rămas prea puțin timp și puteri pentru a continua o lucrare atât de dificilă și fără sorți de publicare.

Istoria acestui studiu reflectă istoria dramaticilor ani trăiți de întreaga Europă ca urmare a devastatorului război

mondial și a consecințelor sale. Ani de inflație, de foamete, de asprire a unor ostilități vechi sau noi. Iar Spania franchistă nu era în nici un caz un teren prea propice pentru preocupări culturale, mai ales când acestea erau legate de istoria unei alte țări total opuse regimului său, cum era România. *Zamolxis* nu este doar o pagină despre istoria veche scrisă în liniștea bibliotecilor; este totodată și o pagină de istorie contemporană, intrupând prin soarta sa toate avatarurile anilor în care fusese zămislită. Lucrul acesta răzbate și din paginile prof. Eugenio Battisti, care a avut amabilitatea să aștearnă pe hârtie, pentru introducerea acestui volum, câteva amintiri despre Alexandru Busuioceanu, pe care l-a cunoscut chiar în anul când acesta încerca să-și salveze de la uitarea definitivă măcar principalele concluzii ale studiului său, publicate în 1954 sub titlul de *Utopia Getică*. Trebuiau alte timpuri, mai senine, și alte meleaguri, acelea de unde se trăgea mitul dacic, pentru ca studiul cu atâta dragoste conceput să vadă lumina tiparului.

În arhiva lui Alexandru Busuioceanu adusă în țară în 1970, dosarul „*Zamolxis*” cuprindea următoarele piese: – un text manuscris compus din 116 file; – un text dactilografiat, cu corecturi, modificări și adaosuri manuscrise, alcătuit din 103 file, cu o copie fără aceste intervenții ulterioare; – textul dactilografiat pe foiță al ultimului capitol al studiului, însoțit de o introducere nouă, de 7 pagini, cu corecturi de mână, în total 22 pag., care a fost publicat în periodicul „*Destin*”, Madrid, nr. 4-5, nov. 1952, sub titlul *Mitul dacic în istoria și cultura Spaniei*; – o tăietură din periodicul „*Îndreptar*”, II, nr. 7, iun. 1952 reproducând capitolul despre *Nicetas din Remesiana și Martin din Dumio*; – două texte

dactilografiate, cu intervenții manuscrise, ale eseului rezumativ publicat în periodicul „Oriente”, Madrid, III, nr. 3, iul.-sept. 1953 (în spaniolă) cu titlul *Historia y destino*, și în broșură (în română), colecția „Destin”, Madrid, 1954, sub titlul *Utopia getică*. Din aceste scrieri s-au publicat în țara noastră: *Utopia getică*, în „Secolul XX”, nr. 7-8, 1977, reluată în „Magazin istoric”, nr. 12, 1978, și introducerea amintită mai sus la *Mitul dacic*, în „Luceafărul”, nr. 35, sept. 1979.

Textul studiului inedit pe care îl publicăm în volumul de față, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, a avut ca bază textul integral dactilografiat, cu completări manuscrise, care a fost colaționat cu manuscrisul inițial și cu celelalte texte amintite, de unde am introdus în note de subsol unele pasaje sau variante care difereau față de textul de bază, revăzut de autor după dactilografiere, corectat, completat și modificat evident mai târziu. Deoarece nici unul din texte nu era definitiv, au fost cazuri în care a trebuit făcută o alegere între mai multe variante (e vorba de intervenții mărunte). Am socotit că este bine, spre folosul cititorului nostru, să dăm traduceri textelor (în special a celor latine) după reconfundarea lor cu cele mai bune ediții accesibile ale originalelor și să precizăm cât mai amănunțit trimiterile, dat fiind că – așa cum rezultă dintr-o notă aparte a autorului – textele fuseseră inițial traduse de o altă persoană, adesea indirect, după versiuni din ediții franceze și spaniole. Fără a avea nicidecum intenția de a încărca textul lui Alexandru Busuioceanu cu informații asupra polemicilor mai recente, de strictă specialitate, vom atrage uneori atenția asupra concluziilor sau a reeditărilor din ultimii ani, a căror luare în seamă este utilă. În cazul celor

două capitole publicate separat în periodice spaniole, am introdus în text unele modificări operate de autor cu acest prilej, considerând că ele fuseseră revăzute ulterior și cu mai multă atenție.

Aceleași completări bazate pe confruntarea cu toate textele din arhivă s-au operat și în notele incluse la sfârșitul studiului. Numerotarea acestora a trebuit modificată căci în textul de bază ea era provizorie, cu suplimentări de cifre sau eliminări ulterioare. La sfârșitul notelor am inclus (ca și în manuscris) *Apendicele*, cuprinzând citatele din Orosius. În original, trimiterile au fost notate *Apend. I*, ceea ce dovedea intenția de a adăuga și un alt apendice, probabil cu citatele din Isidor, mai mari și mai numeroase, care au fost totuși incluse în notele finale, la locurile respective.

Alte intervenții în text au fost determinate de existența unor cuvinte sau fraze scrise în spaniolă, poate sub influența bibliografiei consultate în momentul respectiv, precum și a unor expresii evident calcuri lingvistice după termeni spanioli. Tot în spaniolă au fost redactate și o bună parte din note, pe care le-am tradus, iar acolo unde trimiterile erau incomplete, am căutat să le completăm când a fost posibil.

Titlul studiului este cel de pe prima filă a textului dactilografiat, scris cu cerneală de mâna autorului și urmat de sumarul lucrării. Dar pe spatele filei 52 din manuscrisul inițial există șase titluri, dintre care autorul l-a ales ulterior pe acesta. Variantele erau următoarele:

— *Zamolxis o la leyenda de los dacios en España, sacada de los textos españoles* („Zamolxis sau legenda asupra dacilor în Spardia, scoasă din textele spaniole”)

— *Zamolxis o el mito dacio en la historia fabulosa de España* („Zamobxis sau mitul dacic în istoria fabuloasă a Spaniei”)

— *Zamolxis o el mito dacio en la historia legendaria del pueblo hispanico* („Zamolxis sau mitul dacic în istoria legendară a poporului spaniol”)

— *Zamolxis o el mito dacio en la leyenda española* („Zamolxis sau mitul dacic în legenda spaniolă”)

— *Zamolxis o el mito dacio en la historia y la leyenda española* („Zamobxis sau mitul dacic în istoria și legenda spaniolă”)

— *Zamolxis o la leyenda de los dacios en España. Estudio sobre los antiguos textos españoles* („Zamobxis sau legenda asupra dacilor în Spania. Studiu asupra vechilor texte spaniole”)

Un al șaptelea titlu apare doar în nota articolului publicat în „Îndreptar”, 1952:

— *Dacia în cultura medievală spaniolă*.

Textul de bază, cu numeroasele sale adaosuri și modificări ulterioare, poate fi considerat ca un material încheiat, chiar dacă îi lipsește acea ultimă finisare care i-ar fi dat puritatea și concizia caracteristice stilului lui Alexandru Busuioceanu. Studiul nu era însă terminat, după propriile-i afirmații din introducerea la capitolul publicat în 1952 în revista „Destin”. Dar, afirmă autorul, materialul era adunat, lipsind doar câteva capitole – evident din partea a III-a și, poate, o ultimă parte, *Utopia*, care ar fi încheiat ciclul legendă – istorie – legendă – mit – utopie. Faptul apare clar din eseu *Utopia getică*: tocmai acesta a fost motivul pentru care am inclus în volum și celelalte texte, pentru a întregi studiul prin aceste pagini care, chiar dacă, furnizând mai degrabă o

imagine literară decât o argumentare științifică, nu se ridică la nivelul tratării din studiul propriu-zis, transmit fără îndoială principalele concluzii de sinteză spre care tindea acesta. Schița direcțiilor întrevăzute pentru continuarea cercetării apare în scrisoarea din 31 martie 1953, adresată lui Mircea Eliade, din al cărui răspuns (datat 10 aprilie 1953) desprindem: „Îți răspund acum la spornica d(umi)tale scrisoare (cum ar fi spus Noica). Tot ce-mi scrii despre utopiile medievale e pasionant. Păcat că n-avem timpul să ne întâlnim ca să stăm pe îndelete de vorbă asupra acestei probleme. Dar eu tot sper să te reîntâlnesc în curând”.

Laolaltă cu variantele existente în texte, care au fost oferite selectiv în subsolul paginilor respective, toate notele din josul filei aparțin editorului, ele fiind inserate acolo unde părea necesară o lămurire folositoare unui cititor mai puțin avizat. Transcrierea textelor a fost făcută cu respectarea ortografiei românești actuale, numele proprii fiind păstrate, pe cât posibil, în forma lor cea mai autentică (*Zamolxis, Drubeta, Danuviu* etc.).

DAN SLUȘANSCHI, 1985

EVOCARE

L-am cunoscut pe Alexandru Busuioceanu la Madrid, în primele luni ale anului 1954, datorită recomandării lui Lionello Venturi. Madridul era un oraș ciudat, cu noblețea unui mare centru politic și cultural, cu o bibliotecă magnifică ce funcționa în mod miraculos chiar și noaptea, cu un trafic intens și magazine foarte elegante. Se vorbea destul de liber despre politică, dar revoluția sau, mai bine zis, războiul ce se purtase chiar în acel oraș, din tranșee în tranșee, rămăsese încă pentru toți ca o obsesie. Pe de altă parte, Spania era ca o insulă, cu totul ruptă de Europa, emanând o puternică fascinație care astăzi nu numai că nu se mai simte, dar a devenit dificil chiar și să o evoci din amintire. În orașul acela, Busuioceanu reprezenta, mai mult decât oricine, marea cultură europeană internațională și cu el se putea vorbi despre toți și toate.

Venisem la Madrid cu o bursă de studii, pentru a face cercetări asupra unui grup de artiști și arhitecți italieni din Settecento. M-am trezit însă în fața unor dificultăți datorate în bună parte lipsei raporturilor culturale care fuseseră întrerupte sau mult diminuate din cauza franchismului. Apoi nu aveam relații printre personalitățile locale, a căror abordare mi-a fost înlesnită de Busuioceanu cu deosebită sollicitudine și prietenie. Dar principala dificultate era provocată tocmai de pătrunderea din exterior într-o realitate politică și socială diferită, de opoziție activă contra dictaturii, însă totodată și de descurajare, de dezorientare. Revoluția lăsase urme dramatice. Alexandru era și se simțea dezrădăcinat. Și de îndată ce între noi s-a născut prietenia,

iar apoi încrederea și afecțiunea, mi-a mărturisit acest sentiment. Îmi vorbea mereu despre România. Mai mult chiar, dragostea lui de patrie se sublimase într-un proiect al unei vaste istorii simbolistice a Europei, bazată pe un fel de luptă titanică între vechi tradiții apusene și răsăritene, care ducea la o pătrundere treptată și biruitoare a acestora din urmă. Zi de zi îmi revela noi aspecte ale acestei profunde orientalizări a civilizației noastre occidentale și regret că nu mi le-am consemnat în scris. Știu că lucra la o carte, din care s-au regăsit din fericire unele capitole. Și, într-adevăr, din 1954 datează un studiu publicat în Spania, desigur cel la care se refereau discuțiile noastre (Utopia Getica). A apărut însă după ce eu plecasem din Madrid, unde nu m-am mai întors decât după mulți ani.

Aceste dialoguri – care aveau loc adesea în galeriile metroului, unde ne plimbam încoace și încolo de-a lungul liniilor, conducându-ne reciproc din centru spre locuința lui sau spre cartierul universitar, și viceversa – m-au ajutat mult să mă formez, dându-mi, ca să spun astfel, o dimensiune tridimensională a istoriei, prin optica unei categorii de foarte lungă durată, tratată altfel decât de cercetătorii simbolismelor, ca Eliade, adică prin intermediul unor fapte istorice și chiar a unor fapte de viață cotidiană. Mândria de român a lui Alexandru era foarte puternică, dar internaționalizată la un nivel cu adevărat mitic, așa încât apărea ca un mesaj universal sau chiar ca un catharsis al dramei pe care o simțeam în suflet cu toții pe atunci în Europa divizată. Iar Spania, ca o insulă, profund pătrunsă de lumea arabă și de migrațiile medievale, era, dacă nu chiar un post de observație pe viu, măcar o siliăstrie făcută pentru a formula aceste mituri. Afecțiunile familiale, dragostea de patrie, sentimentul de criză a

culturii europene în general, se îmbinau în programul lui de studiu și de lucru în tonalități exaltate și emotive.

Busuioceanu era un temperament foarte vivace și agresiv. La puțin timp după ce-l cunoscusem, îl descriam într-o scrisoare către soția mea rămasă la Roma, drept „foarte dezinvolt și tânăr, deși scrisese un studiu despre Cavallini în 1925”. Evident, surprinderea mea era legată de faptul că întâlneam la el o atitudine socială foarte diferită de aceea a unui istoric pur și simplu erudit, la care mă așteptasem. Alexandru, dimpotrivă, trăia deplin integrat în cultura contemporană; era prieten cu scriitori și poeți (din acele cercuri literare care constituiau cea mai eficace rezistență internă la franchism). De la prieteni de-ai lui, deveniți apoi și ai mei, am auzit cuvinte de admirație pentru calitatea poeziilor spaniole scrise de Alexandru, așa încât era considerat un clasic din punct de vedere lingvistic.

Evident, în întâlnirile noastre vorbeam mai ales despre probleme actuale. Citind în primul volum al Operelor sale (București, 1980) scrieri ca „Arta, obiectul, artistul” sau „Salonul celor Unsprezece”, regăsesc multe din ideile lui exprimate în 1954. Deși avea în mediul madrilen o poziție predominantă ca poet, nu încetase totuși să se ocupe de istoria artei, orientat însă acum pe două direcții: insista asupra necesității marilor sinteze, la origine inspirate de Strzygowski (ceea ce constituia un punct esențial de înțelegere între noi), bazate pe mari contraste, aproape manicheiste, drept care mă sfătuia să concep o vastă lucrare de istorie a criticii privitoare la acceptarea Renașterii sau Barocului italian în Spania. Pe de altă parte, ca o a doua direcție de acțiune, participa activ și polemic la dezbaterile contemporane. Acești ani au fost deosebit de importanți pentru afirmarea unei școli spaniole de pictură devenită apoi renumită în toată lumea; și sunt sigur,

amintindu-mi de remarcile lui, că unii dintre acei artiști foarte tineri au fost influențați de modul lui de a gândi și a judeca. În Spania era pe atunci mult mai important – și mai dificil – să vorbești despre suprarealism și avangarde mondiale, decât despre El Greco.

Din multele, foarte multele noastre întâlniri, aproape cotidiene, nu mai pot evoca, din păcate, decât farmecul personalității sale și afecțiunea mea pentru el, care era de altfel împărtășită. Tocmai acest farmec nu-l mai regăsesc în desenul lui Vázquez Diaz (reprodus în ediția amintită din 1980); era mai dramatic și mai intens în trăirile lui și în același timp mai agresiv. În acel portret, el așteaptă parcă să se miște și să acționeze. Și totuși eu l-am cunoscut într-un moment tragic pentru el, în care suferea grav de pe urma reumatismului cronic, cu sentimentul că era prizonierul bolii sale. Nu este o metaforă: întreaga lui existență particulară era ancorată în camera din garsoniera pe care și-o cumpărase îndată după sosirea la Madrid, iar la câțiva decimetri de fereastra lui s-a construit fără milă, în ciuda protestelor sale, zidul înalt al unei biserici. L-am văzut cu ochii mei înălțându-se și izolându-i singurătatea printr-un perete impermeabil.

Ar fi trebuit să ne revedem curând, să ne continuăm discuțiile; dar mijloacele financiare nu mi-au permis-o. Când am revenit din nou la Madrid, era prea târziu. M-am dus îndată la locuința lui, dar nimeni nu mai știa să-mi spună nimic despre el. Și odată cu dispariția lui, mi-am dat seama dintr-o dată că pierdusem un întreg șir de contacte culturale, că în spatele meu se închisese ușa unei lumi foarte complexe și civilizate, pe care el mi le deschisese. Nu este romantism în ceea ce spun, ci doar sentimentul răscolitor de a constata cât de ușor destramă timpul prietenii și amintirile. Dar ceea ce îi datorez lui Alexandru a rămas profund

înrdăcinat în mine: după contactul atât de strâns și de magic cu el, m-am simțit alt om. Și poate că aceasta s-a văzut în studiile mele. Nu i-am putut mulțumi prin viu grai, dar am scris-o ca dedicație la un volum de antologie de documente culturale intitulat Arte e politica USA 1870-1970, publicat în Italia în 1973.

Roma, aprilie 1984

EUGENIO BATTISTI

ZAMOLXIS

**sau mitul dacic în istoria și legendele
spaniole**

PROLOG

Studiul de față trebuia să fie capitolul introductiv la o lucrare mai întinsă, în pregătire, în care culeg ecouri de istorie reflectate în vechile izvoare și în literatura spaniolă. Intenția mea era de a căuta în textele medievale tradiția spaniolă – pe care o presupuneam – despre cucerirea Daciei de către împăratul Traian. Cred a fi parcurs în acest scop toate cronicile și textele publicate, în care urmele unei asemenea tradiții se puteau afla. Dar rezultatul cercetării mele a fost altul decât cel pe care îl așteptam. Oricât de curios ar părea, cronicile spaniole n-au păstrat nici o tradiție în legătură cu această faptă a împăratului, la care au contribuit legiuni hispanice și soldați spanioli. Traian însuși nu ocupă un loc excepțional în relatările vechilor cronicari. Originea lui hispanică e notată, firește, de toți, dar marile lui fapte sunt amintite extrem de sumar în pasaje care compilează autori latini și care nu revelează nici elemente noi, nici vreo tradiție locală despre împărat.

Cercetarea mea, infructuoasă în această privință, m-a dus însă – cum se întâmplă adeseori – la rezultate neașteptate în altă direcție. Căutând tradiția hispanică a lui Traian, am dat peste o legendă dacică, independentă de Traian și copios dezvoltată de aproape toți vechii cronicari spanioli. Un vers echivoc al lui Lucan, interpretat ca un vaticiniu de sfântul Isidor, a dus la această legendă, după care dacii, identificați cu goții, au năvălit în Spania și au început istoria nouă a poporului hispanic. De la Isidor din Sevilla, legenda a prosperat, a prins rădăcini în toate cronicile și istoria dacilor,

într-o formă fabuloasă, a intrat ca un capitol întins în însăși istoria Spaniei. Numele dacice ale lui Zamolxis, Burebista, Deceneu, Decebal ș.a. se întâlnesc astfel la sfântul Isidor, la arhiepiscopul Rodrigo Jiménez de Rada, la Alfonso el Sabio – pentru a nu-i cita decât pe cei mai mari – luând loc în genealogia însăși a poporului hispanic. De la un cronicar la altul, faptele și numele se transmit alterate, se împodobesc cu elemente noi și tind din ce în ce mai mult către fabulos. Sâmburele de istorie se transformă în legendă și ia culoarea celorlalte fapte care alcătuiesc istoria pierdută în neguri. Nici o mirare deci dacă în așa-numita *Cuarta Cronica general de España*^{*}, sub pana episcopului Gonzalo de Hinojosa din secolul XIV sau a vreunui compilator ulterior, Seneca însuși ajunge un filosof „*muy maravilloso*”^{**} al dacilor; nici dacă în *Anacephalaeosis*^{***} a episcopului Alonso de Cartagena, în vremea lui Enrique al IV-lea, ni se explică că regii Spaniei coboară din principii daci, luându-și numai numele de la locul unde trăiesc, pentru că era mai ilustru decât al strămoșilor.

Evident că ne găsim cu Zamolxis, cu Deceneu, cu Burebista și ceilalți, în pădurea de legende atât de înfloritoare în cronicile medievale. Izvoarele sunt, firește, în autorii antici, dar elaborarea acestei legende – care își află ecouri până la un Luis Vives și mai departe – și încorporarea ei în istoria Spaniei aparține cronicarilor și tradiției spaniole. Am încercat să reconstitui această tradiție prin mențiunile cele

* „A patra cronică generală a Spaniei” (N. ed.).

** „Cu totul minunat” (N. ed.).

*** „Recapitulare” (în greacă) (N. ed.).

I. DE LA LEGENDĂ LA ISTORIE

Dupa ce Hercule s-a întors din Spania

Căutând în izvoare cele mai vechi cunoștințe ale spaniolilor despre daci sau geți - cu un nume mai generic, despre tracii de la Dunăre și din Carpați - ajungem ușor până la mitologie. Istoria fabuloasă care umple cronicile spaniole medievale abundă în legende și mituri mediteraneene legate de Orient și mai ales de enigmaticele ținuturi dintre Caucaz și gurile Dunării, învăluite în nepătrunse neguri arctice și în mistere tracice care se pierd în noaptea vremurilor. La începuturile istoriei, când drumurile erau închise către Apus de înfricoșatele primejdii ale Mării Tenebroase, imaginația ibericilor se întorcea cu predilecție către Răsărit, pentru a căuta origini și arăntiri îndepărtate. Acolo, în negurile Munților Taurici (Caucaz), între Marea Hyrcană (Caspica) și Bosforul Cimerian (Crimeea), trăia un neam de oameni care se numeau iberi și care nu puteau fi străini de iberii de dincoace de Coloanele lui Hercule (Gibraltar). Cronicarii medievali nu puteau spune limpede dacă cei de aici trecuseră acolo - poate cu Argonauții în căutarea berbecului cu lâna de aur - sau dacă nu cumva sămînția celor de aici se trăgea din iberii Caucazului, veniți în Spania din timpuri imemorabile. Lumea fabuloasă din acele ținuturi

mai călcase pe țărmuri hispanice. Se știe că Amazoanele, despre care Homer spune că erau de origine din Tracia*, nu pregetaseră să treacă Marea și să-și câștige faimă și în Spania. Iar Hercule, care e ca un părinte pentru iberi, fondează, după cum explică în secolul al XIII-lea arhiepiscopul Rodrigo Jiménez de Rada, orașul Hispalis, Sevilla de azi, populându-l cu un neam de oameni, spalii, care veniseră cu el din părțile Scitiei. După isprăvile lui pirineice, Hercule avea să se întoarcă în Orient, mergând iar în Scitia, unde avea să populeze ținuturile pustii cu propria sa progenitură, din care se vor trage nu numai scitii, dar și Agatirzii, Thyssagetii, Thyragetii, Massagetii și alte neamuri getice, care vor umple repede tot țărmul Pontului Euxin.

Hercule - ne spune Herodot¹ - conducând vacile lui Gerion, ar fi ajuns și în această țară unde locuiesc scitii și care era pustie. Gerion locuia în afara Pontului Euxin, în insula pe care grecii o numesc Erythea, situată spre Gades, care e dincolo de Coloanele lui Hercule, în Ocean... Și Grecii cred - spune tot Herodot - că în Scitia l-a apucat pe Hercule iarna și gerul și că, trăgând în jurul său pielea de leu, ar fi adormit, iar iepele care pășteau deshamate de la carul lui, dintr-o voință divină ar fi dispărut. Căutând bine prin toate colțurile țării, Hercule a ajuns în regiunea ce se numea Hylaia² și acolo, într-o peșteră, a găsit pe Echidna, ființă ciudată, jumătate fată, jumătate șarpe. Iepele erau în

* Tradiția asupra originii tracice a amazoanei Penthesilea, „fata lui Marte”, aparține *Aethiopidei*, poemului ciclic care urmează *Iliadei* lui Homer, și este transmisă de Phôtios (cf. *Homeri carmina et cycli epici reliquiae*, Paris, Firmin-Didot, 1881, p. 583 a) (N. ed.).

² „Cea împădurită”, cf. Herodot, IV, 18; 54-55, 76 (N. ed.).

stăpânirea Echidnei, care n-avea de gând să le dea înapoi înainte ca eroul să fi consimțit a se împreuna cu ea. Se cunosc slăbiciunile lui Hercule în fața femeilor și se va înțelege ușor slăbiciunea lui în fața unei femei atât de ciudate. Satisfăcându-i dorința, el a rămas destulă vreme alături de Echidna pentru a-i dăruia trei copii, după care, firește, eroul a plecat, lăsându-i o cingătoare și un arc (căci în acea vreme – ne spune tot Herodot – Hercule avea două arcuri), cu care să încerce care din copii îi va semăna mai mult.

Ascultătoare, Echidna a îndeplinit întocmai cuvântul lui Hercule. Și cel mai tânăr dintre fii, cu numele de Scit, a fost cel care s-a arătat mai demn de numele tatălui său. El s-a încins cu cingătoarea și a întins arcul la fel cum făcea Hercule. Pentru acest motiv, el a rămas stăpân în țară; și din Scit, fiul lui Hercule, se trag toți regii care au domnit peste sciji. Pomponiu Mela, care cunoaște legenda, precizează că neamul scitic născut din Hercule și Echidna poartă numele de Bazilizi, că sunt mândri ca niște regi și că au drept arme săgețile².

Ceilalți doi fii, Agatirs și Gelon, au fost alungați din țară, potrivit cuvântului lui Hercule; din ei purced toate celelalte neamuri care populează Scitia interioară și țărmurile Pontului până la Istru (Dunărea) și mai departe, în Tracia, până în Hellespont. Între aceste neamuri, pe care Herodot le numește unul câte unul, se găsesc și geții „care se cred nemuritori” și care – după Herodot³ – „sunt cei mai viteji și mai dreپți dintre traci”. Coborau toți din fiii lui Hercule și memoria lor, cum vom vedea, va reveni mereu în

cronicile spaniole, în forme atât de curioase, încât va sfârși prin a fi înglobată în istoria legendară a poporului hispanic.

Daci și geți închinători ai lui Zamobis

Geții lui Herodot sunt totuna cu dacii, aceste două nume fiind folosite deopotrivă de autorii antici pentru a arăta poporul tracic de la Dunăre și din Carpați. Strabon explică limpede acest lucru: „Există – spune el, vorbind despre țara geților – și o altă împărțire a țării, o împărțire mai veche, astfel că unii se numesc daci, alții geți. Geți se numesc cei din Răsărit, care sunt la Mare, iar numele de daci se dă populațiilor de la Apus, cele care trăiesc lângă germani... Dacii vorbesc absolut aceeași limbă ca și geții. Dacă noi grecii îi cunoaștem mai bine pe geți, cauza e că aceștia și-au schimbat neconținut așezările și au trecut de pe un mal pe altul al Istrului, amestecându-se cu tracii și cu mysienii”⁴.

Herodot, care ne explică descendența mitologică a acestui popor, ne dă și cele mai vechi știri despre istoria, moravurile și religia lui. Căci geții, deși de neam tracic și învecinați, uneori și amestecați cu sciții, se deosebeau esențial și de unii și de alții. Ei se socoteau nemuritori și se închinau zeului Zamobis.

„După cât am aflat de la grecii ce locuiesc în Hellespont și la Pont – spune Herodot – acest Zamobis, fiind un om, a slujit la Samos ca sclav; a fost chiar rob al lui Pitagora, fiul lui Mnesarch; în urmă, câștigându-și libertatea, se spune că ar fi strâns o avere mare și îmbogățindu-se, s-a întors în

patria sa. Și cum tracii (geții) duceau o viață mizerabilă și erau ignoranți, acest Zamolxis, care crescuse în moravurile ioniene și avea o învățătură mai solidă decât aceea a tracilor, pentru că fusese în contact cu grecii și încă cu unul dintre cei mai însemnați din filosofii eleni, cu Pitagora, a pus să i se zidească o sală pentru primirea și ospătarea celor mai de frunte concetățeni ai săi, unde să-i învețe că nici el, nici ei și nici cei ce se vor naște vreodată dintr-înșii nu vor pieri, ci vor merge într-un loc unde vor viețui de-a pururi, bucurându-se de toate cele bune. Pe când făceau cele arătate și vorbeau astfel, Zamolxis își sapă o locuință subterană și, îndată ce a terminat-o, s-a făcut nevăzut pentru tracii. Coborând în locuința subterană, a rămas ascuns acolo timp de trei ani. Tracii l-au regretat și l-au plâns ca pe un mort. În al patrulea an însă, el li s-a arătat, confirmându-se astfel spusele lui. Acestea le spun grecii... în ce mă privește – adaugă Herodot – eu nici nu pun la îndoială, nici nu cred pe de-a-ntregul această poveste a lui Zamolxis și locuința lui subterană. Părerea mea este că Zamolxis a trăit cu mulți ani înaintea lui Pitagora. Și cred că e destul cât am spus, fie că a existat un om cu numele de Zamolxis, fie că va fi fost o divinitate indigenă de-a geților.”⁵

Explicația lui Herodot, care-i cunoștea bine pe geți pentru că făcuse înconjurul țărmurilor lor pontice, e completată mai târziu de Strabon cu amănunte noi despre Zamolxis. Acest get – spune Strabon – primise de la Pitagora cunoștințe despre stele, pe care și le-a îmbogățit mai târziu în Egipt, unde l-a dus viața lui de pribeag. Când s-a întors în țara sa, a atras luarea-aminte a poporului și conducătorilor prin prezicerile pe care le scotea din semnele și fenomenele

cerești și a sfârșit prin a-l convinge pe rege să-și asocieze la putere un om ca el, care putea să fie tălmăciul voinței zeilor. A ajuns astfel mare preot al zeului pe care geții îl cinsteau îndeosebi, iar apoi a fost socotit el însuși zeu. Și găsind într-un loc unde era greu de pătruns o peșteră adâncă, a intrat în ea, nemaieșind de acolo decât foarte rar și necomunicând cu nimeni altul decât cu regele și sfetnicii săi... Mai târziu a fost considerată sfântă și peștera în care se retrăsese Zamobxis și se numea - ne spune Strabon - Muntele sacru, adevăratul nume, care se dădea și unui râu ce curgea la picioarele acestui munte, fiind *Kogaionon*. Tot de la Strabon mai știm că marele preot al lui Zamobxis în vremea regelui Burebista, împotriva căruia Cezar era gata să pornească cu război, era Deceneu⁶, nume care, ca și al lui Zamobxis și al lui Burebista, va intra - vom vedea pe ce cale neașteptată - în istoria Spaniei.

Faima zeului Zamobxis, despre care Herodot nu știa să spună dacă era zeu adevărat sau om, se însiruase, cu tot scepticismul elenic, până la Atena, unde înțelepciunea lui e dată ca exemplu și considerată cu atenție nu de altul decât chiar Platon. În dialogul *Charmides*, Platon îi învață pe greci despre sănătatea trupului și a sufletului și le vorbește de Zamobxis: „După cum ai aflat și tu, Charmides - spune filosoful - de la medicii pricepuți care spun, când li se cere vreo consultație pentru o boală de ochi, că ochii nu se pot vindeca fără să se vindece mai întâi capul, tot astfel e absurd să se caute a se vindeca un cap bolnav fără să se vindece mai întâi trupul întreg... Tot așa este și cu acest descântec al

nostru*. Am aflat aceasta în armată de la cineva din Tracia, dintre medicii lui Zamolxis, despre care se spune că îi fac și nemuritori pe oameni... Zamolxis, regele nostru, care este zeu - spunea acel trac - afirmă că, după cum ochii nu se pot vindeca fără capul întreg și nici capul fără corpul întreg, tot astfel nici corpul nu se poate vindeca fără suflet, dar că acesta e motivul pentru care cei mai mulți din medicii greci se înșeală în privința multor boli, fiindcă nu cunosc întregul pe care ar trebui să-l vindece, iar acestuia nemergându-i bine, nici părții nu se poate să-i meargă bine”.

Înțelepciunea atât de înaltă a acestui zeu pitagoreic adorat pe culmile Carpaților sădise în inima geților ideea nemuririi lor. Tot de la Herodot cunoaștem această idee, precum și practicile curioase legate de ea. „Geții nu cred că mor - spune Herodot - ci că cei care au răposat se duc la zeul lor Zamolxis, pe care îl mai numesc și Gebeleisis. La fiecare cinci ani ei trimit pe unul dintre dâșșii, tras la sorți, ca sol la Zamolxis, încredințându-i toate câte le au de cerut fiecare.” Și istoricul ne spune cum se făcea această neobișnuită însărcinare: „Se așază - spune el - un număr dintre dâșșii în rând și iau fiecare câte trei sulii. Alții, apucându-l de mâini și de picioare pe cel hotărât să fie trimis, îl ridică în sus și îl aruncă în vârful suliielor; dacă în cădere e străpuns și moare, ei cred că zeul le este binevoitor; dacă nu moare, îl învinovățesc pe cel trimis și spun că e om rău. După ce au aruncat vina asupra acestuia, trimit pe altul

* Charmides se lăudase că știe un leac și un descântec împotriva durerilor de cap (Platon, *Charmides*, 155 e, cf. Platon, *Opere*, vol. I, București, 1975, p. 182) (N. ed.).

în locul lui. Instrucțiunile se dau victimei când este încă în viață. Tot acești traci – mai adaugă Herodot – când fulgeră și tună, aruncă sulii către cer ca să amenințe divinitatea, căci ei nu cred să existe alt zeu decât al lor.”⁸

Despre moravurile geților vom vedea în alt capitol informații interesante pe care le aflăm de la Pomponius Mela.

De la istoricii greci mai cunoaștem și câteva episoade nu lipsite de însemnătate din istoria mai veche a geților, pe care le amintim pentru că vom întâlni adeseori aluzii la ele, în legătură cu legenda geților, în cronicile spaniole.

Herodot ne vorbește despre întâlnirea geților cu persii și despre expediția lui Darius împotriva lor. Pătrunzând în Tracia pentru a merge împotriva sciților, primul popor cu care au avut de luptat persii au fost geții. Căci tracii care locuiau mai jos de Dunăre s-au supus toți fără luptă. Geții singuri opun o rezistență îndărătnică, dar sunt supuși de persi și urmează armata lui Darius⁹.

Mai interesantă e povestirea unui martor ocular, Ptolemeu al lui Lagos*, despre o incursiune a lui Alexandru cel Mare peste Dunăre, împotriva geților. Această povestire ni s-a păstrat prin două izvoare târzii, Strabon și Arrian, care se verifică însă unul prin altul. Ea ne dă un tablou sugestiv despre ciocnirea acestor barbari cu armata cuceritorului macedonean și ne țasă să vedem câteva aspecte din peisajul și realitatea vieții lor la malurile Istrului, cu vreo trei secole și jumătate înainte de Cristos¹⁰: Alexandru – spune

* Ptolemeu Lagidul avea să fie întemeietorul casei domnitoare a faraonilor macedo-egipteni, care a domnit în Egipt între 320 și 31 î.Hr. (N. ed.).

Arrian - a purtat război împotriva tribalilor din Balcani și, învingându-i, îi urmărește până la gurile Istrului, unde îl așteptau corăbiile sale. Încercarea lui de a debarca în ostroavele din Delta Dunării dă greș din pricina dificultății locurilor și a împotrivirii barbarilor. Retrăgându-și corăbiile, el se hotărăște să treacă Istrul împotriva geților, care locuiau dincolo de fluviu, pentru că văzuse cum o mulțime se adunaseră pe mal cu intenția de a-l opri. Erau ca la vreo patru mii de călăreți și șase mii de pedestrași. Alexandru coboară pe fluviu cu o corabie și pune să se adune din ținut un mare număr de luntre, „căci - spune istoricul - acestea se găseau din belșug, deoarece locuitorii din lungul Istrului se folosesc de ele pentru pescuit, pentru a trece unii la alții și mai ales pentru piraterie”. Au trecut astfel vreo mie cinci sute de călăreți și vreo patru mii de pedestrași. „Trecerea s-a făcut noaptea, pe unde era o holdă de grâne dese, putând astfel să ascundă mai ușor ieșirea la mal. Când se crăpa de ziuă, Alexandru a pornit prin lan, poruncindu-le oștenilor să culce grâul, ținând sulitele pieziș, și astfel să înainteze spre locurile necultivate. Călărimea se țină în urmă atâta timp cât pedestrima înainta prin lan, dar îndată ce au ieșit din ogoarele cultivate, Alexandru în persoană a condus călărimea pe aripa dreaptă, ordonându-i lui Nicanor să înainteze cu pedestrașii în formație de careu. Geții n-au putut ține piept atacului călărimii. Li se părea de neînchipuit - spune istoricul - îndrăzneala lui Alexandru, care trecuse atât de ușor cel mai mare fluviu într-o noapte, fără să arunce cale de trecere în vad. Înfricoșătoare le părea de asemenea încheștarea falan-

gei și puternica năvală a călărimii. S-au refugiat atunci într-un oraș pe care-l aveau cam la o parasangă* de Dunăre. Când au văzut însă că Alexandru înainta neconterit, cu falanga rezemată de Dunăre, pentru a nu putea fi înconjurată pe la spate de pedestriimea geților, și cu călărima în frunte, au părăsit și orașul slab întărit, luând pe cai copii și femei cât puteau caii să ducă, și au pornit cât mai departe de fluviu, spre locuri pustii. Alexandru cuprinde orașul și toată prada pe care au lăsat-o geții... îl dărâmă și aduce jertfă pe malul Istrului lui Zeus Mântuitorul, lui Hercule și Istrului însuși, pentru că nu-i fusese potrivit. În aceeași zi își conduce îndărăt în tabără întreaga oștire nevătămată”.

Această incursiune a lui Alexandru n-a fost decât un început. Alte ciocniri mai grave aveau să urmeze între macedoneni și geți, despre care istoricii antici au lăsat relatări. Cea mai pitorească dintre toate este aceea pe care ne-o dă Diodor din Sicilia despre războiul lui Lisimah împotriva geților, conduși de regele lor, Dromihete. Întâlnirea dintre Dromihete și Lisimah ia la istoricii antici înțelesul unei pilde, în care un rege puternic e învins de vitejia și înțelepciunea unui barbar, când pornește un război nedrept. Macedonienii puseseră stăpânire pe cetățile geților de pe malul Istrului. Geții îl prind pe Agatocle, fiul lui Lisimah, și, în loc să-l omoare, îl trimit înapoi la tatăl său, încărcat de daruri, în speranța de a câștiga bunăvoința regelui macedonean și de a-și redobândi cetățile pierdute. Lisimah nu prețuiește însă

* Unitate persă de măsură a distanței, echivalentă cu spațiul străbătut într-un ceas de mers: în teren ușor, ea măsoară cca. 5,5-6 km. (N. ed.).

gestul barbarilor și pornește el însuși împotriva lor. Pierzându-se prin ținuturile pustiite ale geților, e bătut și făcut prizonier. „Dromihete îl primește cu cea mai mare blândete, îl îmbrățișează, ba îl numește și «tată» și îl conduce, împreună cu copiii, în cetatea sa, pe care istoricul o și numește Helis.” Regele get îl apără de furia barbarilor care vor să-l omoare. El vrea să facă pace și să-și obțină înapoi cetățile. Și pentru a pecetlui pacea – ne spune istoricul – Dromihete rânduieste un ospăț. Un original ospăț, la care se întind două mese deosebite, una pentru Lisimah cu prietenii și fruntașii săi, alta pentru Dromihete și conducătorii geților. Masa macedonenilor e împodobită cu splendoare: se așază covoarele regale cucerite în război, se servesc mâncăruri alese macedonene, se bea în cupe de aur și argint. La masa lor, geții se așază pe paturi de rând, acoperite cu paie, mănâncă mâncăruri proaste din bliduri de lemn și beau din cupe de lemn și corn de bou. Către sfârșitul ospățului, „Dromihete își umple cornul cel mare cu vin curat și, după ce-l numește pe Lisimah din nou «tată», i se adresează, întrebându-l care din cele două mese i se pare mai regească”. Macedoneanul arată masa lui, ceea ce îi îngăduie regelui get să-i pună întrebarea: „De ce ai părăsit atunci belșugul și traiul tău mareț, pentru a veni aici la niște barbari care trăiesc într-o țară bătută de frigurile iernii și lipsită de bunătatea fructelor celor dulci?” Firește că Lisimah și-a recunoscut greșeala. S-a încheiat pace și făgăduială de prietenie. Iar Lisimah – adaugă istoricul, – pentru a pune punct rotund acestei pilde – a plecat liber, împodobit cu coroana lui regală¹¹.

Istoria lui Lisimah și a lui Dromihete e poate o fabulă înflorită, ieșită din imaginația istoricului grec. Dar ea arată cel puțin ideea pe care și-o făceau grecii despre acești barbari „nemuritori” și explică într-o măsură și legenda lor pe care o găsim perpetuată până în cronicile spaniole.

Momente dacice în autori hispanici ai antichității: Lucan, Seneca, Marțial

Scriitorii spanioli antici cunosc poporul get sau dac abia din sec. I î.Hr., adică din vremea când acești oameni din Carpați, ajungând să înjghebeze un întins și puternic stat, intră în conflicte repetate, din ce în ce mai grave, cu Imperiul roman. Găsim ecouri despre ei în aproape toți scriitorii spanioli care înfloresc în literatura latină, poeți sau autori de tratate, cei dintâi comentând mai adesea evenimente istorice, uneori contemporane, ceilalți aducând informații despre țara și poporul de la Dunăre. Mă ocup aici de scriitorii care oferă informații de interes istoric. Notațiile lor se grupează toate în jurul a trei momente din istoria dacilor, pe care le vom urmări în succesiunea lor. Vom vedea și ideea pe care acești scriitori și-o făceau despre Dacia: idee mai mult poetică, redusă la un fel de imagine convențională, nu lipsită însă și de elemente mai vii, care pun câteodată o notă interesantă asupra topicului literar. Lipsesc orice impresii în legătură cu cucerirea Daciei de către Traian, autorii citați fiind toți anteriori acestui eveniment. Mai curios e că nu vom întâlni astfel de ecouri nici la scriitorii mai târzii, care,

Într-o neașteptată consonanță, par să fi ignorat această faptă a împăratului. Tradiția lui Traian se oglindește prea puțin în textele spaniole. Vom avea ocazia să revenim asupra acestui lucru și să căutăm o explicație, când vom ajunge la scriitorii ulterioari epocii lui Traian.

Cel dintâi moment dacic reflectat de un scriitor hispanic îl constituie împrejurările de la jumătatea primului secol înainte de Hristos, în vremea luptelor civile dintre Cezar și Pompei. Puterea dacilor, sub regele lor Burebista, ajunge în acea vreme la un punct culminant, înregistrat de istoricii antici ca o amenințare pentru Roma: „Getul Burebista – spune Strabon, aproape un contemporan – după ce a luat conducerea poporului său, s-a apucat să-l ridice în urma neîncetătelor războaie și, prin pregătire neconținută, prin cumpătare și ascultare față de porunci, a ajuns în scurt timp să făurească o mare putere și să supună geților pe aproape toți vecinii. Ba și pe romani începu să-i neliniștească, pentru că trecea peste Istru cu cea mai mare îndrăzneală, prădând Tracia până în Macedonia și Iliria, iar pe celți, care se amestecaseră cu tracii și cu ilirii, i-a pustiit cu totul, și pe boii care ascultau de regele Critasiros, precum și pe taurisci i-a șters de pe fața pământului”¹². Imperiul lui Burebista se întindea pe atunci de la țămurile Mării Negre și de la Nistru, până în Boemia, unde locuiau boii distruși de regele dac, până în Alpii nordici care se arcuiesc deasupra Adriaticii, până în Alpii Dinarici de-a lungul întregii Ilirii, iar în Sud, până în Balcani, care despărteau Moesia de Tracia, atingând Marea Neagră.

Burebista profita de discordiile dintre romani și găsim indicații despre lucrul acesta în versurile spaniolului Lucan,

care în vremea lui Nero consacra poemul său *Pharsalia* amintirii destul de recente a luptelor dintre Pompei și Cezar. În patru locuri din versurile sale el arată printre dușmanii republicii pe „Massagetul de la Istrul scitic”, pe dac și pe get¹³, care pândesc căderea Romei: „Nații necunoscute – spune Cato în versurile poetului – ...vor urma luptele latine, regi aflători sub alte stele și pe care marea îi desparte de noi se vor alătura războaielor romane, iar eu singur voi trăi în tihnă? O, zei, țineti departe de mine această nebunie! Cum? Căderea Romei să-i miste pe daci și pe geți, iar eu să stau ferit de griji?”¹⁴. Viziunea acestor popoare nesigure din jurul Pontului Euxin revine și în altă parte, în cuvinte rostite de Pompei: „Nu-l uita pe Pharnax, nici popoarele rătăcitoare din cele două Armenii, nici sălbaticile neamuri de pe țărmurile pontice – *Pontique feras per littora gentes* – nici cetele din Munții Rhipiei, nici cele ținute pe întinderea-i înghețată de Mlaștina Meotidei, care, leneșă, rabdă carul cel scitic...”¹⁵.

Războiul se aprinde în Iliria și sub steagurile lui Pompei aleargă nații din toate părțile: epiroți, traci de la Haemus, de pe Strymon și din „barbara Cone, unde Istrul prin multele-i guri își pierde <în mare> sarmaticele unde, iar cu una scaldă <insula> Peuce (Delta) rătăcită în larg”¹⁶. Lucan ni-i arată și pe șefii acestor barbari: un Sadala, „cu viteazul Cotys și credinciosul Deiotarus, un Rhascypolis, „stăpân al țărmului înghețat”¹⁷. Nu întâlnim printre aceste nume și pe acela al lui Burebista, căci regele dac nici n-a participat cu armele. Dar dintr-un izvor sigur cunoaștem amestecul lui în acest război, al cărui teatru s-a desfășurat în Macedonia. O inscripție greacă găsită la Dionysopolis (Balcicul de azi, pe

litoralul Mării Negre), înfățișând un decret dat în 48 î.Hr. în onoarea unui Acornion, fiu al lui Dionysos, arată printre meritele acestui cetățean al Dionysopolisului pe acela de a fi îndeplinit o misiune diplomatică din partea lui Burebista pe lângă Cn. Pompeius: „...Și fiind trimis de regele Burebista ca sol la autocratorul roman, Gnaeus Pompeius, fiul lui Gnaeus, și întâlnindu-se cu acesta în părțile Macedoniei, lângă Heraclea Lyncestis, nu numai și-a împlinit însărcinările date de rege câștigând bunăvoința romanilor pentru rege, dar a purtat și cele mai frumoase negocieri în folosul patriei sale...”¹⁸.

Lucan nu se plânge de amenințările ce puteau veni de la acești barbari sau de la alții împotriva Romei. Dimpotrivă, el ar fi dorit lupta cu ei, pentru a se înlătura lupta dintre frați. „O, zei – exclamă el – noi nu vă cerem pace. Vârâți ură în sufletele popoarelor, ridicați cetățile cele crâncene, lumea întreagă să pună mâna pe arme; bulucurile de mezi să pornească în goană de la Suza Ahemenizilor; Istrul cel scitic să nu-l mai încâtușeze pe massaget, Elba și izvoarele neîmblânzitului Rin să reverse din îndepărtata miazănoapte pe suevii cei roșcovani. Învrăjbiți-ne cu toate popoarele, numai abateți de la noi războiul civil. Să ne amenințe dintr-o parte dacul, din altă getul; să năvălească unul în calea iberilor, să-și întoarcă celălalt steagurile către tolbele cu săgeți ale răsăritului <partic>...”¹⁹.

Hinc Dacus premat, inde Getes; occurrunt Hiberis

Alter, ad Eoas hic vertat signa pharetras.

Aceste două versuri aveau să capete mai târziu, sub pana și interpretarea sfântului Isidor, un înțeles de vaticiniu, și pentru Spania însăși, și aveau să fie îndelung repetate de cronicarii spanioli medievali.

Cât privește ideea pe care și-o făcea Lucan despre țara și poporul dacilor, ea este foarte vagă, reflectând în acvatică contururi o lume abia întrezărită de pustii și ghețuri, în care rătăcesc temute, sălbatice popoare. În pasajul citat, Istrul său curge prin Scitia, punând stavilă massageților. În alt loc, fluviul își varsă „sarmaticele unde” în Mare²⁰. Eridanul (Padul) „n-ar fi mai mic decât Istrul, doar că Istrul, în cursul lui prin lume, adună șuvoaiele care-și caută vărsarea în orice apă și se aruncă, nu singur, în undele scitice”²¹. Tumultuosul fluviu trece prin „barbara Cone” și se varsă „prin multe guri”, cuprinzând insula Peuce²². În aceste locuri, dacii și geții par a fi popoare deosebite, care sunt pomenite alături de sarmați și de pannoni²³. Poetul nu cunoaște despre ei mai mult decât fama „arcului getic”, a cărui coardă - întinsă pe lemn vânos de Armenia - o pune și în mâna parților²⁴. Închipuindu-și misterioasele ținuturi unde trăiesc, el găsește accente sugestive, care amintesc imagini din Vergiliu, pentru a zugrăvi peisajul glacial de pe țărmul Mării Pontice: „Astfel dorm încremenite valurile scitice ale Bosforului când, stăvilit de ghețuri, Istrul nu mai vine să le împingă și gerul învăluie nesfârșita mare. Atunci unda cuprinde toate corăbiile și le înțeștează: întinderile, pe care le străbăteau pânzele, nu le sparge <galopul>

* Bosforul Cimmerian, adică Maeotida = Marea de Azov (N. ed.).

călărețului, iar peste valul tăinuit Maeotida răsună, brăzdată de făgașul bessului rătăcitor..."²⁵.

Un pasaj al lui Seneca din tratatul *De brevitate vitae*, elogiindu-l pe împăratul Octavian August, face aluzie la un alt moment dacic în legătură cu romanii. August e prezentat de filosoful spaniol ca un salvator al imperiului, îndreptând „căt-re războaie împotriva străinilor armatele obosite de masacrul roman” și „împingând hotarele dincolo de Rin, de Eufrat și de Danubiu”²⁶. Este vorba de aceeași acțiune despre care ne dă știre mai târziu și Annaeus Florus, vorbind de războaiele lui August, acțiuni care trebuie plasată prin anul 11 d.Hr.: *Daci montibus inhaerent*^{*}, spune acest istoric, de a cărui origine hispanică nu suntem siguri. „Sub conducerea regelui lor Cotiso, de câte ori Dunărea înghețată unea cele două maluri, ei aveau obiceiul să coboare de acolo (din munții lor) și să pustiască ținuturile învecinate. Cezar August a găsit de cuviință să alunge acest popor, la care se ajungea anevoie. Trimițând deci pe Lentulus, acesta i-a alungat pe celălalt mal, stabilind dincoace garnizoane. Astfel că Dacia n-a fost învinsă atunci, ci <războiul> a fost doar înlăturat și amânat.”²⁷

Despre Cotiso, unul din succesorii lui Burebista, avem diferite informații care ni-l prezintă ca pe unul dintre regii daci cei mai întreprinzători. Urmând politica tradițională a lui Burebista, îl găsim amestecat în rivalitățile care sfâșiau republica romană. Legăturile lui cu Octavian erau strânse; și de la Suetoniu știm chiar – dacă această informație merită

* „Dacti trăiesc nedezlipiți de munți” (cf. FHD I, 1964, p. 525) (N. ed.).

crezare - că o dublă căsătorie trebuia să înrudească pe dac cu roman, Cotiso urmând să devină socrul lui Octavian și în același timp ginerele său, prin căsătoria sa cu Iulia, fiica acestuia²⁸. Dar aceste căsătorii care se puneau la cale în vremea înimiciei lui Octavian cu Antoniu, au rămas doar niște proiecte, căci în curând Octavian, devenit Augustus, își trimitea armatele la Dunăre, obținând victorii împotriva regelui dac. O odă a lui Horațiu către Mecena, în care e vorba și de cantabri și hispani, amintește cu bucurie aceste triumfuri ale Romei asupra barbarilor turbulenți: „Lasă grija pentru Roma și obște: / e nimicit bulucul dacului Cotiso...”

*Mitte civiles super Urbe curas:
occidit Daci Cotisonis agmen...*²⁹

Pacea e relativă însă. În vremea când Seneca își scria tratatul despre *Naturales quaestiones* (sub domnia lui Nero), neamurile de la Dunăre erau iarăși în mișcare. În două locuri scriitorul semnalează aceste mișcări care-i preocupau, pe romani. „Dacul să nu treacă Istrul - spune el într-un loc -, imperiul nostru să-l țină închis pe trac în Haemus... Danubiul să despartă <stăpânirile> sarmaților și ale romanilor”³⁰. Iar în alt loc completează aceste reflexii cu indicații care erau ecoul unor evenimente actuale: „Danubiul și Rinul curg la mijloc între ținuturi pacificate și altele ostile, unul oprind năvălirile sarmaților și hotărnicind Europa și Asia, iar celălalt stăvilindu-i pe germani, nație dornică de război...”³¹. Sarmații, ca și dacii, erau într-adevăr în luptă cu romanii în epoca aceasta, când un general roman, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernator al Moesiei, între-

prinde cu bune rezultate o expediție pe țărmul Mării Negre împotriva sarmaților, ajungând până la Tyras (Cetatea Albă, în Basarabia) și Chersones (în Crimeea). O inscripție în onoarea generalului, găsită la Tibur, enumera rezultatele importante ale acestei întreprinderi. „A strămutat – spune inscripția – mai mult de o sută de mii de «transdanuvieni», cu femeile, copiii, principii și regii lor dincoace de fluviu (în Moesia), spre a plăti tribut; a înăbușit o răscoală a sarmaților chiar de la începutul ei, deși trimisese o mare parte din armată în expediția din Armenia; a adus pe malul Dunării, pe care îl păzea, regi până atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor, prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor dacilor pe frații lor; de la unii din ei a luat în schimb ostatici. A statornicit astfel pacea provinciei (Moesia) și a lărgit hotarele ei. L-a obligat apoi și pe regele sciților să ridice asediul cetății Chersones, care e dincolo de Borysthenes (Nipru). Iar ca guvernator al Moesiei, a fost primul care a ușurat lipsa de pâine a poporului roman, trimițând mari cantități de grâu din această provincie”³². S-ar părea că, prin strămutarea de „transdanuvieni” – care nu puteau fi decât daci sau în mare parte daci – pe malul roman al fluviului și prin gestul împăciuitor de a restitui regilor daci pe frații lor, pacea era asigurată pe acele meleaguri. Dar ea avea să fie de scurtă durată. Aprehensiunile lui Seneca erau întemeiate. La numai câțiva ani după această „pacificare”, în 69 d.Hr., dacii împreună cu sarmații năvăleau din nou dincolo de Dunăre, și o armată întreagă de romani era zdrobită, comandantul ei, Fonteius Agrippa, căzând ucis în luptă.

Seneca se referă deseori la daci și geți și în alte opere ale sale; iar din cuvintele lui se desprinde o imagine nu lipsită de interes despre țara plină de primejdii de la Dunăre. Este - s-ar putea spune - o imagine dublă, după caracterul operelor în care apar aluziile. Una mai vagă și poetică în *Tragedii*, apropiată de imaginea curentă despre Dacia în literatura antică; alta, mai consistentă și reală, în tratatul *Naturales quaestiones*^{*}, încheată nu din multe cunoștințe, dar precise și exacte.

În tragedii, scriitorul urcă Dacia până la mitologie. El își amintește că prin acele meleaguri dunărene a rătăcit pe vremuri Hercule, lăsând și acolo amintirea isprăvilor sale. Hercule însuși, într-una din tragedii, evocă faptele lui de altădată, „când era mai dur decât geticul Haemus și nu mai blând decât axa polului arctic”³³. Retic, cum obișnuiește a fi Hercule, mai cu seamă sub condeii lui Seneca, el îi făgăduiește lui Jupiter Ceneus isprăvi noi, „chiar dacă s-ar schimba fața lumii, chiar dacă Istrul ar curge prin văi noi sau Tanais ar primi noi căi”³⁴. Și furios, când îi urmărește pe Nesos și Delaneira, el îi amenință că nimic nu-l va împiedica să-i doboare, „chiar dacă Istrul s-ar amesteca cu Gangele și ele ar ajunge să curgă laolaltă, unindu-și văile”³⁵.

Dar țara aceasta, martoră a isprăvilor lui Hercule, rămâne fără contur în imaginația poetului, care o confundă când cu Scitia, când cu Tracia sau alte țări tot atât de nebuloase. Istrul, „despărțit în atâtea guri”³⁶, îi evocă alte fluvii pierdute în pustiuri scitice, Tanais, Araxes³⁷; Haemusul din Tracia ajunge „getic”, ca și fluviul Hebrus

* „Probleme ale naturii” (N. ed.).

care izvorăște din Rodope, tot în Tracia³⁸. Uneori, cu gândul la Scitia, poetul apropie țara geților și de aceea a parților, când Thiestes exclamă că „nici un câmp nu se măsoară pentru mine dincolo de geți și de parți”³⁹. Și, în aceeași tragedie, tot de sciți pare a fi vorba când Corul spune că s-ar putea ridica împotriva risipitelor triburi de *Dahae* cei de la țărmurile Mării Roșii, ori „ceilalți, care îndrăznesc să treacă cu piciorul vadul Dunării”⁴⁰. Același Danubiu-Istru e deschis incursiunii ferocilor alani⁴¹ și străbate țara barbară a getului rătăcitor prin câmpii – *vagus campis Geta*⁴², confundat iar cu scitul, rătăcitor și el nu departe de țărmul Pontului⁴³.

Seneca mai notează, ca și Lucan, faima temută a săgeții getice⁴⁴; dar el cunoaște și funestele plante care cresc la Dunăre, „acele ierburi ale căror rădăcini strivite distilează ucigătoare sucuri” și servesc magiei fioroase a Medeei⁴⁵; și știe că țara Istrului e bogată în pietre scumpe⁴⁶. Imaginația lui se cufundă apoi în fabulos și evocă legende legate de ținuturile getice. În *Hercule în Oeta* reînvie Orfeu, care la poalele Rodopelui „cântă pentru geți”⁴⁷ și apa Hebrului se oprește fermecată, iar „cei de pe urmă bistori își închipuie că apa i-a trădat pe geți”⁴⁸; în *Fedra* e invocată Diana, divină Virago, care își are regatul „în tairice paragini ale pământului” și a cărei sulită fără greș urmărește fiara ce se adapă în glacialul Araxes și pe cea „care zburdă pe Istrul ajuns să stea pe loc”⁴⁹. E „Diana scitică”, pomenită și de Lucan⁵⁰ și despre care Pomponius Mela explică că își are lăcașul în Peștera Nimfelor, la Partenion, orașul întemeiat de zeiță pe țărmul Pontului lângă Chersones⁵¹. În *Agamemnon* e amintită legenda lui Cygnus, cel metamorfozat în lebadă, care

sălășluiește „printre lebedele de zăpadă ale Istrului și Tana-
isului”⁵².

Dar viziunea aceasta vagă, făcută din legende și remi-
niscențe literare luate de la Vergiliu, Horațiu și Ovidiu, se
risipește în alte texte, unde cunoștințele lui Seneca despre
țara de la Dunăre apar într-un cadru de realitate. În *Conso-
lare către Helvia*, meditănd asupra înclinației oamenilor de a
emigra și gândindu-se la cetățile grecești de pe țărmul
Pontului, el se întreabă: „Ce înseamnă aceste cetăți grecești
în mijlocul țărilor barbare?... Sciția și toată acea regiune
locuită de popoare feroce și neîmblânzite se împodobește cu
o frumoasă cunună de cetăți ahaice așezate pe țărmurile
Pontului; nici cruzimea unei ierni eterne, nici firea
locuitorilor, înfiorătoare ca și cerul lor, n-au fost o piedică
pentru cei ce și-au strămutat locuințele acolo... Miletul și-a
risipit locuitorii în șaptezeci și cinci de cetăți...”⁵³. Pe țărmul
Pontului getic era, într-adevăr, un lanț de colonii milesiene,
pe care le cunoaștem bine din *Tristia* și *Ponticele* lui Ovidiu.
Nefericitul poet surghiunit de August la Tomi își petrecea
anii bătrâneții, chinuit de amintiri și nostalgii, printre grecii
barbarizați de exil, printre geții hirsuți, purtând arcuri
împodobite cu coadă de cal, printre sciți, bastarni, sarmați și
alte neamuri barbare cu voci de fiare. Citind rândurile lui
Seneca despre iarna eternă; despre ceul fioros și asprimea
oamenilor din acele locuri, îți amintești de versurile lui
Ovidiu, descriind teribila iarnă tomitană, care face oamenii
să se îmbrace în blănuri, de nu le poți vedea decât fețele,
care arină țurțuri de gheață în părul și bărbile lor scânteind
de ger, și face vinul să ia forma vasului⁵⁴. Într-un loc din
Tristia dai chiar peste versuri care par a fi avut ecou în

memoria lui Seneca: „Sunt și pe-aici orașe grecești – cine-ar crede? – printre numirile de-o neomenească barbarie. Și pe-aici și-a trimis Miletul colonii, care și-au întemeiat case grecești printre geți...”⁵⁶. Să notăm însă, pentru a fi dreapți cu Seneca, că și Ovidiu a avut poate un model în Vergiliu, care în *Georgice* scrie versuri ca acestea despre amarnica iarnă de la Istru:

*„Arămurile-adesea crapă de al gerului tăiș
Chiar și haina de pe oameni pare scoarță de zăpadă.
Vinul ce-l beau îl sparg cu toporul;
Orice ochi de apă până la fund îngheață,
Iar prin bărbile hirsute se-ncheagă țurțuri groși”*⁵⁶.

Ceea ce atrage mai des gândul lui Seneca și ajunge să-i inspire și o imagine puternică într-una din paginile lui cele mai celebre, e fluviul geților, temutul Danubiu, de atâtea ori trecut în iernile geroase de cavalcadele răsunătoare ale barbarilor. În mai multe locuri din *Naturales quaestiones* el se oprește la această temă pe care o privește cu un interes și de filosof și de naturalist. Fluviul îi e bine cunoscut și scriitorul face o deosebire între cele două nume, *Danuvius* și *Ister*, și între popoarele ce locuiesc pe malurile lui: „...Dacă să nu treacă Istrul – spune el într-un pasaj pe care l-am mai citat – Strymonul să închidă drumul tracilor... Danuviul să despartă stăpânirile sarmaților de ale romanilor”⁵⁷. Nu e nicio confuzie între Tracia și țara geților, nici între cele două nume ale fluviului; căci Istrul – se vede – trece pe la daci, este deci partea inferioară a cursului apei, în vreme ce Danubiul îi desparte pe romani de sarmați (atunci în

Pannonia), corespunzând cursului superior al fluviului. Vom găsi această distincție și la Pomponius Mela și ea fusese explicată și de greci, în special de Herodot și Strabon. Seneca mai revine în alt loc cu această precizare, un alt pasaj citat de noi înainte, în care fixează o frontieră, mai mult politică și militară decât geografică, a Europei: „...Danubiul și Rinul curg între regiuni pacificate și regiuni ostile, cel dintâi oprind năvala sarmaților și separând Europa de Asia, iar celălalt stăvilindu-i pe germani, nație domnică de război”⁵⁸.

Filosoful e preocupat și de probleme științifice în legătură cu Danubiul; în mai multe locuri el face observații asupra unei probleme dezbătute de teoreticieni antici, explicând regimul apelor fluviului. Comparând Dunărea cu Nilul, ale cărui ape cresc în timpul verii, el scrie: „Au pretins unii filosofi - și trebuie să notăm că pentru romani cuvântul *philosophus* însemna nu numai filosof, ci și inginer sau tehnician - că Danuviul are o natură asemănătoare (cu Nilul), deoarece precede ca și acesta dintr-un izvor necunoscut și ar fi mai mare vara decât iarna. Atât o afirmație, cât și cealaltă s-au dovedit greșite. Căci este dovedit că izvorul lui se află în Germania și că, e adevărat, el crește <la începutul> verii - pe când Nilul își menține încă nivelul său normal -, la primele călduri, când soarele, mai puternic către sfârșitul primăverii, înmoaie zăpezile și le topește mai înainte ca Nilul să înceapă să se umfle; dar în restul verii <Danuviul> se întoarce la volumul său de iarnă și coboară chiar și sub el”⁵⁹. Observația o făcuse și Herodot care, vizitând ținuturile Pontice, notase: „Istrul, cel mai mare dintre toate fluviile pe care le-am văzut, curge

întotdeauna egal cu sine însuși, atât vara, cât și iarna”⁶⁰. Seneca va completa această constatare și în alt pasaj își extinde teoria și asupra altor fluvii: „Nici Rinul, nici Ronul, nici Caystrus, aflat la poalele Tmolului” nu cresc în timpul verii; și totuși aceia au întruna zăpezi foarte mari, ca în niște regiuni septentrionale”⁶¹. Iar asupra acestor zăpezi și a influenței lor asupra apelor și a climei ei revenea și în altă parte, raportând observații ale naturaliştilor: „Ei spun că în ținuturile Scitiei, ale Pontului și ale regiunilor septentrionale, tot ce îngheață și se întărește în timpul iernii, primăvara se topește; atunci, râurile dezghețate încep să curgă, atunci munții se curăță de zăpada care îi acoperea”. Vânturile septentrionale - continuă el - vin atunci să răcească aerul calduș al primăverii și, în regiunile mai sudice, frigul transformă umezeala, care ar trebui să dea ploaie, în grindină”⁶².

Dar Dunărea atrage atenția lui Seneca, stărnindu-i imaginația, și în legătură cu o altă problemă mai gravă dezbătută de filosofi: cum va fi sfârșitul lumii? Seneca crede că acest sfârșit - „ziua fatală”, când cea mai mare parte a pământurilor va fi înecată de cataclism - se va produce cu concursul mai multor cauze: cerul va revărsa ploi catastrofale, râurile își vor umfla apele și vor ieși din matcă, mările se vor ridica din albiu și toți acești agenți de distrugere se

* Pasajul lui Seneca ridicând probleme de critică textuală, Al. Busuiocanu vădea o oarecare îndoială asupra lecțiunii: Caystros, zis și „Micul Maeander”, își avea izvorul sub muntele Tmolos din Lidia (azi Boz-dag). P. Oltramare (Paris, Belles Lettres, 1929, I, p. 186, căuta chiar o emendare radicală *Hebrus subiaccens Haemol* (N. ed.).

vor dezlănțui simultan într-un front unic, pentru nimicirea neamului omenesc. Aceasta îi inspiră filosofului grandioasele pagini de descriere a cataclismului, care amintesc de Geneză și sunt parcă o anticipare a viziunii *Potopului* lui Michelangelo din Capela Sixtină. În mijlocul dezastrului imaginat, Danubiul joacă un rol teribil și predestinat. El se dezlănțuie cu furie, cotopește pământul și târăște la pierzare tot ce întâlnește în cale: „Cum crezi – scrie el – că vor fi Ronul, Rinul și Danuviul, al căror curs este vijelios chiar și în matca lui, atunci când își vor croi noi maluri și, surpând pământul, vor ieși toate din albia lor?... Când Danuviul nu mai atinge nu numai poalele ori brăul munților, ci le bate culmile, târând cu sine povârnișurile potopite, costișele smulse și promontoriile vastelor ținuturi, care, săpate din adâncuri, se vor desprinde de continent? Iar apoi, negăsind ieșire – căci singur și le închisese pe toate – se întoarce într-o bulboană și cuprinde într-un singur vârtej năpraznic o imensă întindere de pământuri și cetăți?”⁶³. Imaginea continuă, cu furtuni și trăznete, până ce mările învolburate se ridică spre cer și se prăvălesc nimicitoare peste pământurile pustiite. Nefericiții supraviețuitori ai neamului omenesc se agață ca niște făpturi infime de ultimele tancuri – ființe pierdute în neant, care nu mai sunt capabile nici de durere „fiindcă durerea își pierde puterea la cei căzuți în nenorocire până dincolo de senzația răului!”⁶⁴.

Un al treilea moment dacic, care a avut mari ecouri la Roma, deoarece opinia romană era acum înflăcărată pentru lupta imperiului cu barbarii, îl găsim la Marțial, contemporanul plin de spirit și adulatorul fără scrupule al lui Domițian, anume în vremea războiului acestui împărat în Balcani

și la Dunăre pentru potolirea mișcărilor amenințătoare ale sarmaților iazigi și mai ales ale dacilor. Războaiele civile ale Romei slăbiseră rezistența Imperiului la periferii. Lipsită de legiunile romane, Moesia mai cu seamă fusese lăsată pradă invaziilor și era la discreția lui Decebal și a dacilor săi. Domițian întreprinde împotriva lor un război (88 d.Hr.) care a dat loc la multe comentarii și a servit mai târziu dușmanilor împăratului pentru a-i acoperi memoria de oprobriu. Victoriile lui Domițian au fost într-adevăr destul de incerte. Împăratul a trebuit să confirme el însuși stăpânirea lui Decebal în Dacia, încununând simbolic, în tabăra sa din Pannonia, pe Degis, fratele lui Decebal, venit ca reprezentant al acestuia. Pentru a salva aparențele, el primea actul de supunere al dacilor – dovedit curând iluzoriu – dar era nevoit să accepte ca Imperiul să plătească regelui dac o sumă anuală și să-i trimită, ca unui aliat, arme, mașini de război, maștri și ingineri militari.

Ecourile acestui război, alături de elogiile netemperate aduse lui Domițian, le întâlnim în multe epigrame ale poetului spaniol care ne redă nu atât fapte – pe acestea le cunoaștem mai bine din alte izvoare – cât atmosfera de la Roma în jurul războiului și ideea pe care romanii și-o făceau despre irascibili vecini de la Dunăre și despre țara lor. Idee tot atât de vagă ca și a celorlalți poeți, învăluită în friguroase neguri în care Dacia, Sarmatia, Scitia și chiar îndepărtatul Caucaz se confundă ca într-un imens și întunecat *limes hyperboreu*. Sub leneșele stele ale cerului getic – *Getici sidera pigra poli*⁶⁵ – sub asprimile Ursei polare – *hyperboreos Triones*⁶⁶ – apar iernaticele ținuturi arctice, cu sălbatica Peuce (Delta Dunării) și Istrul fremătând de tropotul copitelor⁶⁷:

*Hiberna quamvis Arctos et rudis Peuce
Et ungularum pulsibus calens Hister.*

Țară tristă, învăluită în promoroacă – *in Geticis pruinis*⁶⁸ – acoperită de zăpezi, *Geticam nivem*⁶⁹, brăzdată de înghețate râuri, *rigido amne*⁷⁰ și de Dunărea largă, *Istrumque iacentem*⁷¹, scaldată de furia și mai tristei Mări scitice, *Scythici tristior ira freti*⁷², ea plutește confuz în imaginația poetului, vecină în același timp cu Nordul înstelat și cu misteriosul, fabulosul Caucaz. Într-una din epigrame, el se adresează prietenului Marcellinus, soldat, care de curând întors din Geția, urmează – cum spune Marțial – să aibă înaintea ochilor, desigur către Caucaz, stâncile lui Prometeu și poveștile faimoase ale acelui munte⁷³:

*Miles hyperboreos modo, Marcelline, Triones
Et Getici tuleras sidera pigra poli;
Ecce Promethei rupes et fabula montis,
Quam prope sunt oculis nunc adeunda tuis*^{*}.

O idee tot atât de tulbure sau, mai degrabă, câteva note întâmplătoare de fantezie, utile în compoziția poetică, dar slab sprijinite pe realitate, se desprind din versurile lui Marțial și despre poporul dac. Într-un singur loc, vorbind nu numai de daci, dar și de germani și ceilalți barbari

* „Abia răbdaseși, Marcelline, cele [șapte] stele de la mieznoapte (Ursa Mică) și constelațiile leneșe ale polului getic; iată acum cât de aproape va să vezi cu ochii steiurile lui Prometeu și legenda muntelui [Caucaz]!” (N. ed.).

împotriva cărora ducea război Domițian, el îi numește laolaltă neamuri perfide – *regna perfidae gentis*⁷⁴. Supărarea lui e temperată însă de o idee bucolică pe care și-o face despre poporul de la Dunăre, pe care îl înfățișează ca pe un copil – *Dacus puer*⁷⁵. Într-un loc, amintindu-și poate de un pasaj din Herodot unde dacii sunt arătați ca băutori de lapte – γαλακτοπόται⁷⁶ – el vorbește de copilul dac, sătul de laptele juncanelor getice, jucându-se cu cercul sarmatic pe malurile râurilor înghețate⁷⁷:

...puer:

*Non qualis Geticae satiatu lacte iuvencae
Sarmatica rigido ludit in amne rota...*

În aceeași epigramă el amintește de sclavul captiv de la Istru, care urma să-i pască oile de pe lângă conacul lui de la Tibur⁷⁸:

*At tibi captivo famulus mittetur ab Histro,
Qui Tiburtinas pascere possit oves.*

Împotriva acestor băutori de lapte care prea adesea lăsau în părăsire jocurile lor cu cercul sarmatic și treceau Dunărea pe gheață pentru a supăra Imperiul, Domițian se hotăra să pornească el însuși în expediție, pentru a-i aduce la supunere. În versurile lui Marțial e o frenezie de laude, de urări de victorie și de aplauze, cu care întovărășește de la început până la sfârșit acțiunea împăratului, aclamat de el drept cârmuitor suprem al lumii și părinte al universului – *summae mundi rector et parens orbis*⁷⁹. Două epigrame sunt

închinat numai armurii lui Domițian, care pentru această împrejurare pusese să i se facă o platoșă nouă la fel cu egida zeiței Minerva, al cărei fiu se pretindea a fi. Splendidă platoșă, bătută din nenumărate copite de mistreț lustruite, impenetrabilă pentru săgețile sarmatice și mai sigură decât scutul de piele al războinicului getic, sigură chiar împotriva loviturilor lăncii aetolice a lui Meleagru⁸⁰:

Invia Sarmaticis domini lorica sagittis

Et Martis Getico tergoe fida magis.

Quam vel ab Aetolae securam cuspidis ictus

Texuit innumeris lubricus unguis apri.

Marțial ferește această platoșă că poate atinge pieptul venerat al „zeului nostru” și întovărășește plecarea împăratului cu înflăcărare urări pentru o întoarcere grabnică la toga romană împodobită de laurii victoriei. Apoi, noi urări, cu accentele epice trebuitoare, își iau zborul de pe lira poetului, când împăratul e angajat în lupte la Rin și în „înghețatele ținuturi ale Nordului”, la Istru și în „sălbatică” Peuce⁸¹.

Războiul odată pornit, știrile sunt puține și zvonurile multe. Poetul se impacientează și-l apostrofează pe palavrăgiul Philomusos, colportor de zvonuri, care spune numai minciuni și știe tot: știe ce a hotărât la curtea lui Arsacidă (regele părților) Pacorus, pe câtă oaste se biziiau cei de pe Rin și din Sarmăția, desface ordinele așternute pe pergamament de căpetenia dacilor și vede laurii Victoriei înainte ca ei să se fi ivit⁸²:

*...Scis quid in Arsacia Pacorus deliberet aula,
Rhenanam numerus Sarmaticamque manum,
Verba ducis Daci chartis mandata resigas,
Victricem laurum quam venit ante vides...*

Odată vine chiar vestea victoriei și zvonul că „Cezarul se pregătește să se întoarcă din hiperboreele ținuturi în Ausonia”; știrea nu e încă sigură – *certus abest auctor*; dar ea circulă din gură în gură – *sed vox hoc nuntiat omnis*; buletinele de victorie – *chartae victrices* – vin să întărească bucuria publică, iar poetul, cuprins de entuziasm, își închipuie „împodobite de lauri lăncile lui Marte” conduse de „invicibilul Cezar”. „Dar ca să fim mai siguri de o bucurie atât de mare – adaugă el, fără nici un gând malițios – vino tu însuși, stăpâne, să ne anunți laurii victoriei sarmatice”⁸³:

*Sed iam laetitiae quo sit fiducia maior,
Sarmaticae laurus nuntius ipse veni.*

Dar ce s-a întâmplat? Nu cumva veștile atât de bune erau premature și acolo, la limesul hiperboreu, s-au petrecut lucruri mai degrabă dureroase, despre care începe să se vorbească? Căci iată, vine știrea morții lui Cornelius Fuscus, general temut și om admirat pentru curajul său, de atâtea ori învingător la Roma și la granițele imperiului⁸⁴. Marțial închină acestui scump prieten, înmormântat pentru totdeauna în pădurea dacică, un mișcător epitaf care aruncă o umbră de doliu asupra triumfurilor Cezarului: „Păzitor al

sacrei persoane a lui Marte în togă*, cel căruia i se încredinșase tabăra comandantului suprem - aici zace Fuscus. Îngăduit e acum, Fortuna, a mărturisi: Lespedea aceasta nu se mai teme de dușmănoase amenințări: Cu grumazul îmblânzit, dacul și-a primit jugul greu, iar umbra victorioasă a generalului stăpânește pădurea supusă⁶⁵:

*Iile, sacri lateris custos Martisque togati,
Credita cui summi castra fuere ducis,
Hic situs est Fuscus. Licet hoc, Fortuna, fateri:
Non timet hostiles jam lapis iste minas
Grande iugum domita Dacus cervice recepit
Et famulum victrix possidet umbra nemus.*

Pădurea dacică! Teribila pădure dacică! Nu era întâia oară când romanii auzeau despre ea. Cu un secol mai înainte, la 74 î.Hr., un general roman de mare faimă, Gaius Scribonius Curio, care bătuse pe dardani în Tracia, voise să-i atace și pe daci și ajunsese până la hotarul lor. Dar acolo s-a îngrozit de pădurile întunecoase ce se întindeau înaintea lui și s-a întors fără să mai pornească războiul. *Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit*, spune Florus care raportează acest fapt⁶⁶. Acum umbra pădurii dacice ajungea iarăși până la Roma și, trezit brutal din entuziasmul său, poetul nu mai poate decât să închine acest frumos epitaf amintirii glorioase a prietenului admirat.

În curând însă vin vești mai liniștitoare. Vine vestea că de pe malurile supuse ale Istrului - *famulis Histri aquis* -

* Aluzie pompoasă la Domițian (N. ed.).

Degis, fratele lui Decebal, *accola ripae nostrae**, a trecut în persoană și s-a prezentat împăratului pentru a cere pace. „Încântat și uimit de a fi dat cu ochii de stăpânitorul lumii, el ar fi vorbit astfel tovarășilor săi: Cu cât mai fericită e soarta mea decât a fratelui meu, fiindu-mi îngăduit să privesc atât de aproape pe zeul pe care el îl cinstește de departe!”⁸⁷. Acest lucru îl umple de mândrie pe Marțial care irumpe în elogii la adresa mărinimiei Cezarului, cu atât mai mult cu cât se cam aflase că, deși victorios, împăratul nu s-ar fi arătat prea aspru cu învingii. Atunci poetul scrie o fabulă cu iepurele care fuge îngrozit de leu și îl liniștește pe dac - iepurele din fabulă căci Cezar - leul - nu-și va pune mintea să distrugă pe un sărman dac prea mititel: *Non timeat Dacus Caesaris arma puer*⁸⁸. Iar după aceste victorii sosește în sfârșit și momentul fericit al întoarcerii împăratului-zeu: *Victor ab Odrysio redditur orbe deus*⁸⁹. Rinul și barbarii știu că împăratul a ajuns la Roma pentru că aud aclamațiile poporului și ecoul acestor strigăte de bucurie umplu de spaimă pe sarmați, pe geți și neamurile de la Dunăre⁹⁰:

Pervenisse tuam iam te scit Rhenus in urbem;

Nam populi voces audit et ille tui:

Sarmaticas etiam gentes Histrumque Getasque

Laetitia clamor terruit ipse novae.

Împăratul își face intrarea triumfală pe Via Appia și poetul, fericind străbuna cale a tuturor triumfurilor pentru a fi primit persoana sacră a lui Domițian, care acum, rival al

* „Vecin cu malul nostru” (N. ed.).

lui Hercule, e învingătorul Hyperboreului, strigă plin de entuziasm și de îndreptățit orgoliu: De trei ori a zdrobit perfidele trâmbțe călări ale Istrului celui sarmatic; de trei ori și-a scăldat calul plin de sudori în geticele zăpezi⁹¹:

*...Cornua Sarmatici ter perfida contudit Histri
Sudantem Getica ter nivem lavit equum;
Saepe recusatos parcus duxisse triumphos
Victor Hyperboreo nomen ab orbe tulit*

Apoi – omenească slăbiciune – o notă de dezamăgire se strecoară în versurile poetului, mereu admirator al incomparabilului împărat, dar nemulțumit că o discretă cerere de bani fusese uitată sau neluată în seamă. „Și totuși – adaugă el, ca o slabă consolare – cu ce îngăduință, cât de neînțegurat de mânie, cu ce chip blând ascultase cererea mea! La fel a îngăduit dacilor rugători să-și păstreze coroana și tot astfel urcă și coboară pe căile Capitolinului”⁹²:

*...At quam non tetricus, quam nulla nubilus ira,
Quam placido nostras legerat ore preces,
Talis supplicibus tribuit diademata Dacis
Et Capitolas itque redditque vias...*

Între timp, luptele din Dacia se potoliseră și viața în castru revenise la normal. Marțial se întoarce cu gândul la prietenii de acolo, pe care și-i închipuie dornici de vești de la el. Se adresează lui Faustinus (poate tatăl lui Marcellinus), pentru a-i trimite acestuia un dar: „Acum, când pacea romană moderează deja carul stelelor tracice și când au

tăcut trâmbițele groaznice ale războiului, vei putea, Faustinus, să-i trimiți această cărțuie cu epigramele mele lui Marcellinus, care are din nou vreme de cărți și de glume". Și pentru a da mai mult preț acestui dar, poetul îl îndeamnă să trimită cărțile cu un tânăr sclav, dar nu vreun get dintre aceia care se joacă cu cerul pe malul râului sarmatic, ci un vreun efeb trandafiriu cumpărat de la vreun negustor din Mytilene – *sed Mytilenaei roseus mangonis ephebus* – sau cu vreun băiat laconian, pe care maică-sa n-a dat încă poruncă să fie biciuit* – *vel non caesus adhuc matre iubente Lacon*⁹³.

Alt prieten, Caecilius Secundus, se află la Dunărea silențioasă, în getica Peuce, unde comandă poate neamuri supuse. Marțial îi trimite și acestuia cartea sa, pe care o va urma în curând și un portret⁹⁴:

*Dum mea Caecilio formatur imago Secundo
Spirat et arguta pictu tabella manu,
I liber, ad Geticam Peucen Histrumque iacentem:
Haec loca perdomitis gentibus ille tenet.*"

* Obiceiul sever al educației spartane cerea ca loviturile de bici date copiilor cu orice prilej să le întărească răbdarea la suferință (N. ed.).

"Câtă vreme chipul meu este plăsmuit pentru Caecilius Secundus, iar tablita, pictată de o mână îndemnatică, parcă are suflare, mergi, carte, către getica Peuce și Istrul cel înfrânt: aceste locuri le stăpânește el, după îmblânzirea neamurilor lor". Acest Caecilius Secundus nu are cum fi identic cu Pliniu cel Tânăr (N. ed.).

Visător, poetul se bucură că versurile sale sunt răsfoite de dărzul centurion, printre zăpezile geților, la umbra steagurilor militare⁹⁵:

*Sed meus in Geticis ad Martia signa pruinis
A rigido teritur centurione liber*

și nutrește speranța că ele îi vor reproduce chipul cu mai multă desăvârșire decât pictura și că, învingând timpul, va putea trăi prin cartea sa chiar atunci când opera pictorului va muri⁹⁶.

Aici se opresc ecourile dacice în opera acestui poet sensibil la gloria lui Domițian și la evenimentele în care împăratul jucase un rol atât de important. În restul operei lui Marțial mai găsim o singură dată invocat numele geților. Într-o poezie de omagiu închinată lui Traian, în care, glorificând urcarea acestuia pe tronul imperial, curajul și talentele lui războinice, poetul se adresează tuturor popoarelor, anunțându-le triumfal pe Cezarul tuturor⁹⁷:

*Parthorum, proceres ducesque Sorum,
Thraces, Sauromatae, Getae, Britanni,
Possum ostendere Caesarem, venite'.*

Nu s-au păstrat memoriile scrise de Traian despre războaiele sale în Dacia. Am fi avut în ele ilustrarea încă

* „Fruntași ai parților și conducători ai serilor, traci, sauromați, geți, britani – pot să vi-l arăt pe Cezăr: veniți!” Serii sunt îndeobște echivalați cu neamurile sinice (N. ed.).

unui moment dacic: cel mai important și mai tragic din istoria acestui popor, și am fi cunoscut mai bine expediția împăratului, pe care n-o mai putem studia decât în reliefulurile de pe Columna de la Roma. Un gramatic latin a consemnat numai cinci cuvinte din acea operă, pentru a demonstra o infimă observație de declinare. În ele găsim indicat un moment din itinerarul împăratului: „*inde Berzobim, deinde Aizi processimus.*”⁹⁸ Nici Berzobis, nici Aizis n-au lăsat vreo urmă cunoscută*. Sate pierdute în pădurea dacică... Dar amintirea întreprinderii lui Traian și personalitatea temută a poporului pe care îl învinsese se reflectă la scriitori de mai târziu. Iulian Apostatul pune în gura lui Traian însuși aceste cuvinte, care sunt înfățișate ca o judecată a istoriei: „...După ce am primit Imperiul, amorțit parcă și dezlănat de-a binelea din pricina tiraniei care îl încătușase multă vreme și de incursiunile geților, eu singur am cutezat să lovesc popoarele de dincolo de Dunăre și i-am nimicit pe geți, cei mai războinici ce-au fost vreodată, nu numai prin vloga lor trupească, ci și datorită celor de care i-a convins Zamobis, zeul venerat la ei. Convinși că nu mor niciodată, ci numai își schimbă lăcașul, ei înfruntă moartea mai bucuroși decât dacă ar porni într-o călătorie. Nu mi-au trebuit decât cinci ani pentru această expediție...”⁹⁹.

Un însoțitor al lui Traian în Dacia și succesorul său hispanic la tronul imperial, Hadrian, a consemnat într-o

* Antica Berzobis a fost identificată pe teritoriul com. Berzovia (jud. Caraș-Severin), iar Aizis, ipotetic, pe cel al satului Târlung (același județ), cf. Dicț. Ist.v. a Rom., București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1976, p. 90 și resp. 25. (N. ed.).

epigramă o altă mențiune în legătură cu triumful împăratului. El amintește un prețios trofeu, cornul de zimbru împodobit cu aur al lui Decebal pe care Traian, pornind împotriva parților, îl oferea la altarul lui Iupiter Casius, pe un munte lângă Antiohia, pentru a obține în noua expediție o victorie ca aceea împotriva dacilor: „Stăpânitorul oamenilor către stăpânitorul nemuritorilor...”¹⁰⁰. Dar zeul n-a fost de rândul acesta îndurător, înainte de a-i fi fost îngăduită o nouă faptă atât de însemnată ca aceea de la Dunăre, destinul lui Traian se termina la Selinunt, de unde n-avea să se mai întoarcă decât cenușa împăratului.

Dacia în descrierea lui Pomponius Mela și într-o notă a lui Columella

Autorul spaniol cel mai bine informat despre Dacia în sec. I d.Hr. este Pomponius Mela. *Chorographia* sa, scrisă în vremea împăratului Claudiu (între 41-54 d.Hr.), oferă o descriere completă a Scitiei și Traciei și a popoarelor ce locuiau prin acele părți, constituind un compendiu interesant de cunoștințe geografice și etnografice, în care găsim multe date despre Dacia. Mela reproduce în mare parte informațiile lui Herodot și Strabon, iar descrierea sa este mai sumară decât a acestora, dar el ne dă amănunte asupra caracterului și moravurilor poporului getic care merită a fi luate în seamă. Pliniu cel Bătrân va adăuga în a sa *Historia Naturalis*, despre aceleași ținuturi, amănunte uneori mai

precise. Dar descrierea lui rămâne mai puțin interesantă în partea ei etnografică decât aceea a geografului spaniol.

În prima parte a cărții, făcând descrierea sumară a lumii, Mela vorbește de Pontul Euxin pe care îl socotește - la fel ca și pe celelalte mări interioare ale emisferei - drept o ramificație a Mediteranei¹⁰¹. Pontul Euxin, mlaștinile Meotide (Marea de Azov) și fluviul Tanais (Don) alcătuiesc limita Europei către Răsărit¹⁰². Pornind de la Bosforul tracic, țărmurile Pontului se curbează de o parte și de alta, ating oblic intrarea în Meotide, înconjură acest lac și sfârșesc prin a se confunda cu malul fluviului Tanais¹⁰³. Privite de la Tanais până la Bosfor, aceste țărmuri sunt configurate pretutindeni la fel cu țărmurile opuse dinspre partea Asiei¹⁰⁴. Geograful dă o plastică descriere a lor și informează despre caracterele acestei mări. El pornește tot de la Bosforul tracic: „Aici se deschide deja, imensă, Marea Pontică, ale cărei țărmuri se întind încoace și încolo, lungi și drepte, afară de locurile unde se află promontorii; în rest, ea este șerpuitoare, dar fiindcă drept în față este mai puțin îndepărtată decât la stânga și la dreapta, țărmurile se încovoie prin înclinări domoale, până când ea face de o parte și de alta unghiuri ascuțite, fiind foarte curbata, în felul unui arc scitic. Puțin adâncă, crâncenă, neguroasă, cu rare adăposturi, ea nu este înconjurată nici de maluri line, nici de nisipuri; este vecină cu ținuturile Aquilonului; iar, nefiind adâncă, e plină de talazuri și mereu în clocot. Odinioară, din pricina firii sălbatice a popoarelor care o

* Ținuturile Crivățului = miazănoapte (N. ed.).

înconjură, era numită Axenus¹⁰⁵; mai târziu, când moravurile acestor popoare s-au mai îmblânzit prin legăturile cu alte neamuri, i s-a spus Euxinus¹⁰⁵. Mela explică apoi că în jurul acestei mări trăiesc diverse popoare, fiecare cu numele său, chemându-se însă toate laolaltă, cu un nume generic, pontice, iar cei ce se află lângă laguna Meotică și fluviul Tanais se numesc sarmați¹⁰⁶.

În cartea a doua a scrierii sale¹⁰⁷, geograful dă descrierea amănunțită a întregului țărm pontic și, rând pe rând, a popoarelor ce-l locuiesc, începând de la fluviul Tanais, socotit limita către Asia. De la acel fluviu până la gurile Istrului se întindea, potrivit părerii sale, Sciția europeană, iar din acest punct până la Hellespont (Dardanelele), Tracia. Geții sunt cuprinși între traci, iar ținutul lor se întinde pe țărm, de la Istru către Sud. Mai confuză e noțiunea lui Mela despre interiorul continentului în zona carpatică, asupra căruia el nu dă detalii. Pe locuitorii acestui ținut, între fluviul Tyras (Nistru) și Istru, îi numește istrieni. Sunt de fapt dacii care erau identici cu geții. Mela, ca și Strabon, numea geți pe locuitorii din răsăritul ținutului dunărean, cei care – după cum explica Strabon – erau lângă mare; și îi socotea istrieni pe cei dinspre apus, pe care Strabon îi numea daci sau davi. Necunoscându-i de aproape, el nu avea însă ideea pe care o subliniază Strabon, că și unii și alții vorbeau o limbă identică¹⁰⁸. Descriind Sciția, Mela enumera

¹⁰⁵ Grecizare *ad hoc* a iranicului *axšaena* [pron. *achšana*] „întunecat”, transformat prin re-etimologizare etiologică în gr. *axe(i)nos* „inospitalier, neprimitor” și apoi preschimbato, prin eufemism, în *euxenos* (lat. *Euxinus*) „primitor” (N. ed.).

toate popoarele care locuiau între Munții Rifei (Caucaz) și fluviul Tyras, de unde începe ținutul istrienilor. Izvorul său principal în această descriere pare a fi Herodot, la care regăsim cele mai multe din numele geografice și de popoare, precum și amănunte date de geograful spaniol. Nu lipsesc nici elementele fabuloase, cum e menționarea Grifonilor în apropiere de Munții Rifei, păzindu-și cu strășnicie aurul pe care îl scoteau din pământ, sau a Arimaspiilor, neam de sciți care n-ar fi avut decât un ochi.

Pentru teritoriul istrienilor și al geților, singurele elemente geografice date de Mela sunt râurile care se varsă în mare și cetățile de pe litoral. Fluviul care-i desparte pe sciți de istrieni e Tyras (Nistrul), izvorând din ținutul neurenilor (în părțile Poloniei de azi). Pe malul lui răsăritean locuia neamul scitic al asiacilor, despre care Mela spune că nu știau ce este hoția, că nu-și păzeau avutul și nici nu se atingeau de ce era al altuia. Țara istrienilor se întindea la apus de fluviul Tyras, adică în Basarabia, Moldova și restul ținuturilor românești de astăzi.

Despre Istru, Mela ne dă explicații pe care le găsim și în Strabon, anume că acest fluviu, cel mai mare din câte se varsă în Mediterana (sic)* exceptând Nilul, își are obârșia în niște izvoare cunoscute din Germania și, străbătând multe regiuni imense sub numele de Danuvius, capătă la urmă numele de Hister în gura popoarelor pe la care trece. Stra-

* Textul lui Mela sună astfel: *eorum qui in Nostrum mare decidunt tantum Nilo minor* („dintre cele ce se varsă în Marea Noastră mai mic doar decât Nilul”), implicând imaginea, curentă în antichitatea greco-romană, a Mării Negre ca o prelungire aparte a Mediteranei (N. ed.).

bon spunea mai precis că denumirea fluviului era Danuvius de la izvoare până la cataracte (Porțile de Fier), străbătând în această parte mai ales ținutul dacilor, și că acest nume se schimba în acela de Istru în cursul inferior al fluviului, adică în ținutul geților¹⁰⁹. Mela adaugă că fluviul primește câteva râuri, pe care nu le numește, și că se varsă în mare prin tot atâtea guri ca și Nilul, trei fiind mai mici, iar celelalte navigabile¹¹⁰. E mai puțin clară observația lui că Dunărea desparte popoarele Scitiei de cele din țările vecine¹¹¹. Ea pare a arăta că Mela îi considera pe istrieni drept un neam scitic, socotindu-i deosebiți de poporul geților.

Orașele și punctele de orientare menționate de Mela pe țărmul pontic în această regiune istro-getică sunt: *Tyras* (Cetatea Albă, în Basarabia), la gura fluviului cu același nume; *Istropolis* (în Dobrogea), aproape de vărsarea Istrului; apoi *Callatis* (Mangalia), întemeiată de milesieni; după aceea *Tomoe* (Tomi, Constanța de azi), portul *Caria* (dispărut), promontoriul *Tiristis* (Caliacra), după care, cei ce-l trec intră într-un alt unghi de mare, asemănător cu cel din Phasis, în partea opusă a mării, dar mai larg. Aici a fost cândva - adaugă Mela¹¹² - orașul *Bizone* (azi Caverna), distrus de un cutremur de pământ; aici - spune el - se găsesc portul *Cruni* și cetățile *Dionysopolis* (Balcic), etc. Aceste indicații nu sunt tocmai clare și nici în ordine exactă. Orașul Tomi, de exemplu, e greșit menționat după *Callatis*, iar portul *Cruni* nu era deosebit de cetatea *Dionysopolis*, deși este doar un alt nume pentru aceeași localitate¹¹³. Acest lucru ne arată că geograful spaniol n-a cunoscut direct țărmul pontic, ci pro-

* Aceasta este una dintre denumirile cetății Histria (N. ed.).

tabil s-a servit de descrieri anterioare și în special de Strabon.

În restul celor două capitole despre Scitia și Tracia, Mela ne dă informații despre popoarele care locuiau în aceste ținuturi și moravurile lor. Pasajul cel mai important este cel despre geți, din care aflăm interesante amănunte asupra credințelor și modului de viață ale acestui popor: „Deși locuiesc ca un singur neam - spune el - tracii se deosebesc între ei prin nume și prin moravuri. Unii sunt crânceni și gata de moarte - mai ales geții. Acest lucru vine din credințele lor deosebite. Unii cred că sufletele celor ce mor au să se întoarcă; alții cred că, deși nu se întorc, ele totuși nu pier, ci trec într-o altă lume mai fericită; alții, în sfârșit, cred că ele mor de-a binelea, dar că e mai bine astfel, decât să trăiască. De aceea, la unii din ei, se bocește la naștere și se jelește soarta celor nou-născuți; dimpotrivă, serbează îngropăciunile și le celebrează prin cântece și jocuri ca pe niște sărbători religioase. Femeile nu sunt nici ele mai slabe de inger. Dorința lor cea mai de seamă este să fie ucise deasupra corpurilor bărbaților lor morți și să fie îngropate împreună cu ei; și fiindcă sunt măritate mai multe după un singur bărbat, ele se luptă cu îndârjire pe lângă cei care au a judeca cine este mai vrednică de această cinste. Biruința în această luptă este acordată ținând seama de moravuri și constituie o mare bucurie. Celelalte plâng în gura mare și însoțesc înmormântarea cu bocete aprige. Cei care au curajul să le aducă mângâiere, aduc la rug arme și daruri, declarând că spre a ști dacă aleasa le este dată în puterea lor, sunt gata să se învoiască sau să se înfrunte cu duhul mortului; când

n-are loc nici luptă nici tocmeală..." și pețitorii le așteaptă pe alesele doamne. Fetele de măritat nu sunt date de părinți bărbaților, ci în mod public fie că sunt date cu chirie, fie că sunt vândute: care din două, frumusețea și purtările sunt cele care stau pricină. Fetele cinstite și frumoase sunt la mare preț, pentru celelalte în schimb se caută cu plată cine să le ia. Unora dintre aceste neamuri le este necunoscut obiceiul de a bea vin: totuși, la ospete, odată ce aruncă pe focul în jurul căruia stau adunați niște semințe, mirosul lor puternic le dă o mare veselie asemenea beției"¹¹⁴.

Izvorul principal al acestor informații este, poate, tot Herodot, la care găsim puse în seama altor neamuri tracice unele din caracterele atribuite de Mela geților. Astfel, obiceiul jelierii la nașterea copiilor și al înveselirii la moarte e atribuit de Herodot trasilor, care s-ar fi deosebit de restul tracilor doar prin acest obicei¹¹⁵. Poligamia și concurența dintre femei pentru a fi jertfite la moartea bărbatului lor sunt arătate de Herodot drept obiceiuri ale tracilor „care locuiau mai sus de Crestonaei”¹¹⁶. Cât privește negocierea fetelor de măritat, o găsim menționată de Herodot cu multe amănunte pe seama neamului iliric al enefilor¹¹⁷. Relatările lui Mela nu sunt perfect corespunzătoare cu acelea ale lui Herodot, ceea ce poate indica folosirea de către geograful spaniol și a altor izvoare intermediare, care ne rămân necunoscute. El oferă un rezumat al cunoștințelor generale din vremea lui despre Dacia și regiunile învecinate. *Chorographia* sa a fost un manual curent pentru cititorii latini. Ea a servit

* Textul pare a avea o lacună (N. ed.).

desigur ca documentare și lui Traian când își pregătea expedițiile sale în Dacia.

Dintre ceilalți autori spanioli antici, unul singur mai oferă o fugară notă privitoare la obiceiurile geților, anume Columella. Informația lui e de ordin domestic și pastoral. În *De re rustica*, vorbind despre creșterea oilor, Columella arată că aceste animale „oferă unor popoare lipsite de grâu toată hrana, și de aceea mulți dintre nomazi și dintre geți se numesc γαλακτοπόται”¹¹⁸. Informația își are sursa tot în Herodot, care numea „băutori de lapte” pe massagetii ce locuiau dincolo de fluviul Araxes, în Scitia¹¹⁹. Strabon, de asemenea, are un pasaj în care spune că, din motive religioase, unii dintre traci și mysi nu mâncau carne și își aveau familiile în comun. El îi numește *Hippemolgi*, *Galactofagi* și *Abioi*, adică nevoiași¹²⁰. Adaosul lui Columella că aceste popoare erau lipsite de grâu era, în privința geților, fără temei. Am amintit înainte povestirea lui Strabon și Arrian despre incursiunea lui Alexandru cel Mare peste Istru, la geți, unde macedonenii au găsit câmpurile acoperite cu grâne atât de înalte, încât ele au putut ușor ascunde armata care trecea fluviul¹²¹. Despre îndeletnicirile agricole ale geților găsim adeseori mențiuni și la alți autori antici. Ele i-au putut inspira lui Horațiu versuri în care citim: „...și geții cei aspri cărora câmpurile fără răzoare le dau libere roade și cereale și, neplăcându-le să-și cultive pământul mai mult de un an, un <ogor> înlocuitor <primit> prin sort egal, îl înnoiește pe cel ostenit de munca câmpului”¹²². Însemnarea poetului latin e destul de semnificativă. Ea ne asigură nu numai că getul era agricultor, dar că practica și un sistem de

economie care nu se poate imagina decât în ținuturi unde agricultura este o ocupație prosperă și la îndemâna tuturor.

Spaniolii în Dacia

Cunoștințele spaniolilor despre daci, îndepărtate și de atâtea ori plutind într-un vag de legendă, aveau să ajungă directe și să se sprijine pe realitate abia la începutul secolului al II-lea d.Hr., când împăratul Traian cucerea Dacia și soldați hispanici conduși de el călcau pe pământul carpatic.

Războaiele lui Traian în Dacia reprezentau o inițiativă imperială, fără legătură cu limitele de provincie ale Spaniei. Dar originea iberică a împăratului, ca și a unora din succesorii săi care continuă contactul cu Dacia, nu putea rămâne fără urmări în complexul de fapte reprezentate de întemeierea unei noi provincii a Imperiului. Istoricii de azi recunosc caracterul iberic în însăși concepția imperială și în metodele de monarh și de general ale lui Traian. Demnitatea lui simplă, maiestatea severă, statornicia încăpățanată în urmărirea unui scop, sunt atribuite de un istoric ca N. Iorga caracterului iberic și educației pe care acest fiu de simplu legionar o primise în adolescența și tinerețea lui petrecute în Spania, unde de la început a avut și roluri de comandă. Același istoric adaugă că, în colonizarea Daciei, Traian pare a fi favorizat pe oamenii din țara lui de baștină, ceea ce ar putea explica și atâtea surprinzătoare asemănări ale idiomului romanic vorbit în Dacia cu acela din patria sa spaniolă¹²³.

Prezența personală a lui Traian în Dacia în cursul celor două războaie împotriva lui Decebal, marile lucrări tehnice săvârșite cu acest prilej - printre care sunt de amintit drumul tăiat în stâncă de-a lungul Dunării și celebrul pod construit peste fluviu la Drobeta de Apolodor din Damasc - organizarea provinciei și dotarea ei cu drumuri, castre, cetăți, lucrări militare, întemeierea de orașe și colonii, cum era capitala însăși a provinciei, *Colonia Vapia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa*, stabilirea de garnizoane permanente de legionari, colonizarea prin veterani și prin coloniști aduși din tot Imperiul, integrarea rapidă și temeinică a provinciei în ritmul de viață al imperiului și asimilarea ei la romanitate, sunt fapte care explică permanența amintirii lui Traian în Dacia până în folclorul de azi al poporului român, stabilind un fel de legătură ideală între acest popor și lumea iberică din care venea împăratul fondator.

Această legătură devenea și mai reală prin legionarii și coloniștii hispanici așezați în Dacia. Se cunosc legiunile aduse de Traian în noua provincie¹²⁴. Una din ele, legiunea *I Adiutrix*, trecuse pentru scurtă vreme și prin Spania; alta, cum era legiunea *VII Claudia Pia Fidelis*, provenind la origine din armata gallică a lui Cezar, purta titlul onorific de *Augusta Flavia Hispanorum Victrix*. Se cunosc pietre funerare de soldați ai legiunii *XI Claudia* (din vremea când aceasta staționa în Dalmația sau în Panonnia), arătând nume de hispanici din Caesaraugusta, Italica, Segovia sau Calagurris; Traian fixa această legiune la Drobeta (Turnu Severin de azi), unde soldații ei au lucrat la construcția marelui pod peste Dunăre. Se cunoaște, în sfârșit, și o legiune *I Hispanorum Veterana*, care se constată că a fost răspândită în Câmpia

Munteniei¹²⁵. Dar dacă asupra legiunilor care erau formate din cetățeni romani nu avem destule indicii pentru a deduce compoziția lor etnică, unități auxiliare mai mici, compuse de obicei din locuitorii provinciilor, erau recrutate, cel puțin în parte, din provincia iberică, după cum se vede din titlul lor¹²⁶. Astfel putem număra o *Cohors I Hispanorum Pia Fidelis*, care luase parte la războaiele lui Traian și a rămas în Dacia după cucerire; o altă *Cohors I Hispanorum Veterana*, formată din călăreți, deosebită de cea dintâi și venită probabil în Dacia anterior, o întâlnim în provincia carpatică încă și pe la 192 d.Hr. O diplomă militară din anul 110¹²⁷ arată și o *Cohors I Flavia Hispanorum Milliaria Civium Romanorum*, care nu e identică cu *Cohors I Flavia Hispanorum* menționată în același an de altă diplomă provenind tot din Dacia¹²⁸; apoi o *Cohors I Bracaraugustanorum*, trupă de infanterie, era stabilită în castrul de la Brețcu* din Carpații Moldovei. Putem cita de asemenea o *Cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica*, formată din călăreți, care a luat parte la războaiele lui Traian și a fost identificată și pe Columna Traiană prin scutul său rotund caracteristic; în 103-105, soldații ei lucrau la faimosul pod de la Drubeta și o găsim în Dacia și în a doua jumătate a secolului al II-lea. Tot în aceeași vreme, o *Cohors IIII Hispanorum*, de asemenea de cavalerie, se găsește în Dacia Superior; diplome militare vorbesc de prezența ei în provincie încă și pe la 157-158 d.Hr. Apoi o *Cohors I Lusitanorum Cyrenaica* se găsește la sfârșitul secolului I și în secolul II în Panonia și Moesia, făcând adeseori serviciul și pe teritoriul Dobrogei de astăzi, între Dunăre și Marea Neagră. Printre

* Castrul purta probabil numele de *Angustia* (N. ed.).

trupele de cavalerie regulate, grupate în *alae*, se pot număra de asemenea unități hispanice¹²⁹. O *Ala I Asturum*, cu sediul în Moesia Inferior, a luat parte la războaiele contra lui Decebal și a rămas apoi în Dacia; o inscripție votivă arată prezența ei în ținutul dunărean încă și pe la 200 d.Hr. În secolul al II-lea mai aflăm în aceleași locuri o *Ala I Hispanorum*, repartizată în Dacia Inferior, și o *Ala I Hispanorum Campagonum*, cu garnizoana la Micia, în Transilvania; apoi, în ținuturi învecinate, o *Ala II Hispanorum et Arvacorum* se găsea pe la 80 d.Hr. în Pannonia, iar după războiul dacic al lui Domițian era strămutată în Moesia Inferior; o piatră miliară a acesteia, de pe la 200 d.Hr., s-a găsit la Hârșova (anticul Carsium), pe teritoriul românesc. Câteodată ni s-au păstrat de la aceste unități și nume de militari de origine hispanică. Astfel la Viminacium, în Moesia Superior, nu departe de ținutul dacic, aflăm piatra funerară a unui centurion din legiunea IV Flavia Felix, originar din Caesaraugusta (în Hispania Tarraconensis); altă inscripție funerară, la Apulum în Dacia, menționează pe un veteran din legiunea XIV *Gemina Martia Victrix*, de origine din Anticaria (Hispania Baetica*); un ofițer din legiunea XI *Claudia* de la Durostorum (Silistra de azi, pe malul Dunării), era din Aquae Querquernae în Lusitania¹³⁰.

Importanța acestor militari pentru opera de organizare și romanizare a provinciei nu poate fi pusă la îndoială. Cei mai mulți au rămas în Dacia după cucerire, formând primul contingent al acelor coloniști care trebuiau să transforme

* Astăzi Antequera, pe drumul dintre Cordoba și Cadix (Gades) (N. ed.).

radical aspectul și caracterul vieții locale. Organizați în colegii de veterani, acești foști militari erau împroprietăriți, trăiau în *canabae* („așezări de lângă taberele militare”) sau în *vici* („așezări rurale”), care curând își anexau și cătune, *pagi*, formate din populația autohtonă, în special din femei. În orașe, aceiași veterani deveneau cetățeni sau magistrați, legându-și existența și averea de această patrie adoptivă, care lua din ce în ce mai mult aspectul celorlalte provincii romane. Nu ne putem da seama de proporția justă a elementului hispanic în compoziția noii provincii atât de rapid romanizate; dar nu e greu de dedus că această proporție n-a putut fi neglijabilă, judecând după numărul unităților militare de proveniență iberică¹³¹ și după logica presupunere că personalitatea lui Traian, atât de legată de Dacia, nu putea fi decât un îndemn și o garanție pentru hispanicii care doreau să se așeze în noua provincie.

Influența personală a lui Traian se reflectă nu numai în fundațiile și monumentele oficiale ce-i purtau numele, dar și în inițiative locale, care dovedesc cultul dedicat împăratului, și în persistența amintirii acestuia în straturile populare. Capitala provinciei, *Colonia Ulpia Traiana*, construită alături de vechea capitală a lui Decebal, Sarmizegetusa, din Munții Transilvaniei, era întemeiată de el; inscripții votive o proclamă și arată prosperitatea noului oraș. Un monument colosal se ridica în onoarea lui Traian și dincolo de limitele propriu-zise ale provinciei, în Dobrogea de azi, impunătorul *Tropaeum Traiani*, lângă care lua naștere și un oraș nou, fundație a împăratului. Alt oraș se întemeia pe Dunăre, *Nicopolis ad Istrum*, pentru a glorifica victoria; iar numele lui Traian ca fondator apare și în alte locuri, la Ulmetum, la Marci-

anopolis*, la Drubeta. Provincia bate monede cu efigia împăratului, uneori cu imaginea podului de la Drubeta, alteori cu alegorii ale Victoriei și cu inscripții comemorative. Chiar și orașele grecești de la țărmul mării, Tornî, Odessos, bat monede în onoarea lui Traian, pe cele tomitane figurând monumentul de la Tropaeum. La Tornî, cetățenii consacră și un edificiu împăratului victorios. Cultul lui Traian se traduce prin imagini epice și alegorice, cum este un mozaic găsit la Sarmizegetusa, înfățișând întâlnirea lui Traian cu Achile¹³². La Sarmizegetusa i se ridică și un templu, unde slujește un sacerdot al cultului lui Traian - *sacerdos designatus divi Traiani*¹³³. Iar acest cult va intra în tradiția populară și vom găsi urma lui până în vremea creștină, când în Balcani apar capele și localități cu numele de Sf. Traian, care nu e decât anticul *Divus Trajanus*¹³⁴, sau *Bădia Troian* din folclorul românesc.

Tradiția dacică creată de Traian se continuă și sub succesorii hispanici ai împăratului. Hadrian luase parte la războaiele dacice în Statul Major al lui Traian și comandase o legiune, Prima Minervia. Pare să se fi întors și mai târziu în Dacia, căci sunt indicii care arată prezența lui la Sarmizegetusa în 117 și revenirea lui în 121 și 129, la Durostorum, Oescus și Drobeta, poate în legătură cu reorganizarea provinciei¹³⁵. Corespondentul său, Florus, ni-l arată călător neobosit, străbătând chiar și zăpezile scitice - *Scythicus peti pruinas*¹³⁶. Avem destule dovezi, în orice caz,

* Ulmetusa, azi com. Pantelimonul de Sus, jud. Constanța; Marcianopolis, azi Devna, R. Bulgaria; mai jos, Odessos, azi Varna, R. Bulgaria (N. ed.).

despre atenția acordată de el provinciei și despre afecțiunea deosebită de care s-a bucurat din partea locuitorilor din Dacia. Drobeta, orașul dunărean care se mândrea cu podul lui Traian, se va intitula până la sfârșitul secolului al II-lea (când Septimiu Sever îl transformă în colonie) *Municipium Hadrianum Drubeta*; cetățenii orașului se afiliază tribului Sergia, care era tribul lui Hadrian; orașul este în mare parte construit de acesta, după cum s-a dovedit prin săpături recente¹³⁷. Sarmizegetusa însăși, capitala provinciei, își exprimă printr-o inscripție recunoștința către Adrian pentru un apeduct pe care îl construise împăratul. Napoca, alt oraș al provinciei, se intitulează *Municipium Aelium Hadrianum*; un *Sodalis Hadrianalis* întâlnim la Apulum, în Transilvania, și un altar al împăratului la Ad Mediam, tot în Transilvania, ridicat de legiunea a XIII-a *Gemina*¹³⁸. O inscripție proclamă recunoștința „armatei dace”, ca și a aceleia din Moesia, față de împăratul care apăraseră acele ținuturi și zdrobise revoltele barbarilor. Alte inscripții i se dedicau la Nicopolis ad Istrum și la Tomi, unde i se consacră chiar și un altar de către *ordo populusque Tomitanus*, iar Dacia bate și monede în onoarea lui¹³⁹.

De o celebritate asemănătoare s-a bucurat în Dacia și împăratul filosof Marc Aureliu, care își câștigase meritul de a fi apărât provincia împotriva iazygilor și a triburilor germanice și de a fi întărit organizarea ei în așa măsură încât să apară azi aproape ca un al doilea fondator. Inscripții numeroase la Apulum, Ampelum, Potaissa, Ad Mediam,

* „Sfatul și poporul tomitan” (N. ed.).

** Astăzi, în ordine, Alba Iulia, Zlatna, Turda, Mehadia (N. ed.).

Sarmizegetusa, mărturisesc recunoștința cetățenilor; altele, la Napoca sau Apulum, amintesc și merite ale fiului său, Commodus¹⁴⁰.

Dominația romană în Dacia avea să se termine în a doua jumătate a secolului al III-lea (271 d.Hr.), sub Aurelian, când provincia, părăsită de administrația și trupele imperiale, era lăsată la discreția năvălitorilor din nord și răsărit. O perioadă sumbră începe din acel moment pentru Dacia care decade și se învăluie în întuneric pentru multă vreme. Contactul cu Imperiul și cu lumea din Apus se întrerupe. Sub pana scriitorilor de mai târziu nu mai întâlnim aproape nici un ecou din ținuturile cotropite, doar amintirea plină de regret a înfloritoarei provincii care sub Traian și după el putuse merita titlul de *Dacia felix*. Ceva mai mult de un secol și jumătate de stăpânire romană scosese această țară din negurile legendare, aducând-o la lumina Istoriei. După Aurelian, noaptea coboară din nou în Carpați și legenda se reface. Dacia se întoarce sub leneșele stele ale polului getic*.

* În prima redactare manuscrisă a acestui text, finalul capitolului de față era întrucâtva diferit și am socotit necesară reproducerea lui: „După retragerea legiunilor, noaptea coboară din nou asupra ținuturilor carpatice. În scriitorii hispanici medievali, nici o tradiție nu leagă Dacia de numele lui Traian sau de legionarii hispanici. Dar în jurul sâmburelui de istorie care se păstrează, o curioasă legendă se țese treptat și se amplifică, înglobând încetul cu încetul istoria geților și a dacilor în pădurea de legende care constituie istoria fabuloasă a poporului hispanic”.

II. DE LA ISTORIE LA LEGENDĂ

Preludiile legendei: Paulus Orosius

Un secol și jumătate a trecut de la părăsirea Daciei până când, în refugiul său african, Paulus Orosius, fugit el însuși de groaza barbarilor, își scria Istoriile sale – *Historiarum adversum paganos libri septem*. Dacia nu mai e pentru el decât o amintire – Dacia, *ubi et Gothia* („Dacia, unde e și Goția”)¹; iar evocarea ei îi trezește istoricului un accent patetic: „...căci Dacia de peste Dunăre este răpită pentru totdeauna” – *nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur*².

În descrierea geografică a Europei, cunoștințele lui despre provincia de la Dunăre se reduc la rudimente curențe, pe care le putea împrumuta de la orice geograf antic³: „Europa începe... de la Munții Riphei” și de la fluviul Tanais (Don) și de la Mlaștinile Meotidei (marea de Azov), care se află la răsărit, <mergând> pe țărmul Oceanului de Miazănoapte până la Gallia Belică și la fluviul Rin, care se află înspre apus, <coborând> apoi până la Danuviu, care se numește și Istru – fiind îndreptat către miazăzi și răsărit – el este primit în Pont (Marea Neagră). Înspre răsărit este

* Asupra acestei forme v. n. la textul respectiv din *Apendice* (N. ed.).

Alania, la mijloc Dacia, unde e și Goția; apoi vine Germania, unde cea mai mare parte o stăpânesc suevii - neamurile acestora tuturor sunt 54 <la număr>”, (v. *Apend.*, sub I, 2, 52–55)*. Țările de la nord de Dunăre sunt cuprinse în denumirea generică de *Barbaricum*. La sud de fluviu, de unde începe *Romania*, Orosius amintește Moesia, care spre Răsărit are ca hotar gurile Dunării, apoi Tracia, Macedonia, Dalmația, Istria și, în partea de sus a Dunării, Pannonia.

Nu găsim mai multe date nici în harta atribuită lui Orosius, al cărei exemplar mai vechi poate fi acela păstrat în Biblioteca de la Albi, din sec. al VIII-lea. Între Germania și Alania, peste o regiune întinsă, citim indicația fatidică: *Dacia ubi et Gothia*. Orosius împrumută termenul geografic de *Gothia* poate de la Sf. Augustin, care îl folosește în *De civitate Dei* (în *ipsa Gothia*)⁴. Numele de *Romania*, în opoziție cu *Barbaricum*, apare de asemenea din sec. al IV-lea. Îl găsim la sfârșitul secolului, la episcopul arian al Durostorum, Auxentius, în *Epistola* acestuia despre Wulfila, adresată episcopului (tot arian) Maximinus⁵.

Apoi Orosius trece la legendă, pentru a arăta rolul nefast al geților în lume. Într-un celebru pasaj de invectivă împotriva Amazoanelor care au pustiit lumea antică, el calcă pe urmele lui Homer, socotind Amazoanele de neam getic. Preludiul legendei dacice apare în confuzia dintre geți și goți pe care o dezvăluie același paragraf: „Iar nu de mult,

* Indicațiile marcate *Apend.* trimit, spre simplificarea aparatului de note, la *Apendicele* adăugat de autor după note și cuprinzând în *extenso* textele din Orosius traduse sau parafrazate în text (după ediția C. Zangemeister, Viena, Gerold, 1882) (N. ed.).

geții, care se numesc astăzi goți, de care Alexandru a rostit că trebuie să te ferești, de care Pirrhus s-a îngrozit și chiar și Cezar i-a ocolit, părăsindu-și și golindu-și sălașurile, au intrat cu toți în provinciile romane și, după ce lungă vreme au fost înfățișați ca spectrul groazei, nădăjduiesc ca prin rugăminți <să dobândească> alianța unui tratat cu romanii, pe care ar fi putut să o pretindă cu armele... <ba chiar> se oferă ei înșiși să apere Imperiul roman – ei, singurii de care s-au temut regate nebiruite.”

Orosius vestește purtarea oarbă a păgânilor și pune în antiteză lumea creștină și romană cu acești barbari, cărora nu le iartă că în alte vremuri și-au lăsat femeile să distrugă prin măceluri o mare parte din lume (v. *Apend.*, sub I, 16, 1–4). Confuzia dintre goți și geți nu apare pentru prima oară la Orosius. O făcuse nu mult înainte și poetul Claudian, în poemul său *De bello Getico*, folosit desigur de Orosius, și ea își avea poate originea la Sf. Ieronim care arătase că, după alți învățați de mai înainte – *retro eruditi* –, goții erau numiți mai degrabă geți⁶. Nu era nouă desigur nici afirmația lui Orosius privitoare la atitudinea lui Alexandru, Pyrrhus și Cezar față de geți. Referitor la Alexandru, era poate o confuzie cu sciții, căci în alt pasaj, citind pe Trogus Pompeius și pe Tacit (probabil cărțile pierdute), tot Orosius vorbește de teama lui Alexandru de sciți, pe care i-a ocolit⁷. Nu cunoaștem însă sursa lui referitoare la Pyrrhus și la Cezar.

Pornit pe această cale, Orosius continuă să pună în seama goților fapte din istoria geților și dacilor, cunoscute și din alți autori. Astfel, el menționează expediția lui Darius împotriva sciților, când – spune el – o armată de șapte sute de mii de persi a fost decimată și în pericol de a fi distrusă în

apropiere de Istru. Temându-se să nu i se împiedice retragerea prin tăierea podului de peste Istru, Darius a fugit în grabă, după ce a pierdut optzeci de mii de războinici, de frică să nu se piardă și pe sine însuși. S-a îndreptat apoi către Macedonia și Asia, pe care le-a supus (v. *Apend.*, sub 1, 8, 4-7). Este vorba de aceeași aventură pe care o relatează Herodot și Strabon, și de regiunea dintre Istru și Tyras (sudul Basarabiei), numită de Strabon *Deșertul Gefilor*. El adăuga că în această imensă câmpie lipsită de apă, Darius și armata lui ar fi pierit de sete dacă n-ar fi pus capăt războiului și, recunoscându-și greșeala, nu s-ar fi retras⁸.

În treacăt, Orosius pomenește și de supunerea dacilor de către Alexandru (v. *Apend.*, sub III, 18, 11), dacă totuși sub numele *Dahas* (în unele ediții *Dacas*)⁹ trebuie să înțelegem pe daci. Apoi, într-un pasaj mai lung, vorbește de înfrângerea bastarnilor de către Perseu, fiul lui Filip Macedoneanul și de dramatica trecere a acestora peste Istrul înghețat (v. *Apend.*, sub IV, 20, 34—35); și menționează pe daci printre neamurile pe care Drusus a reușit să le respingă, la Dunăre (v. *Apend.*, sub VI 21, 14). Un alt pasaj ne dă amănuntul, necunoscut din alte izvoare, că răscoala ateni-enilor și dacilor, în zilele de bătrânețe ale lui August, l-a obligat pe împărat să redeschidă templul lui Ianus, după ce fusese închis pentru a ține oară în anul 752 de la întemeierea Romei, când August conduse sub o pace unică toate popoarele. După doisprezece ani — spune Orosius —

⁸ Îndoiala lui Al. Busuiocanu este perfect îndreptățită. Asupra identificării eronate *Dāhae* - *Dāci* v. Cap. I, n. 14 (N. ed.).

zăvorătele porți erau pecetluite de rugină... (v. *Apend.*, sub VI, 22, 1–2).

Orosius nu uită nici războiul lui Domițian împotriva dacilor, cu înfrângerile suferite de romani, pomenindu-l și pe regele Decebal sub numele de Diurpaneus, cunoscut și din alte texte, și care pare a fi desemnat în limba dacă titlul demnității de cărmuitor¹⁰. Sub acest nume va apărea Decebal în toate cronicile spaniole de mai târziu. Episodul înfrângerii lui Fuscus e consemnat apoi într-un pasaj destul de obscur, în care, după o tradiție instaurată de Salustiu și continuată de Tacit, ni se arată că la Roma s-au ascuns proporțiile adevărate ale dezastrului suferit de romani în pădurea dacică. Domițian este înfățișat ca un îngâmfat care își făcea titluri de glorie chiar și din asemenea nenorociri ale legiunilor (v. *Apend.*, sub VII, 10, 3–5).

Iată în fine și paragraful referitor la Traian, în care Orosius nu se risipește în prea multe informații: „În anul de la întemeierea Orașului 847, Traian, de neam hispanic, al unsprezecelea de la Augustus, a luat frânele statului, pe care i le-a încredințat Nerva, și le-a ținut vreme de nouăsprezece ani. A luat în primire însemnele imperiale la <Colonia> Agrippina, oraș din Gallia*. Curând a readus Germania de peste Rin la vechea ei stare; a supus multe neamuri de peste Dunăre; a preschimbat în provincii chiar și regiunile aflate dincolo de Eufrat și de Tigru.” (v. *Apend.*, sub VII, 11, 1–2). Cu toată mândria, pe care n-o ascunde, pentru originea hispanică a lui Traian, asta e tot ce notează istoricul despre

* Astăzi orașul Köln; *Gallia* este luată în sens larg, provincia propriu-zisă fiind *Germania Inferior* (N. ed.).

împărat. Amintirea Daciei dispăre în mențiunea vagă despre „neamurile de peste Dunăre”. Orosius mai revine într-un singur loc asupra lui Traian, pomenindu-l numai în treacăt – *Hispanum virum Traianum, per quem respublica reparata est* – într-un paragraf în care își rezervă toate elogiile pentru Teodosiu, *aeque Hispanum virum*¹¹.

O mențiune fugară în legătură cu Dacia e rezervată și lui Hadrian, care „a purtat război împotriva sarmaților și i-a înfrânt” (v. *Apend.*, sub VII, 13, 3). Apoi Orosius vorbește despre mișcările dezlănțuite ale barbarilor care încep să invadeze Imperiul: „Germanii, pătrunzând în Alpi, în Reția și în întreaga Italie, ajung până la Ravena; alamanii, cutureierând provinciile Galliei, trec chiar și în Italia; Grecia, Macedonia, Pontul*, Asia sunt nimicite de revărsarea goților; căci Dacia de peste Dunăre este răpită pentru totdeauna; quazii și sarmații pustiesc Pannoniile; germanii de dincolo (de Rin) pun stăpânire pe Spania, rasă până la pământ (*abrusa potiuntur Hispania*); parții răpesc Mesopotamia și mușcă și (o parte) din Siria” (v. *Apend.*, sub VII, 22, 7). Este tabloul sumbru al sfârșitului lumii antice care continua să se desfășoare încă sub ochii istoricului, martor al coterpirii Spaniei de către suevi. Întregul pasaj pe care l-am reprodus e împrumutat din Eutropiu, citat de Orosius însuși printre izvoarele cărții sale. Eutropiu se exprimase aproape în aceleași cuvinte: „Alamanii după ce au pustiit Galliile, au pătruns în Italia. Dacia pe care Traian o alipise <imperiului> dincolo de Dunăre, a fost atunci pierdută (*Dacia, quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta, tum amissa est*). Grecia,

* Este vorba de Regatul Pontului, din Apusul Mării Negre (N. ed.).

Macedonia, Pontul, Asia fură pustiite de goți. Pannonia prădată de sarmați și de quazi... Parții, după ce au ocupat Mesopotamia, începeau să tragă către sine și Siria¹². Într-o formă diferită și cu mai multe amănunte relatase aceleași împrejurări și Sextus Aurelius Victor în cartea sa *De Caesaribus*. Pasajul referitor la Dacia se reduce la aceste cuvinte: *Et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesierat*¹³. Orosius, folosindu-l pe Eutropiu, a omis amintirea lui Traian și a dat, prin cuvintele *in perpetuum*, un accent mai rotund și mai patetic evenimentului¹⁴. Pentru el Dacia nu era o provincie invadată de barbari, ci era Goția însăși - *Dacia, ubi et Gothia* - ieșită de sub stăpânirea romană și pierdută pentru totdeauna de Imperiu. De acolo porneau năvălirile care invadeau răsăritul Imperiului și care mai târziu aveau să înghită și Italia și Spania.

Ultima mențiune a lui Orosius, atingând indirect Dacia, se referă la împăratul Aurelian care, bătăndu-i pe goți la Dunăre, „a așezat din nou puterea romană în vechile ei hotare” (v. *Apend.*, sub VII 23, 3-4). De aici înainte nu mai este vorba decât de istoria propriu-zisă a goților.

Într-un singur loc o însemnare mai poate fi pusă în legătură cu dacii, acolo unde, vorbind de Maximian Herculeus, generalul lui Dioclețian și ridicat împărat alături de el, Orosius amintește lupta lui „vrednică” împotriva carpilor,

* „Și au fost pierdute peste Istru cele pe care le dobândise Traian” (N. ed.).

** Vom ține seama de intenția vădit retorică a întregului pasaj orosian, în care se urmărește demonstrarea - prin acumulare - a faptului că prăpădul barbar abătut asupra Imperiului roman era vina păgânilor și nu a creștinilor (N. ed.).

bastarnilor și sarmaților, „dintre care o foarte numeroasă mulțime a împrăștiat-o pe la străjile hotarelor romane” (v. *Apend.*, sub VI, 25, 12). Carpiți menționați aici erau dacii liberi care, după cucerirea romană, se retrăseseră în Carpații de nord-est, de unde adeseori atacau provincia, chiar în vremea stăpânirii romane. Numele lor se înrudește cu acela al Munților Carpați; izvoarele antice îi menționează adeseori ca o populație băstinașă ostilă romanilor. O știre despre ei găsim și în *Fastele Hidaciene*, care, la anul 295, notează strămutarea carpiților în Sudul Dunării: *Carporum gens universa in Romania se tradidit*¹⁴.

Când Orosius își termina *Istoriile* sale (417), goții nu ajunseseră încă să invadeze Spania. Populațiile hispanice cunoscuseră calamitatea invaziei alanilor, vandalilor și suevilor, și priveau cu îngrijorare dincolo de Pirinei, unde cel dintâi regat got lua chiar atunci ființă în Aquitania vecină (418). Legenda dacilor nu-și putea face încă drum în Spania înainte ca teribilii purtători ai faimei getice să fi trecut Pirineii. Preludiile ei se găsesc însă în paginile lui Orosius. Sfântul Isidor și istoricii care scriu mai târziu nu vor trece cu vederea indicația clară lăsată de Orosius: *Getae illi qui et nunc Gothi...**

* „Geții aceia care mai <sunt numiți> și acum goți...” (N. ed.).

Un episcop din Galicia și altul din Dacia: Martin din Dumio și Nicetas din Remesiana

Un singur ecou de pe malurile dacice ale Dunării mai întâlnim în Spania anterioară sfântului Isidor - în a doua jumătate a secolului al VI-lea - printre suevii din Galicia, în vremea regelui Teodomir. De rândul acesta, ecoul e de ordin spiritual și este adus din depărtări de un sfânt om care avea să fie apostolul suevilor: sfântul Martin din Dumio.

De origine panonică - *Pannoniis genitus*, după propriul său epitaf¹⁵, *Pannoniae ortus*, după Gregorius Turonensis¹⁶, *Pannoniae ut perhibent, veniens e parte*, după prietenul său Venantius Fortunatus¹⁷ - Martin pornise din patria sa împins de o voință divină - *divinis nutibus actus* - și, după un larg ocol prin Orient, unde vizitase locurile sfinte, apoi prin Roma, ajungea pe la anul 550 în Spania, la Dumio - *Galliciae in gremium*¹⁸.

Făcuse drumul prin Franța, unde vizitase mormântul altui Martin, cel din Tours, originar tot din Pannonia, căruia compatriotul său îi închina venerația lui și îi dedica versuri săpate pe poarta mănăstirii întemeiate de el în Galicia. Tot acolo cunoscuse și își făcuse prieteni pe Venantius Fortunatus și pe Gregorius din Tours care vor fi panegiristii săi. Lăsase o adâncă impresie în acel mediu galic stăpânit de goți și împetrit cu lume orientală. Regina Radegunda și stareța Ines a mănăstirii sfântului Caesarius din Arles se recomandau cu umilință rugăciunilor lui la Dumio¹⁹. Fortunatus îi scria epistole împodobite cu lirice imagini pentru a-i

lăuda înțelepciunea²⁰; iar Gregorius din Tours, explicând pioasele fapte ale apostolului, se declara neputincios să-i arate toate virtuțile: *Deficit lingua sterilis tantas cupiens enarrare virtutes*²¹.

La Dumio, Martin completa minunile lui Martin din Tours. Moaștele acestuia, aduse atunci din Gallia, întorseră de la arianism pe regele Carriaric și familia sa. Episcopul din Dumio va propovădui dreapta credință poporului suevilor, scoțându-l din eroarea în care îl târăseră ereziile preotului Ajax, got de origine orientală²². Mănăstirea din Dumio ajunge un centru spiritual de mare influență unde, în legătură cu mediul galic atașat lui Martin din Tours și cu centrul constituit de mănăstirea sfântului Caesarius din Arles, episcopul Martin din Dumio desfășoară o activitate care se extinde deopotrivă pe plan misionar și intelectual.

Ca scriitor, Martin din Dumio e, cum s-a arătat²², un moralist în stilul lui Seneca, nu străin de influența lui Cicero

* În manuscrisul inițial exista următorul exemplu: din epistolarul poetic: „Pe apele înspumate ale Pontului a venit până la mine, desăvârșit părinte, ca un dar aducător de adevărată dulceață; pe sărata mare răscolită de fiecele Oceanului am primit potolirea setei... E cel dintâi fruct care mi-a venit pe valuri; corabia care pe alții poate îi scufundă în întuneric, mie, fără-ndoială, mi-a adus cu sfaturile tale lumină”.

** Convertirea la arianism a suevilor de curând creștinați (în 448) s-a petrecut în anul 465, ca urmare a unei manevre politice a lui Teodoric, care-l trimisese anume în acest scop pe episcopul galat Ajax. Revenirea la credința ortodoxă pe la 550 prin activitatea lui Martin din Dumio este plasată de Gregorius din Tours sub domnia lui Carriaric sau Kharriaric, rege menționat astfel doar de acest autor, și asimilat de majoritatea istoricilor cu Teodomir (N. ed.)

și Vergiliu, inspirat uneori și de contemporani ca Sidonius Apollinaris. Dar gândirea lui teologică, formată după cât se pare încă din patria sa dunăreană, își are un maestru mai îndepărtat, care îl leagă deopotrivă de cercurile galice prietene și de lumea lui orientală: Nicetas din Remesiana, apostol al dacilor la sfârșitul sec. al IV-lea, prieten cu episcopul Paulinus din Nola și, prin acesta, în legătură cu mediul galic din jurul lui Sulpicius Severus și al sfântului Martin din Tours²³.

Nicetas este de origine din Dacia Mediterranea, una din cele două provincii înființate în Moesia Superioară după retragerea lui Aurelian din Dacia Traiană (Dacia Mediterranea și Ripensis). În privința aceasta nu e nici o îndoială, căci episcopul Paulinus din Nola care l-a cunoscut bine, spune despre Nicetas, când acesta se întorcea din Italia în Dacia, că se întorcea în patria sa: *donec optato patriam vehatur / laetus ad urbem* și apoi *patrioque reddat / limine tutum...*²⁴. E un om de cultură latină. Vorbește și scrie latinește și profesează – cum arată Zeiller – „o teologie de structură occidentală, foarte apropiată de aceea care s-a încheiat în formulele sinodului lui Damasus din 380”²⁵. Este prin naștere un dacoroman, explică unul din cei mai buni cercetători ai săi, arheologul și istoricul Vasile Pârvan, care dovedește acest lucru prin mărturiile lui Paulinus, prin activitatea episcopului și prin frecvența numelui Nicetas în acea epocă printre băștinașii daco-romani, atât în Dacia Aureliană, cât și la nordul Dunării, în cea Traiană²⁶.

Nicetas evanghelizează în a doua jumătate a sec. IV și la începutul secolului următor (era episcop în 366 și continua să fie în 414) în toate ținuturile de la sudul și nordul Dunării,

locuite pe atunci de felurite popoare: „Îți vei purta pașii - spune Paulinus - prin câmpiile de la Philippi, ale macedonenilor, prin orașul tomitan și, ca oaspe dardan, pe la Scupi din vecinătatea patriei tale”²⁷. E apostolul bessilor din Balcani, dar în același timp și al dacilor, al „sciților” și al goșilor de pe ambele maluri ale Dunării. „Pe tine te numește părinte întregul ținut de la miază-noapte (*plaga tota Borrae*) - spune tot Paulinus -; La glăsurile tale se îmblânzește scitul și, învrăjbit cu ai săi, își lasă din piept sălbatica pornire, avându-te pe tine ca maestru. Aleargă la tine și geții și dacii - de un fel și de altul - și cel care trăiește înlăuntrul pământurilor” și cel încușmat²⁸, sălășluitor pe malul cel bogat în multe vite”²⁸. Pârvan a arătat că, în vreme ce prin *Getae* trebuie înțeleși goții de pe ambele maluri ale Dunării, sciții, „potrivit uzului limbii literare a vremii”, nu sunt decât „locuitorii vechii Dacii dintre Tisa și Nistru”, care pot fi goți sau daci²⁹.

Activitatea de evanghelizator a lui Nicetas se aseamănă mult cu aceea a sfântului Martin din Tours și cu cea de mai târziu a lui Martin din Dumio. El propovăduiește credința mai ales în mijlocul unei populații rurale de barbari care, chiar dacă fusese atinsă de creștinism, întârzia în superstiții păgâne sau în erori sectare. Pentru aceasta îl prețuia atât de mult episcopul Paulinus și i-l semnala lui Sulpicius Severus ca pe un misionar vrednic de a fi admirat de romani: „În

* În Dacia Mediterranea (N. ed.).

** În original *pilleatus*, semn al nobleței și libertății (N. ed.).

*** În Dacia Ripensis, ambele provincii fiind cele care au luat ființă după Aurelian, în sudul Dunării (N. ed.).

același fel - spune el, referindu-se la *Viața sfântului Martin* scrisă de Sulpicius - te-am dezvăluit pe tine și venerabilului și preainvățatului episcop Nicetas, care a venit din Dacia, pe drept cuvânt vrednic de admirat de romani..."³⁰. Iar Sulpicius, referindu-se la episcopul Paulinus și probabil și la Nicetas, care răspândise în ținuturile dunărene scrierea lui despre viața sfântului Martin, spune: „...illum nostrum libellum non per Italiam tantum, sed per totum etiam diffudit Illyricum”³¹.

La Remesiana, Nicetas întemeiază un mare centru spiritual, legat nu de Orientul grecesc, ci de Occidentul latin. Mănăstiri și biserici iau ființă după catehizarea lui, iar episcopul se consacră și unei însemnate activități literare, cu scopul de a explica, într-o limbă simplă și pe înțelesul tuturor, fundamentele curate ale dogmei: *Nicetas Remesianae civitatis episcopus composuit simplici et nitido sermone competentibus ad baptismum instructionis libellos sex*³² spune, la sfârșitul secolului al V-lea, Gennadius, alt scriitor din acel mediu galic care formează o punte de legătură între episcopii Nicetas și Martin din Dumio. Pe baza indicațiilor lui Gennadius, critica filologică a putut reconstitui, în parte, operele acestui scriitor, ascunse multă vreme sub numele sfinților Ambrosiu și Ieronim sau chiar al lui Martin din Dumio³³. Sunt tratate catehetice, ca *Libelli instructionis* pentru candidații la botez, sau *Libellus ad virginem lapsam*; tratate liturgice, ca *De psalmodiae bono* și *De vigiliis*; un

* „Cărți de instruire” (N. ed.).

** „Carte către fecioara căzută în greșală” (N. ed.).

*** „Despre folosul psalmodierii” și „Despre vegheri” (N. ed.).

tratat *De divinis appellationibus**; și opera universală cunoscută, atribuită lui Nicetas atât de vechile manuscrise, cât și de critica modernă, imnul *Te Deum laudamus*³⁴.

Nu încapă îndoială că Martin din Dumio, care își petrecuse tinerețea în ținuturi învecinate cu Dacia, trebuie să fi cunoscut de aproape și să fi admirat activitatea și opera lui Nicetas. Trebuie să fi cunoscut chiar Dacia. O dată măcar, în versurile închinat lui Martin din Tours, numele dacilor vine sub condeiul său. Lăudând activitatea de apostol a acestuia, el enumera neamurile „felurite și rele” – *immanes variasque gentes* – pe care sfântul le adusese la creștinism³⁵:

*...Alamanus, Saxo, Toringus
Pannonius, Rugus, Sclavus, Nara, Sarmata, Datus,
Ostrogothus, Francus, Burgundio, DACUS, Alanus,
Te duce nosse Deum gaudent. Tua signa Suevus
Admirans...*

Era, într-un amestec fără rânduială, noua configurație etnică a Europei, pe care o întâlnim și la alți autori ai timpului. O astfel de enumerare, mai completă și mai ordonată, o găsim la Sidonius Apollinaris, tot în versuri de panegiric, închinat lui Iulius Valerius Maiorianus, care purtase războiul „pe malurile înghețate ale Dunăzii cu șapte guri” – *rigidum septemplicis Istri / agmen*³⁶:

*...Bastarna, Suevus,
Pannonius, Neurus, Chunus, Geta, Dacus, Alanus,*

* „Despre denumirile divinității” (N. ed.).

*Bellonothus, Rugus, Burgundio, Vesus, Alites,
Bisalta, Ostrogothus, Procustes, Sarmata, Moschus,
Post aquilas venere tuas: tibi militat omnis
Caucasus, et Scythicae potor Tanaiticus undae.*

Fără vreo relație geografică reală, Martin din Dumio îi amintea pe daci între alanii Scitiei și burgunzii din Apus. Nu ne putem îndoi însă că el i-a cunoscut de aproape, dacă nu pe cei de la nordul Dunării, măcar pe cei din Dacia lui Nicetas. Remesiana*, situată la răsărit de Naissus (Niș în Serbia), se găsea pe drumul cel mare de la Sirmium (capitala Panoniei) la Byzantium, adică drumul pe care trebuie să-l fi străbătut Martin din Pannonia în Orient. La acea epocă Remesiana era distrusă de huni³⁷, dar Martin putea culege din acele regiuni tradiții în legătură cu Nicetas, care trebuie să fi fost cunoscut și în Pannonia. Nu e desigur o întâmplare cultul lui pentru sf. Martin din Tours, omonimul său, ale cărui fapte erau cunoscute, cum am văzut, în întregul Illyricum prin filiera episcopului Paulinus din Nola și a lui Nicetas. Cu asemenea amintiri avea să plece mai târziu Martin în Occident și cu exemplul viu al episcopului din Remesiana, ale cărui opere – cum presupune Dom Justo Perez de Urbei – se vor fi aflat în bagajele sale când a debarcat pe țărmurile gallege³⁸.

Critica modernă a recunoscut în scrierile lui Martin din Dumio urmele acestei strânse relații a misionarului din Occident cu opera episcopului dac. În tratatul său *De*

* Astăzi Bela Palanka, în R. Serbia(N. ed.).

*correctione rusticorum**, atât de interesant pentru cunoașterea moravurilor lumii barbare a timpului, s-au găsit formule, ca aceea a Crezului și a *Renunțării*, împrumutate de la Nicetas; iar opusculul *De Pascha* e socotit de critici drept o reeditare a capitolului *De ratione Pascae* din tratatul lui Nicetas *Libelli instructionis***. Cu drept cuvânt, istoricii subliniază raporturile ce se constată în această epocă între centre teologice atât de îndepărtate cum e cel din Remesiana și cel din Dumio. Sunt legături stabilite prin misionari dunăreni - Martin din Tours, Nicetas din Remesiana, Martin din Dumio - și ale căror fire se țes prin intermediul scriitorilor galici, ca Paulinus din Nola (gal de origine) și cercul scriitorilor teologici care înfloresc în sec. IV-VI în sudul Franței, pe urmele lui Martin din Tours.

Ultimele epocă pe care o credem barbară când oameni ca acești episcopi se puteau ridica la o conștiință atât de înaltă, nu numai prin credință, ci și prin cultură. Tradiția Imperiului, prezentă încă, și comunitatea universală creată de creștinism îngăduiau o circulație neîncetată și legături spirituale puternice pe deasupra granițelor și a patriilor. Nicetas lua în două rânduri toiagul de călătorie, în 398 și în 404, pentru a-l vizita în Italia pe episcopul Paulinus care îi dedică două frumoase poeme. *De adventu Nicetae episcopi de Dacia, qui ad Natalem Domini Felici occurrerat* și *De reditu Nicetae episcopi in Daciam****, și îi informează prin epistole pe

* „Despre îndreptarea părarilor” (N. ed.).

** În ordine, „Despre Paște”, „Despre socoteala Paștilor”, „Cărți de instruire” (N. ed.).

*** „Despre sosirea episcopului Nicetas din Dacia, care îl întâlnise pe Felix de Crăciun” și „Despre întoarcerea episcopului Nicetas în

prietenii din Gallia despre activitatea misionară și marea învățătură a episcopului dac. În mijlocul suevilor barbari, episcopul din Dumio scria cu aceeași libertate de conștiință cunoscutele cuvinte care sunt ca o mărturie a acelui spirit universal: *Non es in patria tua? Patria tua est ubicunque bene es: illud enim per quod bene es non est in loco, sed in homine. Nihil magnum nisi magno animo despicias*⁴⁰. Cu un secol și jumătate mai înainte, Orosius, fugit din Spania în Africa de teama goșilor, exprimase un gând asemănător: Oriunde ajung, n-am a mă teme; „sunt roman printre romani, creștin prin creștini, om între oameni”. Egalitatea în privința legilor, a credințelor și a nașterii mă apără și pretutindeni îmi găsesc patria⁴¹. Și unul și altul aveau poate în minte cuvintele lui Seneca, care puteau fi și ale unui creștin: „Să străbatem orice ținuturi: nu vom putea afla nici un loc de exil; căci nimic ce se găsește pe lume nu-i este străin omului. De oriunde, privirea noastră se ridică deopotrivă către cer; aceeași depărtare desparte lucrurile divine și cele omenești... Cât timp mă aflu laolaltă cu acestea și pătrund, atât cât îi este îngăduit omului, printre cele cerești, câtă vreme sunt cu sufletul în contemplarea lucrurilor înrudite cu el, ce-mi pasă de ceea ce am sub tălpi?”⁴²

Personalitatea lui Nicetas îi este cunoscută și sfântului Isidor, care în *Etimologiile* sale citează în două rânduri versuri din poemele lui Paulinus către Nicetas, pentru a explica ce fel de popoare erau dacii și bessii⁴³. Prin Paulinus din Nola și prin Martin din Dumio, numele episcopului dac ajunsese cunoscut desigur și în alte cercuri din această

Dacia” (Titlurile poemelor sunt apocrife) (N. ed.).

epocă. Un ecou indirect al acestor relații care din Dacia duc până în Spania prin Italia și sudul Franței, îl întâlnim în sec. al VIII-lea la un misionar spaniol emigrat în părțile Rinului, benedictinul Pirminio sau Pimenio, apostol al alanilor și întemeietorul mănăstirilor faimoase de la Reichenau și Murbach. Un tratat catehetic rămas de la el, *De cunctis libris scripturarum scarapsus*^{*}, reproduce aproape literal scrierea lui Martin din Dumio *De correctione rusticorum*, care reflectase pentru întâia oară în mediul hispanic formule teologice ale episcopului de la Remesiana⁴⁴.

Teoria getică a lui Isidor din Sevilla

La începutul secolului al VII-lea, când Isidor, episcopul Sevillei, își scria operele, goții erau de mult în Spania și amintirea șederii lor în Dacia începea să fie obiect de preocupare istorică. Câțiva autori, în Italia și în Orient, scriseseră încă din secolul anterior cărți despre istoria lor, astăzi pierdute. Cassiodor, secretarul regelui ostrogot Teodoric, compusese o *Historia Gothica* în douăsprezece cărți. Cam în aceeași vreme (prima jumătate a sec. al VI-lea), alți doi autori, Ablavius și Dio Chrysostomus scriseseră istorii asemănătoare. Nu ne-a rămas decât opera lui Iordanes, *De origine actibusque Getarum*^{**}, compusă pe la mijlocul secolului

* „Extras cu privire la toate cărțile Scripturilor” o introducere în credința creștină (*scarapsus* este un barbarism pentru *excerptum*, lucrarea lui Pirmin fiind plină de abateri de limbă) (N. ed.).

** „Despre obârșia și faptele geților” (de fapt ale geților și ale

al VI-lea și cuprinzând un rezumat, făcut din memorie, al *Istoriei* lui Cassiodor, cu unele adaosuri proprii sau luate de Iordanes din alte izvoare.

Admirator fervent al goților și purtând el însuși sânge gotic în vine, Isidor își scrie cronica sa, *Historia de regibus Gothorum, Wandalorum et Suevorum*, pentru a relata faptele goților în Spania și a lăuda „fecunditatea glorioasă” a acestui popor, căruia „îi slujea ascultătoare Roma însăși, stăpâna tuturor popoarelor”. Neobositul prelat folosisese pentru această cronică, pe lângă cunoștințele sale proprii, toate izvoarele care îi stăteau la îndemână; în primul rând *Istoriile* lui Orosius, pentru partea cea mai importantă privitoare la goți; *Cronica* lui Hidatius pentru capitoul referitor la vandali; *Cronica* lui Victor Tunnensis, pentru adaosul mai redus despre suevi. Nu pare a se fi servit de nici una din istoriile scrise despre goți în Italia și în Orient; căci autorul însuși nu menționează nicăieri nici pe Cassiodor, nici pe Ablavius sau Dio Chrysostomus și nu întâlnim în cronica sa nici un indiciu care să probeze că ar fi folosit *Getica* lui Iordanes. Dimpotrivă, între opera scriitorului got¹ și aceea a prelatului sevillan sunt deosebiri atât de însemnate, încât scrierile par cu totul independente, fără altă

goților, înseriați), cunoscută și citată, de la marea ediție a lui Th. Mommsen (Berlin, Weidmann, 1882, MGH, V, 1) sub numele simplu de *Getica* (N. ed.).

¹ „Istoria despre regii goților, vandalilor și suevilor” (N. ed.).

² În a doua variantă a textului fusese inclusă în paranteză precizarea: *Iordanes era got de origine alandă, născut în părțile Dobrogei de astăzi, poate la Durostorum pe Dunăre. Apoi aceste cuvinte au fost șterse* (N. ed.).

legătură între ele decât unele izvoarele comune, ca Orosius și altele. Și cum Iordanes a folosit, în mod evident, și izvoare gotice, nu știm dacă scrise sau orale – *tabulae*, *cantus* sau *cantiones*, pe care el le-a putut cunoaște chiar în patria sa dunăreană – putem spune că *Getica* sa reprezintă în mare măsură o tradiție istorică gotă, în vreme ce cronica lui Isidor oglindește mai mult tradiția hispanică privitoare la goți, inițiată de Orosius.

Rezumând scrierea lui Cassiodor, fără multă ordine nici simț literar, Iordanes urmărește să facă apologia neamului Amalilor, din care se trag ostrogoții și vizigoții, și să arate că mărirea goților nu poate veni decât din unirea lor cu romanii. O istorie fabuloasă a goților precede istoria lor adevărată și Iordanes, invocând mărturia lui Orosius că goții sunt geții de altădată⁴⁵, împrumută elemente din istoria acestora, găsite în Orosius, Cassiodor și alți autori mai vechi, pentru a arăta virtuțile și faptele de seamă ale neamului got în vremurile de demult. O identică dorință apologetică îl însuflețește și pe Isidor. Dar, deși punctul său de plecare este tot afirmația lui Orosius că goții erau geții de altădată, el nu recurge la istoria fabuloasă a lui Iordanes, nu împrumută nici chiar datele de acest ordin pe care le putea găsi la Orosius, ci încearcă să stabilească descendența goților pe alt temei, care e propria lui invenție și l-am putea numi teoria getică a sfântului Isidor.

Elementele acestei teorii le găsim și în *Istoria Goților* și în *Etimologii*. Ele reprezintă o teorie etimologică și genealogică, căreia Isidor îi dă valoarea esențială și simbolică acordată de el tuturor speculațiilor sale asupra numelor și cuvintelor. „Căci îți ajunge – spune el – să vezi de unde ia naștere

numele ca să înțelegi mai degrabă valoarea lui. Cunoscând etimologia, devine mai clară viziunea oricărui lucru”⁴⁶. La această bază aristotelică, Isidor mai adaugă și una biblică, care pune în concordanță teoria sa cu profețiile *Vechiului Testament*. Dar, pentru a înlătura orice îndoială, el caută o profeție și în scrierile autorilor din antichitatea păgână și găsește una care va lega destinul dacilor și al geților de acela al Spaniei.

„Este sigur - spune el la începutul *Cronicii* - că neamul goților este străvechi; unii bănuiesc că obârșia lor se trage din Magog, fiul lui Iafet, după asemănarea ultimei silabe, scoțând atare lucru mai ales după profetul Ezechiel. Dar șirul învățaților de pe vremuri obișnuiește să-i numească pe ei mai degrabă *Getae*, decât *Gog* și *Magog*”: *Retro autem eruditio eos magis Getas, quam Gog et Magog appellare consuevit*⁴⁷. Iar fraza lui se regăsește la Ieronim, care scrie: *Et certe Gothos omnes retro eruditi magis Getas quam Gog et Magog appellare consueverant*⁴⁸. Iordanes avea în această privință alt punct de plecare, în Flavius Iosephus, derivând după acesta, pe goți din țara Magog și afirmând că goții sunt sciți, „și ca nație și ca nume” - *et natione et vocabulo*⁴⁹.

Această derivare din Gog și Magog, asupra căreia, începând de la Flavius Iosephus, istoricii sunt adesea de acord*, urca originea goților într-o zonă de mistere biblice și conferea poporului nordic un rol fatidic, sprijinit pe *Geneză*, pe profeții și pe *Apocalips*. Magog e menționat în arborele genealogic din *Geneză* între fiii lui Iafet: Gomer, Magog,

* Cf. totuși, protestul vehement al lui Augustin (*Civ. Dei*, XX, 11) clar pe temeuri dogmatice, nu istorice sau de limbă (N. ed.).

Madai, Iavan și Thubal, Mesec și Tiras⁵⁰. Să notăm și relația ancestrală cu iberii, căci, după sf. Ieronim și alți autori printre care și Isidor⁵¹, din Thubal, fratele lui Magog, fiul lui Iafet, purced iberii. Ezechiel anunța venirea lui Gog din țara Magog, principe al Meșecului și Tubalului⁵², în termeni amenințători și nebuloși. Când Israel avea să se întoarcă din captivitatea din Babilon, îl aștepta un flagel nou, invazia lui Gog și a neamului său, care vor cădea asupra lumii „ca o vijelie și ca un nor”, pentru a pustii cetăți și a jefui. Gog și cu neamul lui de călăreți, toți înveșmântați în platoșe și înarmați cu arcuri, lănci, scuturi și spade, se va năpusti ca o fiară, iar alături de el vor fi persii și etiopienii și libienii, toți cu scuturi și coifuri. Dumnezeu însuși o hotărât să scoată acest popor din țara lui, așezată în părțile Aquilonului, pentru a-l distruge în munții Israelului. Și va fi atunci mare cutremurare în țara lui Israel. Se vor cutremura toți peștii mării, păsările cerului, fiarele sălbatice și toate târătoarele de pe pământ și toți oamenii de pe fața pământului, iar munții se vor prăbuși, stâncoșii pereți vor cădea și toate zidurile țării se vor nărui. Dar Dumnezeu își va dezlănțui furia și va pedepsi poporul lui Gog, pe care îl va distruge prin ciumă, foc și sabie. Iar timp de șapte ani, fiii lui Israel vor arde în loc de lemne de foc, arme, paveze, lăncii, arcuri, săgeți, buzdugane și scuturi. Dumnezeu va da lui Gog și neamului său grozniță într-un loc vestit în neamul lui Israel, în valea Abarim, la răsăritul Mării Moarte. Păsările răpitoare și fiarele câmpului se vor hrăni din trupurile victimelor; iar călătorii vor trece cu spaimă prin sinistra vale, care se va numi Valea oștirii lui Gog... Această teribilă profecție avea să treacă apoi în *Apocalips*⁵³, în tradiția iudaică și în aceea a

aproape tuturor popoarelor. Ea se va perpetua sub felurite forme în tot Evul Mediu și până târziu în Renaștere, când se întâlnește cu erudiția arheologilor și cu rezistența noului spirit critic care se ivea în știință. Flavius Josephus identificase neamul lui Gog cu sciții, a căror invazie la sfârșitul secolului al VII-lea î.Hr. în Mesopotamia și Siria rămăsese în amintirea evreilor prin ororile ei. Texte antice asiriene, egiptene, Herodot și alte izvoare vorbeau de invazia sciților în Asia ca de o realitate istorică. Nu putea fi vreo îndoială că acest popor coborât din Nord ca un flagel, și care avea să fie distrus în Mesopotamia și Siria prin bătălii și ciumă, era însuși neamul temut al lui Gog, trimis asupra Israelului pentru a fi nimicit, după profeția lui Ezechiel.

Isidor insista însă asupra derivației etimologice a numelui: „Originea lor – spunea el – se bănuiește de unii a se trage din Magog, fiul lui Iafet, după asemănarea ultimei silabe”. Numele Gothi vine deci din Magog, deși obiceiul este să fie întors mai mult în Getas. În toate aceste trei nume se întâlnește silaba go-ge și ea este revelatoare pentru etimologist. Isidor crede în silabe, cum credea în numere. Ele revelează înțelesul ascuns al lucrurilor; în cazul de față, originile și caracterul: „Neam strașnic de tot – *gens fortissima*, adaugă el – [despre care] stă scris că urma să pustiască chiar și țara Iudeei. Dar traducerea numelui lor în limba noastră este «acoperișuri (= case)», ceea ce înseamnă putere (*fortitudo*): și într-adevăr, n-a fost pe lume nici un popor care să fi istovit într-atât Imperiul Roman, ca ei”. Și Isidor adaugă apoi, după Orosius: „Căci ei sunt cei despre care chiar Alexandru a spus că trebuie să te ferești, de care Pirrus s-a temut mult, Cezar s-a înfricoșat”⁵⁴. Isidor

împrumuta vorbele lui Orosius, care în legătură anume cu aceste mențiuni făcuse identificarea goșilor cu geții: „*Getae illi, qui et nunc Gothi, quos Alexander evitandos pronuntiavit, Pyrrhus exhorruit, Caesar etiam declinavit...*”⁵⁸.

Dar teoria lui Isidor nu se oprește aici. Căci goții care sunt totuna cu geții, precum o arată numele lor, sunt identici și cu sciții, lucru dovedit tot prin deducție etimologică. Despre aceasta Isidor ne încredințează în recapitularea de la sfârșitul *Istoriei goșilor*, unde spune: „Originea străveche a goșilor a fost din Magog, fiul lui Iafet, de unde a ieșit și neamul sciților. Căci dovedit e că acești goți sunt născuți din origine scitică, pentru care motiv nici nu se deosebesc mult prin nume. Căci schimbând și scoțând numai o literă, geții aproape că sunt numiți sciți...”⁵⁶. Iar în *Etimologii*, în capitolul despre „Numele popoarelor”, Isidor explică încă o dată, la descendența lui Iafet: „Magog din care se crede că își trag originea sciții și goții”⁵⁷. Și pentru mai multă precizie, în *Cronica* sa, la anul de la Adam 2905, el notează: „Rehu, la ani 132, a născut pe Seruch, sub care s-a înălțat, domnia sciților, unde a domnit întâi Tanaus”⁵⁸.

Porniți pe această cale, nu e nici un motiv să ne oprim aici. Căci etimologia îngăduie și alte deducții și descoperiri de înțelesuri tainice. Astfel și *massageții* sunt sciți, și deci geți, și deci goți. Isidor explică și acest lucru în *Etimologii*, folosindu-se de un cuvânt al lui Tit Liviu, împrumutat dintr-un comentariu al lui Servius Grammaticus⁵⁹: „*Massageții* își au originea din sciți. Și zicând *Massageți*, e aproape cum ai zice «solizi» (*graves*), adică «puternici» geți – *fortes Getae*. Căci Liviu spune *argentum grave, id est massas*”⁶⁰. Acești *massageți* enumerați printre neamurile scitice și

pomeriți în text alături și de parți și de bactriani, nu au totuși un loc destul de sigur în repartiția etnografică a lui Isidor; căci în altă parte, în cartea *Despre pământ și părțile lui*, la capitolul „Europa”, îi regăsim alăturați bessilor printre popoarele care locuiesc în Tracia: *Bessorum populus Massagetae*⁶¹. Iar autorul ne dă și asupra acestei nații massagete o explicație etimologică, de rândul acesta luată – fără a numi sursa – din poemul lui Paulinus din Nola către Nicetas, episcopul dac: „Bessii – spune el – au fost niște barbari, care se crede că s-au numit astfel de la mulțimea de boi. Despre ei a spus cineva⁶²:

*Qui colit terrae medio vel ille
divitis multo bove pilleatus
accola ripae.*

E curios că aceste versuri sunt puse de Isidor în legătură cu bessii, când în realitate Paulinus le scria despre geții și dacii pe care îi evangheliza sf. Nicetas: „Aleargă la tine și getul și dacul – de un fel și de altul, și cel care trăiește înlăuntrul pământurilor, și cel încușmat, sălășluit pe malul cel bogat în multe vite”⁶³.

Acest lapsus se rectifică însă ușor printr-un alt pasaj, unde Isidor completează lanțul etimologiilor sale, vorbind despre daci; și aici, etimologul pune la contribuție – tot fără a-i numi – pe Iustinus și din nou pe Paulinus din Nola: „Iar dacii au fost din neamul goților – spunea el – *Daci autem Gothorum soboles fuerunt*”⁶⁴. Era numai o ușoară schimbare de nume, căci Iustinus spusese, după Trogus Pompeius: *Daci quoque soboles Gedarum sunt*⁶⁵. Dar schimbarea e

explicată în restul frazei, unde Isidor adaugă: „...și se crede că sunt numiți *Dacos*, adică aproape *Dagos*, pentru că s-au născut din neamul goților. Despre ei a spus poetul: *Ibis Arctos procul usque Dacos*...⁶⁶. Explicația este întru totul în logica „etimologică” a lui Isidor. *Dacos* e aproape *Dagos*. Iar *Dagos* ce e decât *Gothos*, după inversarea celor două silabe și o ușoară alterare de consoane? Înțelesul tainic al numelor n-ar putea rămâne ocult dacă în alcătuirea vocabulelor n-ar interveni asemenea criptice alterări – schimbarea unei litere în alta, răsturnarea neobservată a unor silabe, uneori o simplă aliterație, care e ca un fel de văl transparent pentru a ascunde origini, caractere sau destine. Astfel numele de *Alanus* nu este decât o aliterație a lui *Lamus*, fluviul de pe ale cărui maluri își trăgea originea acest popor; iar *Sarmata*, ce e decât *S-armata*, adică explicația abia disimulată a caracterului acestui popor veșnic călare și înarmat? Tot astfel *Cepides* (și Isidor scrie *Gipedes*) ce poate fi decât *Gi-pedes*, pentru un popor al cărui fel de viață e „mai mult pedestru decât ecvestru”? Sau, într-un caz care releva un *sens fatidic*, ce înseamnă *Seneca*, decât *Se-necans*, adică ființa care se omoară singură?⁶⁷ Dacii sunt prin urmare goți. Dar, cu privire la ei, trebuie luat seama la nuanță nu lipsită de importanță. Căci în vreme ce Iustinus spusese *Daci quoque soboles Getarum SUNT*, Isidor rectifică *Daci aut Gothorum soboles FUERUNT*, adică *au fost*: ca și *Bessi barbari FUERUNT*. În vreme ce goții sunt chiar goții, dacii sunt numai din neamul lor – *soboles*; ei au fost, nu mai sunt. Distincția aceasta nu e indiferentă. Vom vedea numaidecât că sf. Isidor avea temeiuri care fac ca teoria sa să fie „getică”, nu „dacică”.

Dar, pentru a adăuga încă o verigă la acest lanț de etimologii, să menționăm că și getulii din nordul Africii sunt tot geți și deci goți, ceea ce îi face pe aceștia din urmă să se înrudească și cu maurii. Lucrul nu e greu de explicat. „Getulii – spune Isidor – se zice că au fost geți, care coborând în mare număr cu corăbiile din ținuturile lor, au ocupat țara Syrtelor din Lybia; și fiindcă se trăgeau din geți, au fost numiți cu numele derivat de «ge-tuli». De unde mai este încă la goți părerea ca, potrivit vechii înrudiri, să-i socotească pe mauri drept rude ale lor consângene. Iar Africa au stăpânit-o la început libienii, apoi afrii, după aceea getulii și, în sfârșit, maurii și numizii”⁶⁶. Nu este, de altfel, nici o mirare căci și această înrudire este în concordanță cu cele arătate în Biblie. În Ezechiel se spunea că „împreună cu Gog vor fi și perșii, etiopienii și cei din Libia”; iar istoricii antici care au scris istoria goților sau a sciților, vorbesc clar despre invazia acestora în Asia și Africa, până în Egipt și în Libia. Totul își găsește în cele din urmă explicația. Totul se înscrie sub un semn fatidic. Din stirpea lui Gog trebuiau să se ivească neamuri succesive pentru a împlini un destin și a se supune cuvântului Domnului.

Ideea de destin trebuia să ducă însă și la ultima explicație, aceea a prezenței geților în Spania. Acest lucru nu e prevăzut în Biblie. Căci iberii sunt născuți din Tubal, fiul lui Iafet, nu din Gog. Dar faptul a fost profetizat de scriitorii antici; și Isidor culege acest vaticiniu care este o cheie finală a explicațiilor sale. El caută această cheie în poezi, care sunt cei mai demni de a fi ascultați, căci poezii sunt pentru el *vates* („barzi”) „prin forța geniului lor” și pentru că pronunță oracole și vaticinii” „ca împinși de un fel de

nebunie" sau „furie sacră”⁶⁹. Isidor găsește acest vaticiniu chiar într-un poet hispanic și anume unul care se bucură de cel mai mare prestigiu: Lucan, *poeta optimus** și pentru Orosius, ceea ce sporește autoritatea profeției. Și el explică încă o dată: „Goții se crede că se numesc astfel de la Magog, fiul lui Iafet, după asemănarea ultimei silabe; cei vechi i-au numit mai mult *Getas* decât *Gothos*; neam tare și foarte puternic, cu statura corpului înaltă, foarte temuți în mânăuirea armelor. Despre ei a spus Lucan: *Hinc Dacus permat inde Getes occurat Iberis*”. Și din acest citat se vede bine că Isidor distinge deliberat între daci și geți. Căci în vreme ce dacul – după poet (*vates*) – doar amenință, geții aleargă la iberi. Iar Lucan anunța acest lucru nu ca un fapt împlinit, ci ca unul care trebuia să se întâmple – *occurat*. Se explică acum și nuanța pe care am notat-o mai sus: dacii sunt numai rude ale geților, *soboles*; ei *au* fost, nu mai sunt; pe când geții există încă și, potrivit prezicerii, au venit în Spania.

E drept că acest sens de vaticiniu rezulta din versul lui Lucan numai după o transcriere și o interpretare specială. Căci în transcriere justă, versurile din *Pharsalia* sună astfel⁷⁰:

*Hinc Dacus, permat inde Getes; occurrat Hiberis
alter, ad Eous hic vertat signa pharetras.*

* „Poet foarte mare (foarte bun)” (N. ed.).

** Isidor înțelege *a posteriori*, ținând seama de năvălirea goților în Spania, „de aici să ne amenințe dacul, de acolo getul să le alerge în cale iberilor” – abstracție fiind făcută de continuarea din versul următor (N. ed.).

Adică, în traducere exactă: „Să ne amenințe de aici dacul, de dincolo getul. Să alerge unul în calea iberilor, celălalt să-și întoarcă stindardele către tolbele cu săgeți răsăritene <ale parților>”. Între prima parte a versurilor, unde e vorba de dac și de get, și a doua, unde sunt menționați iberii și parții, legătura este strategică, nu genealogică. Lucan imaginea primejdii posibile din partea barbarilor, gândindu-se la limitele cele mai îndepărtate ale Republicii. Versurile sunt un fragment din pasajul pe care l-am mai citat și unde poetul latin invocă dușmănia tuturor popoarelor împotriva Romei, pentru a înlătura primejdia mai mare a războiului fratricid dintre romani. Isidor dădea evident acestor versuri un sens nou, neprevăzut de Lucan. Dar transcrierea sa parțială și interpretarea sa aparte nu sunt poate atât de arbitrare pe cât ar părea. Ele se supun altor reguli decât cele ale dialecticii poetice. Sunt rezultatul unei exegeze mai complicate, în care știința etimologică a lui Isidor se învecinează cu metodele obscure și subtile ale cripticii, ale cazuisticii, ale cabalei. Pe asemenea temeuri, versul se interpretează nu ca un simplu produs van al imaginației, ci ca un oracol pronunțat – cu bună știință sau chiar fără știință – de poetul *vates* împins de „furia sacră”. În cazul nostru, oracolul era categoric: geții aveau să năvălească în Spania. Iar explicația lui Isidor nu va fi pusă de nimeni la îndoială. De la un autor la altul, versul lui Lucan se va repeta timp de secole, intrând definitiv în tradiția spaniolă, cu același înțeles de vaticiniu îndeplinit.

Etimologiile lui Isidor ne îngăduie să vedem și ideea pe care scriitorul și-o făcea despre țara îndepărtată a geților, atât de misterios legată de destinul Spaniei. Este o geografie

vagă, de reminiscențe antice, culese din Mela, Solinus, Orosius, și din care nu putem deduce mai mult decât ignoranța absolută a autorului în ce privea realitatea. Vremea lui Isidor nu este o epocă a curiozității geografice, ci a refugiului în orizonturi terestre mărginite, pe care omul nu le putea extinde decât prin legende și superstiții. Lumea largă era cutreierată numai de cetele de călăreți barbari, care treceau vijelios printre ruine. Isidor aproape că nu cunoaște nici Spania, dincolo de Hispalis (Sevilla), de coloanele lui Hercule de la Gades (Cadix), de Toletum (Toledo) sau de Carthago Nova (Cartagena) sa natală. Dacia, peste care, după vandali și goți, trecuseră gepizi, sarmați, huni, avari și se afla pe vremea lui Isidor în mâinile slavilor, rămânea învăluită pentru el în neguri getice și scitice, undeva în „septentrionul înghețat”. El încerca totuși să descrie această parte a lumii prin puținele informații pe care le găsea în izvoarele antice. Aflăm această descriere în cartea a XIII-a din *Etimologii*, „Despre Elemente”, adică „Despre Cer și Aer, despre Ape, Mări, Fluvii și Diluvii”, și în cartea următoare, „Despre Pământ și părțile lui”.

Vorbind despre ape, scriitorul se ocupă firește de Marea Neagră - Pontus. Ajunge la ea enumerând țărmurile Mediteranei, pornind din Spania. După *Bosphorus Thracius* „pe unde Darius și-a transportat oștirile”, urmează „marele golf Pontic” - *sinus Ponticus amplissimus* - „în spate cu Mlaștinile Meotidei. Această Mare, din cauza mulțimii de râuri, este mai dulce decât celelalte, mai neguroasă și mai îngustă; de unde se și cheamă Pontus, pentru că poate fi trecută. În afară de foci, toni și delfini, ea nu rabdă alte namile mai mari.”⁷¹

Isidor cunoaște și Dunărea, cu dubletul numelui său, Istru, iar informațiile sale se apropie de acelea pe care le dă Pomponius Mela: „Danuviul, fluviu din Germania, se spune că se cheamă astfel de la mulțimea zăpezilor - *nivium copia* - care îi umflă apele. Este râul care se bucură în Europa de mai multă faimă decât toate celelalte. Se mai cheamă și Istru, pentru că, în timp ce trece pe la nenumărate popoare, își schimbă și numele și adună în ocolul său mai multă vlagă. Ia naștere din crestele Germaniei și din părțile apusene ale barbarilor, îndreptându-se apoi către răsărit. Primește în albia sa șaizeci de râuri. Se varsă în Pont prin șapte guri”⁷². În alt loc, scriitorul precizează despre izvoarele Dunării că sunt „la hotarul care desparte Germania de Gallia”⁷³.

În drumul său, Istrul dă și numele unei țări - Istria, despre care Isidor explică în cuvinte împrumutate de la Iustinus: „Neamul istrienilor își trage originea din colcheeni, care, trimiși să-i urmărească pe Argonauți, după ce au intrat din Pont pe fluviul Istru, și-au luat numele după râul pe care s-au îndepărtat de Mare”⁷⁴. Isidor se referea la legenda raportată de Iustinus după Trogus Pompeius, care arătase că istrienii din Dalmația erau colcheenii trimiși de regele Aeetes în urmărirea Argonauților, răpitori ai fiicei sale. Intrând pe Istru și târâți apoi în albia râului Savus, colcheenii se luaseră pe urmele fugarilor peste vârfuri de munți, transportându-și corăbiile pe umeri, cum făcuseră și Argonauții. Nemaigăsindu-i însă pe aceștia și temându-se de mânia regelui și de greutatea călătoriei de întoarcere, colcheenii s-au stabilit pe țărmul Adriaticii, la Aquileia, și s-au numit de atunci istrieni. Isidor adoptă fără dificultate legenda pentru plăcerea de a găsi în ea o etimologie deja

justificată. Cuvintele lui le reproduc aproape literal pe acelea ale lui Iustinus⁷⁵.

Descriind pământurile începând din Asia, Isidor ne conduce în regiunile Pontului, unde întâlnim mai întâi Scitia, care „ca și Gothia, e numită astfel de la Magog fiul lui Iafet”⁷⁶. După enumerarea neamurilor scitice, socotite toate rude ale geților, ajungem la Europa, unde „prima regiune, <venind dinspre răsărit> e Scitia Inferioară, începând de la Mlaștinile Meotide, se întinde între Dunăre și Oceanul de miază-noapte, până în Germania. Această țară, din cauza neamurilor barbare ce o locuiesc, se cheamă indeobște *Barbarica*”. Apoi scriitorul ne explică, în cuvinte luate din Orosius: „[*Barbarica*], a cărei primă parte e Alania, care ajunge până la mlaștinile Meotide, după aceea Dacia, unde e și Goția, apoi Germania, unde în cea mai mare parte au locuit-o suevii”⁷⁷. Urmează descrierea sumară a Germaniei și apoi se enumeră „provinciile pe care Danuviul le desparte de *Barbaricum*; către Mediterană: prima e Moesia, numită astfel de la belșugul recoltelor (*messium proventus*) – adaugă scriitorul după Solinus⁷⁸ – din care cauză cei vechi o mai numeau și «hambarul lui Ceres» (*Cereris horreum*). Ea se întinde către răsărit până la gurile Dunării”⁷⁹. Și Isidor recurge din nou la cuvintele lui Orosius pentru a enumera celelalte provincii vecine cu Moesia – Tracia, Macedonia, Istria, Pannonia, Noricus. Este vorba apoi de Tracia, „la miazănoapte de care se întinde Istrul”, și „în al cărei ținut au locuit odinioară poporul bessilor, massageții, sarmații, scitii și multe ale neamuri”⁸⁰.

Mai putem deduce vag din unele pasaje ale *Istoriei* lui Isidor că în Dacia locuită de goți erau și munți. Astfel,

într-un loc, vorbind despre incursiunile pe care goții le făceau în sudul Dunării, el scrie: *Gothi descensis montibus Alpibus quibus inhabitant...*⁸¹. Era o amintire poate din Florus - *Daci montibus inhaerent*⁸²; cât despre *montes Alpes*, aceasta nu era pentru Isidor mai mult decât o denumire generică însemnând „munți înalți”⁸³. Din alt pasaj mai aflăm că aceste culmi se găseau în ținuturile înghețate ale septentrionului - *septentrionis glacialia juga* - în vecinătatea regatelor scitice - *circa Scythica regna*; acolo locuiau goții, care împărțeau acei munți înalți cu alte neamuri: *quaeque sunt ardua montium cum caeteris gentis possidebant*⁸⁴.

Din versurile lui Paulinus din Nola citate de Isidor, mai rezulta că ținutul străbătut de Dunăre, unde locuiau getul și dacul pileat, era bogat în multe vite - *diviti multo bove*; dar scriitorul pune acest lucru mai degrabă în legătură cu numele bessilor, care i se părea că vine tocmai de la mulțimea vitelor. Etimologiile sale pur mecanice nu înlesneau întotdeauna precizarea noțiunilor. Uneori ele reușeau să facă ideea mai obscură și să creeze echivocuri... Pe malurile înghețate ale Dunării vecină cu împărăția scitică, Isidor pare să nu fi cunoscut decât un singur lucru precis și pe numele său: o plantă pe care el o numește *reubarbarum* sau *reuponticum*. Ea crește - spune Isidor - dincolo de Dunăre, în pământul barbar, și se numește astfel fiindcă se culege aproape de Pont. Și explică: *Reu* vrea să spună *radix*, deci *reubarbarum* e „aproape” *radix barbara*, iar *reuponticum* e „aproape” *radix pontica*. Era un ecou al faimei dacilor de cunoscători ai plantelor medicinale. Dioscoride dăduse și o listă întreagă de asemenea plante, cu numele lor dacice.

Isidor își lua informația de la botanistul grec⁶⁵, adăugând, din nevoia de a urca la origini, etimologia sa.

Aici se oprește geografia lui Isidor privitoare la aceste regiuni ale geților, dacilor și sciților și ale strămoșilor poporului got. Ea se rezumă la puține noțiuni și la cunoscuta formulă a lui Orosius, *Dacia ubi et Gothia*. Este evident că scriitorul n-a avut cunoștință de Iordanes care, mai la curent cu lucrurile și întâmplările din acea parte a lumii, ca om al locului, explicase, *Dacia quae nunc Gepidia dicitur*⁶⁶ și dăduse o descriere mai amănunțită și mai veridică a acelei țări.

În Biblioteca Vaticană, într-un codice isidorian din sec. al VIII-lea, se păstrează și o hartă, faimosul *Mapamundi* găsit printre manuscrisele rămase de la arhiepiscopul sevilian. Nu s-ar putea spune dacă această hartă se datorește lui Isidor însuși. În orice caz, ea a trecut prin mâna lui sau cel puțin a fost executată mai târziu după indicațiile din *Etimologiile* sale⁶⁷. Este imaginea cea mai completă a Universului cunoscut de un om învățat la începutul secolului VII. Deconcertantă imagine, care produce astăzi consternarea geografilor. Ea dovedește cum un om ca sf. Isidor își putea atinge sentimentul de plenitudine, ignorând aproape totul din universul geografic⁶⁸. Mapamondul lui Isidor, asemănător cu acela atribuit lui Orosius, este un cerc perfect de pământuri și insule, închis într-un oval mai mare, care reprezintă Oceanul. Două țâțâni are pământul, după Isidor, Septentrionul și Sudul, „pentru că în jurul lor se învârteste cerul”⁶⁹. Dar în hartă, aceste țâțâni apar răsturnate, emisfera de sud îndreptându-se spre nord și lăsând loc, la extremitatea din Nord-Vest, unei insule mari, indicată ca *Insula*

incognita sau *III partes mundi*. Lumea e presărată dealtfel cu insule misterioase, având forme ciudate de stele, triunghiuri, ovaluri dințate, sau semilună: *Tanatos*^{*}, insula locuită de șerpi ucigători, *Thule „ultima”*, sub Aquilon, „unde își face soarele solstițiul de vară”, insulele *Fortunate*^{**}, cu pământul mănos, în Ocean, *Gorgadele* tot în Ocean, *Hesperidele* cu grădina fabuloasă păzită de balaur. Iar de parte, la marginea Asiei nepătrunse, însuși Paradisul terestru, înconjurat de ziduri de foc și apărat de o armată de îngeri⁹⁰. În acest univers fantastic, pământul real este redus la ultima expresie. Spania însăși, pe care geograful o avea sub ochi, e un semicerc tăiat de Ocean și despărțit în două: *Spania ulterior* și *Spania inferior*. Nu se vede în ea decât o linie la răsărit - Pirineii - și un semn enigmatic la capătul Beticei - poate Gades cu coloanele lui Hercule. Ce puteau fi pe această hartă Dacia și ținuturile îndepărtate ale descendenților lui Gog din Magog, fiul lui Iafet? Găsim aceste ținuturi indicate exact ca în *Etimologiile* autorului. O linie dreaptă și groasă curge de la Apus la Răsărit, între munții din nordul Italiei și Marea Neagră: e Dunărea. La sud de ea se citește: Pannonia, Dania (care trebuie să fie Dacia sud-dunăreană cu Dardania) și Dalmația; la Nord, Germania Inferior, Scythia, Gothia, *Dacia*, Alania și Scythia Inferior. Într-o copie mai târzie a hărții apare și mențiunea știută: *Dacia ubi et Gothia*. Nu era mult. Dar era tot ce putea preciza geograful în această lume rotundă, plină de neguri și mistere.

* De la numele grecesc al „morții” (*thanatos*) (N. ed.).

** Insulele „Ferice” (N. ed.).

Cu o geografie atât de nebuloasă, nu e de așteptat să întâlnim la Isidor noțiuni mai precise sau mai abundente despre istoria dacilor sau goților. *Cronica* lui, spre deosebire de aceea a lui Iordanes, face abstracție de trecutul mai îndepărtat al poporului got și începe enumerarea faptelor goților numai de când aceștia intră în contact cu romanii. Puține și vagi informații puse în seama poporului germanic sunt reminiscențe strecurate din istoria goților sau a dacilor. Mențiunea despre Alexandru, Pirrhus și Cezar⁹¹ era, cum am văzut, împrumutată din Orosius și îi servea, ca și acestuia, pentru a arăta câtă teamă inspiraseră „goții” în vechime, chiar și generalilor celor mai vestiți. În alt pasaj e consemnat momentul luptelor dintre Cezar și Pompei în Tesalia, când „goții” au alergat în ajutorul lui Pompei, alături de etiopieni, inzi, perși, mezi, greci, armeni, sciți și „alte popoare ale Orientului”⁹². Era un ecou din Lucan și confuzia cu dacii lui Burebista, deși aceștia, cu toate că se aflau în relații prietenești cu Pompei, n-au luat parte la războiul menționat. Un alt moment privitor la daci este, notat în legătură cu sarmații care „călăreau înarmați pe câmpiile slobode, mai înainte ca Lentulus să-i fi alungat peste Dunăre”⁹³. Isidor își amintea aici de o *Epitomă* a lui Florus, unde se vorbește despre incursiunile dacilor lui Cotiso peste Dunăre în vremea lui August, când Lentulus i-a gonit, ca și pe sarmați, dincolo de fluviu. Cuvintele lui Florus se recunosc în însemnarea lui Isidor⁹⁴.

Mai departe nu mai aflăm decât știri în legătură cu istoria propriu-zisă a goților, atingând Dacia numai prin faptul că aceștia locuiseră acolo. Isidor menționează astfel, în vremea lui Valerian și Gallienus, invazia goților „din

Alpii unde locuiau”, în Grecia, Macedonia, Pont, Asia și Iliria. Notează apoi invazia lor în 331, „din regiunea sarmaților (tot Dacia) asupra romanilor, înfrângerea lor de către împăratul Constantin și alungarea peste Dunăre; apoi emigrarea goților peste Istru în vremea lui Valens, din pricina persecuțiilor lui Atanaric împotriva creștinilor; divizarea goților de la Istru între Atanaric și Fritigern și infiltrarea arianismului între supuși lui Atanaric, prin preoții trimiși de Valens; în sfârșit, alungarea goților de către huni și primirea lor de Valens în Imperiu⁹⁵; după care urmează cronică mai nouă a goților, cu invaziile lor în Occident, până în Spania.

Am căuta zadarnic o amintire cât de vagă despre cucerirea Daciei de către Traian. Isidor nu pomenește de Traian în *Istoria* sa. În *Chronicon*, doar câteva rânduri, imprumutate de la Eutropiu, aduc un scurt elogiu împăratului: „Traian a domnit ani XIX. Prin vitejie minunată a întins Imperiul Roman în lung și în lat, până în Orient. A cucerit Babilonia și Arabia și a ajuns, pe urmele lui Alexandru, până la marginile Indiei. A fost mărinimos și senin în toate lucrurile...” Urmează o frază despre înțelepciunea împăratului; dar imediat, și mențiunea – care nu mai este din Eutropiu – despre creștinii crucificați în vremea lui⁹⁶. Această mențiune nu lipsește din aproape nici un scriitor medieval. Deseori ea constituie unica amintire despre Traian. Cronicarii spanioli urmau în această privință indicațiile unor autori ca sf. Augustin, care îl arătase pe Traian drept răspunzător pentru a treia persecuție împotriva creștinilor⁹⁷. Acest lucru întuneca firește meritele împăratului și e poate motivul pentru care nu întâlnim o tradiție a

lui în cronicile spaniole. În vreme ce în alte părți judecata populară îl absolvea pe Traian și crea legenda bunătății lui, care ducea chiar la mântuirea sa în concepția lui Dante⁹⁹, spiritul spaniol se arăta mai sever, refuzându-i indulgența și rămânând până la Alfonso el Sabio străin de apologia și legenda lui Traian.

Isidor își termină *Istoria* printr-o recapitulare în care rezumă condensat istoria goților și drumul lor vijelios de la Istru până în Spania: „Locuind în ținuturile înghețate ale Septentrionului, lângă împărăția scitică unde sunt munți înalți, ei stăpâneau <acești munți> împreună cu alte neamuri, de unde, alungați de năvala hunilor, au trecut Dunărea și s-au supus romanilor. Dar neputând suporta nedreptățile acestora, mâniași, își aleg un rege din neamul lor, năvălesc în Tracia, pustiesc Italia, se îndreaptă asupra Galliei și trecând fără împotrivire Munții Pirinei, ajung până în Spania, unde și-au așezat sălașul vieții și al Imperiului lor”. Urmează elogiul neamului got și caracterizări în care apare încă o dată confuzia cu geții: blonzi și purtând capetele descoperite – *flavent capitibus intectis Getae*⁹⁹; călăreți dibaci, după vorba unui poet – *Getes, inquit, quo pergit equo*; disprețuitori față de moarte, după cuvântul altui poet – *Mortem contemnunt laudata vulnere Getae*. Apoi glorifică neamul încărcat de virtuți, care a făcut ca „Roma însăși, învingătoarea tuturor popoarelor”, să slujească ascultătoare – *ut famida deserviret* și „să primească jugul triumfului getic”¹⁰⁰. În sfârșit, în elogiul Spaniei, scriitorul zugrăvește cu pană de poet fericirea țării în care se bucură și înflorește glorioasa fecunditate a poporului getic – *Geticae gentis gloriosa fecunditas*.

Numele de *get* și *getic* apar astfel în scrierile lui Isidor ori de câte ori scriitorul adoptă tonul de elogiu sau marchează un accent poetic. La fel *Dacia*, *Danuviul*, *Istrul*, nu sunt decât termeni de evocare a unor vagi noțiuni, mai degrabă abstracte decât reale. După un complicat avatar etimologic și după recurgerea la *Geneză* și la profețiile lui Ezechiel, aceste noțiuni sfârșesc prin a se goli de orice conținut geografic și istoric și a lua înțelesuri nebuloase de origini și de mituri. Cu ajutorul lui Orosius, Isidor a putut lega aceste noțiuni de originile înseși ale poporului care trăia și înflorea atunci în Spania; iar prin intermediul lui Lucan, el a putut descifra în ele și înțelesuri fatidice, care angajau misterios destinul însuși al poporului hispanic. Nu era nevoie de mai mult. Acoperite în urmă de o îndelungată tăcere, noțiunile de *getic* și *get* vor intra în obscura urzeală a istoriei fabuloase care pregătește miturile și legendele.

Efemeride getice și isidoriene

Cu Isidor se încheie ciclul culturii spaniole care mai păstra încă o filiație directă cu literatura și cultura antică. În *Etimologiile* și *Istoria* prelatului sevillan putem găsi despre daci și geți însemnări care, chiar deformate, erau ecoul unei realități istorice, oglindită în relatări și izvoare antice. Acest ecou încetează în puținele scrieri de interes istoric sau literar pe care le mai întâlnim în vremea vizigotă și mozarabă. Cuvântul *Dacia* nu mai spunea nimic scriitorilor care nu mai cunoșteau textele antice. El dispare de sub pana lor. Iar numele de *get* sau *getic*, acolo unde îl mai întâlnim, nu mai

are decât înțelesul de got sau gotic pe care i-l dăduse Isidor. Wulfila însuși - într-un vers al sf. Eugeniu - „dă litere noi geților”¹⁰¹. Iar printre goți apare și numele de Geta, împrumutând celui care îl poartă un aer de distincție și noblețe. În Conciliile de la Toledo, la sfârșitul sec. al VII-lea, un prelat andaluz semna: Geta, episcop de Elepla¹⁰².

Amintirea Daciei și a poporului de la Dunăre dispare până și din hărțile geografice - straniuile hărți care însoțesc *Comentariul la Apocalips* al sf. Beato din Liebana, inspirate din *Mapamondul* lui Isidor, dar reduse la ultimele rudimente și străine de orice raport cu realitatea. Dacia nu este menționată nici în originalul lui Beato datat din 776, nici în versiuni mai târzii ale hărții, cum e aceea din 970, păstrată la Universitatea din Valladolid, sau cea din 1047 de la Biblioteca Națională din Madrid¹⁰³. O linie dreaptă și groasă apare pe sumarul mapamond pentru a indica - cel puțin în intenția autorului - Dunărea, unind Oceanul exterior cu o mare care, ipotetic, s-ar putea să fie Pontul Euxin. La Nord de această linie, o inscripție și un desen simbolic arată Munții Rifei. La Sud, alte inscripții localizează vag Pannonia și, spre Mediterană, Constantinopolul. Este evident că autorul hărții nu mai e preocupat de lumea fizică pe care vrea să o reprezinte. Gândul lui, absorbit de viziuni apocaliptice, se întoarce cu înai multă stăruință către lumea de apoi. Pe harta lui, o mare ilustrație peste continentul Asiei înfățișează Paradisul, cu Adam și Eva între palmieri; iar mai aproape, cetatea Ierusalimului cu ziduri crenelate își deschide poarta pentru făgăduite fericiri cerești.

Când se întâmplă să mai apară vreo aluzie la daci sau geți, e de obicei o reminiscență din Isidor, folosită întotdeauna

una pentru a da strălucire unei descendențe sau a favoriza o explicație genealogică. Întâlnim un exemplu interesant – și un document psihologic în același timp pentru înțelesul nou pe care îl căpătau cuvintele de *get* și *getic* – într-o epistolă polemică a patricianului cordobez Paulo Alvaro, din secolul al IX-lea. Învățatul mozarab care, în biografia sf. Eulogiu știa încă să vorbească literar despre „vuietele mării Euxine”¹⁰⁴ și lăuda în versuri biblioteca lui Leovigild pentru că strălucea de „getică lumină”¹⁰⁵, răspundea adversarului său Eleazar, convertit la iudaism, prin cuvinte în care sarcasmul se asocia cu orgoliul polemistului pentru originea sa „getică”. Eleazar exprimase într-o scrisoare anterioară către Alvaro disprețul său față de atacurile din partea creștinilor, pe care le numise insultător „lătrături de câini turbați” – *canum rabidorum latratibus* – și, acuzându-l pe Alvaro că este un compilator al celor vechi, îi citase în derâdere versurile lui Vergiliu, împrumutate din sf. Isidor¹⁰⁶:

*Qui Baviium non odit, amet tua carmina, Macroi,
Atque idem iungat vulpes et mulgeat hircos.*

Alvaro îi răspunde în același stil. Respinge apostrofele apostatului, trimițându-i la rândul-i săgeți și recurge tot la erudiția lui Isidor pentru a-și proclama dreptul la respect și a-l preveni pe cutezător de ceea ce poate urma: „Dar ca să mă cunoști bine – exclamă el – și să te ferești mai mult de mine închizând gura, ascultă-l pe Vergiliu: *Mortem contemunt laudato vulnere Getes (sic)* (Geții disprețuiesc moartea, lăudând rănilor <primite>”), precum și acesta: *Getes, inquit, quo pergit equo* („Getul, zice, încotro pornește călare...”), de

unde și acest vers rămas de la poet: *Hinc Dacus premat, inde Getes occurrit*. Și într-o explozie de orgoliu genealogic, scriitorul adaugă, parafrazând cuvintele binecunoscute ale lui Orosius: „Eu sunt, da, eu sunt cel de care Alexandru a spus că s-a ferit, de care Pirrhus s-a temut și Cezar a avut groază. Despre noi (despre geți) a spus și Ieronim al nostru: „Are corn în frunte, să fugi departe de el” (*Cornu habet in fronte, lunge fuge*). Cu aceste amenințări și abundente citate, polemistul își sfătuiește adversarul să se recunoască drept o vulpe schelălăitoare – *sed te vulpem gannientem agnosce* – și să nu mai cuteze a-l denunța pe el drept compilator al celor vechi, care au avut virtuți atât de mari¹⁰⁷.

Puțin importă că scriitorul deformează versurile împrumutate de la Isidor sau că le atribuia greșit lui Vergiliu, care n-avea nici un amestec în această dispută. Principala era să reducă la tăcere adversarul și să sublinieze o descendență care trebuia să impună respect. Un simplu mozarab putea să fie nesocotit de un renegat îndrăzneț; dar un got de viță getică era mai presus de o astfel de insultă și, poeți antici stăteau mărturie pentru a confirma virtuțile lui. Legenda getică acreditată de Isidor își făcea efectul. Paulo Alvaro nu uita, printre argumentele sale, nici versul-vaticiniu al lui Lucan, nici fraza memorabilă a lui Orosius despre faima geților, nici autoritatea sf. Isidor, sprijinită și pe sf. Ieronim. Comentatorii au tras concluzii din aceste argumente, în privința originii gotice a lui Alvaro¹⁰⁸. Dar nu e mai puțin interesant de subliniat valoarea specială căpătată de cuvântul *get* și *getic* care, pe temeiul teoriei lui Isidor, ajunge să constituie un titlu de noblețe și să împodobească genealogii.

Pentru aceleași motive poate, mai târziu, în *Chronica Gothorum pseudo-isidoriana*^{*} din secolul al XI-lea, întâlnim numele unui rege vizigot ca *Vitiza* transformat în *Getico*, prin derivare poate – după părerea lui Menéndez Pidal – din *Getico* sau *Getiza*. Menéndez Pidal observa că această cronică deformează în general multe nume gotice în felul popular¹⁰⁹. Dar prejudecata genealogică nu putea fi străină de o asemenea deformare, pentru ca un nume ca *Vitiza* să poată fi schimbat tocmai în cel de *Getico*.

Tradiția isidoriană privitoare la originea goților se regăsește în cronicarii din această vreme, chiar atunci când nu se face aparent confuzia între numele de *got* și *get*. Astfel, în *Chronicon Albeldense* din sec. IX, sf. Isidor e citat împreună cu profetul Ezechiel și cartea *Genezei*, pentru a se arăta că goții se trag din Gog și Magog și că tot de acolo derivă și numele de *Gothia* și *Scia* (Scythia)¹¹⁰. Raportându-se însă la timpul său, cronicarul adăuga că țara lui Gog însemna atunci Spania sub stăpânirea geților, invadată, tot după o profecție a lui Ezechiel, de ismaeliții din *Biblie*, adică de mauri¹¹¹. Șederea goților la Dunăre și numele Daciei nu sunt

* „Cronica goților pseudo-isidoriană” (N. ed.).

¹¹¹ După nota 110, textul inițial fusese următorul: Identificând numele goților cu Gog, autorul cronicii deduce din Ezechiel chiar și profecția invaziei maurilor în Spania; căci maurii – după el – nu sunt decât ismaeliții din *Biblie*, cărora Fiul Omului le-a poruncit: *et ingredieris terram Gog pede plano; et concides Gog gladio tuo, et pones pedem in cervice ejus, faciesque servos tributarios*. Cronicarul explică apoi că „țara lui Gog înseamnă Spania sub stăpânirea goților”, invadată de ismaeliți pentru multele păcate ale goților. Un calcul al său bazat tot pe cuvintele profetului, arăta că erau totuși speranțe de mântuire, căci stăpânirea ismaeliților fusese limitată

amintite. E notat însă numele lui Traian, pentru a se arăta că în vremea acestui împărat a murit apostolul Ioan.

O mențiune ceva mai amplă despre Traian găsim în *Chronographia* alcătuită *Ex Idacio* („după Hydacios”) și atribuită de Andres Scoto, care a publicat-o pentru prima oară, unui compilator anonim din epoca lui Carol cel Mare¹¹¹. E cel dintâi text *spaniol* – abia în sec. IX – care se referă la cucerirea Daciei de către Traian. După ce menționează că *Domitianus de Dacis et Germanis triumphavit*,^{*} adaugă, la paragraful despre Traian: *Traianus de Dacis et Scythis triumphavit. Traianus victo rege Decibalo Daciam fecit provinciam*”. Compilatorul anonim reproducea în prima parte a *Chronographiei* sale, care se extinde până la împăratul Valens, *Chroniconul* lui Ieronim, compilat la rândul său după Eusebiu. Însemnarea privitoare la Traian se regăsește și la Cassiodor și la Eutropiu¹¹². În restul pasajului se arată popoarele care au mai fost învinse de împărat, țările încorporate Imperiului ca provincii, incendii și cataclisme contemporane și însemnarea inevitabilă că „Traian, pornind persecuție împotriva creștinilor, a omorât mulți creștini”.

Tradiția isidoriană stăruie și în sec. al XIII-lea, sub pana episcopului Lucas de Tuy. În prima parte a scrierii sale *Chronicon Mundi*, care nu este decât o amplificare a lucrării *Cele patru vârste ale Lumii* de sf. Isidor, găsim un paragraf

de profet la 270 de ani; deci termenul eliberării se apropia. Sursa bibliografică indicată era *Espania sagrada*, vol XIII, p. 463 (N.ed.).

* „Domitian a triumfat asupra dacilor și a germanilor” (N. ed.).

** „Traian a triumfat asupra dacilor și sclșilor. Traian, ce l-a înfrânt pe regele Decebal, a preschimbat Dacia în provincie” (N. ed.).

despre Traian, mai întins decât acela al arhiepiscopului sevillan. La afirmațiile luate din Isidor, în care nu este nici o mențiune despre Dacia, Lucas adaugă informații despre cele paisprezece legiuni trimise de Traian în Occident, despre metoda sa de a distruge orașele dușmane și de a întemeia altele noi, fidele Romei, despre acțiunea militară a împăratului și opera lui de construcție în Spania, dar și despre persecuția creștinilor din timpul său. Relativ la această persecuție, întâlnim pentru prima oară la un cronicar spaniol și un semn de indulgență față de Traian. Episcopul Lucas explică că împăratul a îngăduit persecuția, fiind obligat de Senat¹¹³. În restul acestei cărți regăsim mențiunile lui Isidor despre mișcările goților la Dunăre în vremea împăraților Valerian și Gallienus, Claudiu, Valentinian și Valens. A doua carte reproduce, fără modificări, *Istoria goților* a lui Isidor, reîmprospătând elementele teoriei getice isidoriene pe care le-am arătat.

Din secolul al XIII-lea datează și o compilație isidoriană în limba castiliană, intitulată *Mapa-Mundi* și publicată de Antonio Blázquez după cele două copii manuscrise existente în Biblioteca de la Escorial și Biblioteca Națională din Madrid¹¹⁴. Mențiunea aflată la începutul manuscriselor atribuie opera arhiepiscopului sevillan: *Aquí comienza el libro que compuso San Ysidro, que se llama Mapa-Mundi* („aici începe cartea alcătuită de sf. Isidor, care se numește Mapa-Mundi”). Dar textul nu este în realitate decât o compilație, *ensennamiento* – cum se arată în introducere – *de muchos que non an abasto de lybros de filosofia e de otros que dicen del mundo como es ordenado* („învățătură pentru mulți care nu au la îndemână cărți de filosofie și altele care arată cum este

orânduită lumea"). Traducătorul a folosit capitole din cărțile IX, XIII și XIV din *Etimologii*, în altă ordine decât în opera lui Isidor, uneori reduse, rezumate și completate cu elemente din alte izvoare. Caracterul de compilație rezultă și din propriile cuvinte ale traducătorului când se referă la Isidor: *...segun que dise Sant Ysidro de cuyo enseñamiento es escripto la mayor parte deste libro* („după cum spune sf. Isidor, după ale cărui învățături e scrisă cea mai mare parte a acestei cărți”) ¹¹⁵.

Cartea e o descriere a lumii după metoda isidoriană, cu elemente mai confuze însă și cu adaosuri care reflectă epoca târzie când e compusă compilația. În partea care ne interesează, nu întâlnim nici o referință la geți sau la goți. În schimb, un pasaj care nu-și are originea în Isidor, reproduce versiunea nouă a legendei lui Gog și Magog, așa cum circula în acea vreme la creștini ca și la arabi. Vorbind despre India, compilatorul introduce această versiune în paragraful intitulat *„De los que comen las carnes crudas”* („despre cei care mănâncă carne crudă”): *En esta tierra de Yndia, ay un lugar que disen Got en que ay gentes muy malas et muy biles; segun que disen unos, estas gentes ençerro Alexandre quando corrio el mundo; ed estas gentes comen las carnes crudas quier de bestias quier de omnes et non dudan de comer ninguna cosa que sea* ¹¹⁶. Legenda fusese popularizată de milenariști întemeiați pe sf. Ioan Teologul, care vedeau în tenebrosul personaj al

* „În această țară a Yndiei se află un loc numit Got, unde sunt oameni foarte răi și netrebnici; după spusele unora, oamenii aceștia au fost închisi aici de Alexandru când a umblat prin lume; iar oamenii aceștia sunt mănăcători de carne crudă, fie că e de animal, fie de om și nu pregetă să mănânce orice ar fi” (N. ed.).

profețiilor lui Ezechiel pe Anticrist însuși, înălțuit în genune de Îngerul Apocalipsului pe o mie de ani¹¹⁷. Creștinii și arabii socoteau deopotrivă neamul lui Gog drept o nație monstruoasă și asigurau că Alexandru, neputând-o învinge, s-a văzut nevoit să o închidă în propria ei țară, undeva în paraginile de dincolo de Caucaz și Caspică. Geografii medievali situau această țară în locurile cele mai diverse, identificând neamul lui Gog când cu cumanii, când cu hunii, cu mongolii, cu tătarii sau alte nații asiatice. Întălnim urmele acestei legende și la sf. Isidor care, în cartea a IX-a a *Etimologiilor*, în capitolul „Despre numele popoarelor”, vorbește despre „Hugnos, înainte numiți Hunnos și apoi, după numele regelui lor, *Avares*”, care mai întâi au locuit la capătul Meotidei, între glacialul Tanais și noianul popoarelor massageților. Apoi au năvălit pe cai iuți dintre prăpăștiile Caucazului, unde trăiesc închise de Alexandru sălbătice neamuri, și au ținut captiv Răsăritul vreme de douăzeci de ani...”¹¹⁸ Compilatorul *Mapa-Mundului* urma însă alt izvor, desigur mai recent, în care țara lui Got sau Gog, situată în India, nu mai avea legătură cu goții prelatului sevillan.

Textul lui Isidor se regăsește însă ceva mai departe, în paragraful „*De la tierra de Escocia*”, unde compilatorul transcrie: *Y luego es tierra de Escocia et este nombre le puso Don Magat que fue fijo de Japhet* („apoi este țara Escocia”, iar numele acesta i l-a dat Don Magat, care a fost fiul lui Iafet)¹¹⁹. În textul lui Isidor găsim *Scythia sicut et Gothia*,

* Confuzie vădită între huni și avari (N.ed.).

** Confuzie între Scitia și Scoția (N. ed.).

ceea ce autorul compilației traduce sub numele de Escoția. În restul paragrafului el rezumă, cu omisiuni și alterări de nume, explicațiile lui Isidor despre Sciția din capitolul respectiv în *Etimologii*¹²⁰.

Confuzia se înlătură într-un paragraf următor, unde compilatorul vorbește din nou de Sciția, sub alt nume: *De la tierra de Tiția la mayor fasta Danuvio: E açerca deste rrio de Tanays comiença una tierra a que disen segun el latyn Tiția la mayor et esta tierra de Tiția tiene fasta el rrio de Danuvio et parte de la otra parte que disen merisies*¹²¹.

Mai departe apare și Dacia, tot după textul sf. Isidor: *De la tierra de Alania e de Datia fasta Germania: En esta tierra de Tiția es una tierra que disen en latyn Alania et otra tierra que disen datia et desy del rrio Danuvio fasta los Alpes es tierra de Germania la mayor*¹²². Apoi Dunărea, unde textul isidorian e rezumat și completat cu mici adaosuri: *Del rrio Danuvio: El rrio Danuvio naçe de unas sierras mucho altas en la tierra de Germania et este rrio Danuvio es muy gran rrio et reçiбе en sy otros sesenta rrios muy grandes et departense por siete riberns asi como el rrio Nilo entra en la mar que disen Pontum Mare*¹²³. Să

* „Despre țara Tiția, cea mai mare până la Dunăre: și în apropiere de râul acesta Tanays începe o țară numită în latinește Tiția major, iar țara aceasta Tiția ține până la râul Danuvio și începe din cealaltă parte căreia-i zice miază-zi” (N. ed.).

** Despre Țara Alania și Datia până la Germania: în această țară a Tiției se află o țară numită în latinește Alania și altă țară numită Datia, iar de aici de la râul Danuvio până la Alpi este țara Germaniei cea mare” (N. ed.).

*** „Despre râul Danuvio: râul Danuvio izvorăște din niște munți foarte înalți din ținutul Germaniei și este un râu foarte mare și adună apa altor șalzeri de râuri foarte mari și se desparte în șapte

enumeră apoi la sud de Dunăre, cu explicații rezumate după *Etimologii* și uneori completări, „la tierra de Mesya”, „Pannonia la menor” (la Isidor numită numai Pannonia), la care se adaugă „Vulgaria” necunoscută lui Isidor, apoi la tierra de Tracia... y los otros países hasta Grecia, Dalmaçia y Pannonia la mayor (Pannonia la Isidor) și Ystrya, despre care explică: e disen a la Ystrya del nombre de un rrio que corre por ay que disen Ystero et a este rrio disen otros Danuvio¹²⁴. Asupra Dunării compilatorul mai revine și în altă parte, în paragraful intitulat „Del rrio que disen Danuvio”¹²⁵, unde traduce în întregime paragraful respectiv al lui Isidor din *Etimologii*, capitolul „Despre fluvii”¹²⁶.

Un adaos curios, care nu provine din Isidor și arată o vagă cunoștință a autorului despre exilul lui Ovidiu la Tomi, îl întâlnim în paragraful intitulat *De la tierra de Pontus e del Mar*. Numele poetului latin, care apare aici ca filosof, este asociat inexplicabil cu acela al unui papă exilat în aceleași locuri: *Desy es otra tierra que ha nombre Pontus et es tierra grande et de muchas gentes onde disen al mar que por esa tierra corre el Mar Pontico et en esta tierra que disen Pontus fue desterrado un filosofo que dixeron Don Ovidio et un papa que dixeron Clemente*¹²⁶. La tierra de Pontus însă la care se face

brațe ca râul Nil și se varsă în marea numită Pontum” (N. ed.).

* „Țara Moesiei”... „Pannonia Mică”... „Țara Traciei ...și celelalte țări până în Grecia, Dalmația și Pannonia Mare”...și i se zice Istris, după numele unui râu care curge pe acolo, numit Istero, iar alții îi zic râului Danuviu” (N. ed.).

** „Despre râul care se cheamă Danuviu” (N. ed.).

*** „Despre țara Pontus și despre Mare... De aici este altă țară, pe nume Pontus, și e o țară mare cu mulțime de oameni, de unde și marea ce se află pe acel meleag e numită Pontică; și în această țară

aluzie, nu este situată în Scythia Minor, unde se găsea Tomi, ci pe țărmul opus, în Asia. Autorul compilației vorbește de ea după ce menționează *Pamfilia*, *Ciliția* și *Liția*.

Alterările textului isidorian în compilația amintită înlătură aproape toate referințele autorului *Etimologiilor* la geți, la daci și la goți. S-ar părea că, la capătul câtorva secole și într-o nouă ambianță istorică, teoria getică a lui Isidor își pierduse valoarea și compilatorii isidorieni o ignorau chiar în versiunile confuze scoase din operele prelatului sevillan. Dar această impresie se rectifică prin textele pe care le vom cerceta ulterior. Ideea lui Isidor despre geți nu dispare, ci germinează obscur. La cronicarii din secolul al XIII-lea ea iese din nou la lumină și, alimentată de izvoare noi, se dezvoltă în forme neașteptate, care se ramifică în istorie și dobândesc semnificație de mit.

numită Pontus a fost surghiunit un filosof ce se chema Don Ovidio și un papă ce se chema Clemente." (N.ed.).

III. MITUL

Istoria și mitul dacic încorporate în istoria Spaniei: Rodrigo Jiménez de Rada

Cu *Historia Gothica* a arhiepiscopului Rodrigo Jiménez de Rada, terminată în 1243, apare în istoriografia spaniolă medievală conceptul de istorie națională, care ia locul relatărilor parțiale ale cronicilor mai vechi și al ideii încă mai difuze a unei istorii universale cuprinzând referințe la evenimentele petrecute în Peninsulă. O tendință asemănătoare îl călăuzise și pe episcopul Lucas din Tuy în *Chronicon Mundi*, care precede cu puțini ani opera prelatului toledan. Dar izvoarele mai reduse ale acestui cronicar și ideea sa mai puțin clară de unitate, fac din *Chroniconul* lui mai degrabă o juxtapunere de cronici anterioare, cu amplificări și interpolări care, așa cum s-a arătat, nu demonstrează mult discernământ critic.

Jiménez de Rada se întemeiază pe izvoare noi, iar Cronica sa, începând *ab ovo*, de la seminția fiilor lui Iafet, urmărește toate perioadele istoriei Spaniei, povestind succesiv faptele reale sau legendare ale diverșilor întemeietori sau năvălitori în Peninsulă, până în zilele când arhiepiscopul își compunea opera. Acest plan, nu perfect definit de la

Început, își găsea completări în Istoriile subsidiare compuse de toledan¹ despre romani, despre ostrogoți și ceilalți barbari invadatori, ca și despre arabi. Alfonso el Sabio în *Cronica General* compusă sub îngrijirea lui, va adopta, cu unele modificări și amplificări, același plan, care ajunge tipic pentru multă vreme în cronicile spaniole².

Un caracter nou al *Istoriei* lui Jiménez de Rada, nu mai puțin exemplar pentru istoricii de după el, este completarea relatării istorice cu capitole despre origini în care, urmând tradiții și izvoare variate și nu întotdeauna identificabile, istoricul ajunge până la legende și mituri. Elemente ale acestei istorii mitologice le întâlnim uneori și în scriitori anteriori, ca Orosius, Isidor din Sevilla sau episcopul Lucas din Tuy; le întâlnim de asemenea în cărți populare, cum era *Historia Troiana*, citată chiar de toledan. Dar până la Jiménez de Rada, aceste elemente nu sunt închegate într-un tot și nu sunt adaptate la istoria Spaniei pentru a forma capitolul Originilor. Folosindu-le într-o relatare sistematizată și punându-le în legătură cu trecutul național, Jiménez de Rada deschidea perspective asupra trecutului incontolabil și crea miturile poporului iberic.

Această extindere în legendar și fabulos, care ocupă un loc atât de însemnat în *Cronica* arhiepiscopului toledan (toată prima carte a *Istoriei Götice* și câteva capitole din *Historia Romanorum*) se datora nu lipsei de discernământ și nici credulității scriitorului care, în partea de istorie propriu-zisă a operei sale, făcea dovada unui spirit critic foarte pronunțat. Ea este mai degrabă rezultatul unui concept de cultură și de moralizare asupra istoriei caracteristic epocii în care își scria opera. Același concept care făcea ca Biserica să tolereze

și să favorizeze răspândirea unei scrieri populare ca *Historia Troiana* după Dictys* și Dares**, pentru a înlătura *Iliada* autentică, socotită dăunătoare moralității creștine, și același spirit care, în secolul al XII-lea, producea *Le roman de Troie* al lui Benoist de Sainte-Maure, iar în sec. al XIII-lea prelucrarea în proză a aceleiași istorii de italianul Guido delle Colonne, cărți răspândite și în Spania. Tendința moralizatoare și gustul cavaleresc transformau nu numai conceptul istoric, mai redus la vechii cronicari, dar și atitudinea morală față de legende, descori condamnate de scriitori anteriori. Un exemplu tipic îl putem vedea în modul cum e tratată de pildă legenda Amazoanelor de Orosius și de Jiménez de Rada. Istoria fabuloasă a acelor femei războinice, care purtaseră fierul și focul în tot Orientul, îi producea lui Orosius nu incredulitate, ci indignare și invectivă împotriva geților – *Getae illi qui et nunc Gothi* – pentru că îngăduiseră femeilor lor să terorizeze lumea antică; și îi servea istoricului

* Sub numele lui Dictys „Cretanul” (*Cretensis*) – legendar însoțitor al regelui Idomeneu din Creta la asediul Troiei, asupra desfășurării căruia ar fi scris (pe frunze de palmier, în feniciană) un *Jurnal*, tradus apoi în grecește – ni s-a păstrat un compendiu intitulat *Ephemeris belli Troiani*, a cărui redactare latină, întreprinsă sub puternica influență stilistică a lui Salustiu și a lui Vergiliu, aparține unui anume L. Septimius, fiind alcătuită pe la jumătatea sec. IV d.Hr. (N.ed.).

** Dares „Frigianul” (*Phrygius* – cf. numele unui preot troian al lui Hefaistos la Homer, *Iliada*, 5, 9-11) era socotit încă din sec. II d. Hr. (cf. Aelian, *Varia historia*, XI, 2) drept autor al unei *Iliade* pre-homerice, scrisă pe frunze de palmier. Sub numele lui circula apoi o „traducere” latină (de fapt un fals „romantic”), redactată, se pare, în sec. V d.Hr. și trecută sub numele lui Cornelius Nepos, cu o închinare către Salustiu (N.ed.).

drept probă evidentă a superiorității creștinismului, care nu mai îngăduia astfel de fapte. Jiménez de Rada, povestind pe larg istoria Amazoanelor, nu-și ascunde admirația pentru frumusețea și vitejia fabuloaselor eroine, al căror regat - asigura el - „dăinuie până în ziua de astăzi în țara care se cheamă în limba populară *Feminia*”³. Iar traducătorul contemporan, care dă versiunea cunoscută sub titlul de *Estoria de los Godos*, interpretând gândul și expresia mai concisă a arhiepiscopului, încheie provestirea cu semnificativele cuvinte: *Estas son de la noble natura de los Godos* („acestea - Amazoanele sunt din nobilul neam al goșilor”)⁴.

Adâncindu-se în legendă, toledanul reconstituie toată geneza poporului iberic și creează mituri care corespund straturilor succesive de istorie și de cultură ale Peninsulei^{*}.

* În prima versiune a manuscrisului, pe spatele filei cuprinzând aceste paragrafe se află următoarea schemă:

Geneza	I	Genezeea Creația. Potopul. Fiii lui Noe.
Biblia și Isidor	II	Despre Europa și generațiile lui Iafet: Sciții, Masașeții (?) și goșii, după Isidor coboară din Magog.
Mitul lui Tubal, Biblia, Isidor, Ieronim	III	Despre primii locuitori și primul nume al Spaniei: Iberii coboară din Tubal (după Isidor și Ieronim). Raspândirea fiilor lui Noe în Europa (Py-laci?)
Mitul lui Hercule	IV-VII	Mitul lui Hercule și Hispanus (N.ed.)

În *Istoria* lui întâlnim întâi mitul biblic al orginilor, pe care îl putem socoti drept *Mitul rasial*. Este istoria celei dintâi populări a Spaniei de către Tubal, fiul lui Iafet, istorie scoasă din Geneză și sprijinită pe sf. Ieronim și sf. Isidor⁵. În legătură cu elemente istorice mai controlabile sunt citați și Pliniu și chiar Sisebut⁶.

Întâlnim apoi mitul grec al lui Hercule, care este *Mitul eroic* al acestui popor. Hercule e un venetic în Spania, un conchistador. Dar învingându-i pe Gerion și Cacus și populând din nou Celtiberia cu grecii aduși de el de peste mări, își câștigă meritul unui adevărat întemeietor. Fiii lui Tubal se arătaseră mai puțin curajoși în bătălii, nepurtând grija armelor. Ei au fost alungați din Hesperia, unde rămâne rege slujitorul și vasalul lui Hercule, Hispanus, de la care vine și numele țării. Arhiepiscopul își ia elementele povestirii din *Eneida* lui Vergiliu, din *Metamorfozele* și *Heroidele* lui Ovidiu și din Lucan⁷. În versiunea din *Estoria de los Godos*, în legătură cu distrugerea Troiei este citat și Dares⁸, deși mențiunea aceasta nu se află în textul original latin. Hercule merită într-atâta simpatia arhiepiscopului, încât acesta, explicând sfârșitul tragic al eroului, combate legenda antică și ține să dea întemeietorului Celtiberiei o moarte mai puțin păgână, mai apropiată de idealul cavaleresc. Hercule moare din dragoste și dor pentru soția sa. Nemaiputând suporta despărțirea, el aprinde un foc mare și, din pasiune și

* Rege al statului got între 612 și 621, s-a dovedit un adept al romanității, pentru care a luptat și pe căi militare și spirituale. A fost primul rege germanic care a promovat cultura în țara sa, scriind în latină epistole, hagiografie și un tratat de fizică și cosmografie, *De natura rerum*. (N. ed.).

durere, se aruncă în el și e mistuit de flăcări⁹. „Acesta e adevărul (spune autorul versiunii din *Estoria de los Godos*, interpretându-l pe arhiepiscop): cămașa [trimisă de Dejanaira] a fost iubită (*fué la dueña*), strânsoarea ei a fost tăria iubirii (*fué la firmeza de la bien querencia*), iar veninul a fost focul marelui amor”¹⁰.

Mitul roman lipsește din *Historia Gothica*. Arhiepiscopul nu e un mare prieten al romanilor. Dar simțind această lipsă, el o repară într-o măsură în *Historia Romanorum*, unde povestește legenda lui Enea și a Didonei¹¹. Povestirea nu atinge Spania, faptele petrecându-se în Sicilia, în Cartagina punică și în Italia. În treacăt numai, autorul pomeneste și de Cartagina hispanică pentru a arăta că e întemeiată în altă epocă. Puțina simpatie a istoricului pentru cuceritorii romani îl face să nu înglobeze cu convingere această legendă între miturile iberice. Dar povestirea va fi reluată de Alfonso el Sabio, care îi va da rădăcini hispanice și, atrăgând interesul asupra figurii romantice a Didonei, va constitui ceea ce am putea numi *Mitul feminin hispanic*. Toledanul se inspiră în această povestire din *Heroides* lui Ovidiu în primul rând, mai puțin din Vergiliu și citează *Historia Trojanorum*, care este desigur textul atribuit lui Dictys și lui Dares¹².

Al patrulea mit și cel mai extins în opera istoricului Jiménez de Rada e mitul gotic sau, mai bine-zis, complexul miturilor gotice. Toledanul descoperă istoria fabuloasă a poporului nordic, necunoscută lui Isidor, și o amestecă cu istoria reală, constituind povestirea semilegendară care ocupă cea mai mare parte din cartea întâi a operei sale. Legende diverse intră în compoziția acestei istorii. Unele, legate de originile goților, se pierd în depărtările tenebroase

ale Scandiei și Scitiei; altele, mai extravagante, cum este aceea a Amazoanelor, rămân prin exotismul lor neasimilabile lumii iberice. Dar principalul mit atribuit goșilor, care câștigă o semnificație morală și lasă urme la toți istoricii și scriitorii de mai târziu e mitul lui Deceneu sau al Înțelepșilor goșilor, din care toledanul face *Mitul Înțelepciunii și al Bunei cărmuiri (sabiduria e buen gobierno)* al noilor întemeietori ai Spaniei. Acest mit – cum bine se vede – nu e gotic, ci getic. El contopește la un loc străvechea legendă a lui Zamolxis, zeul carpatic, cu tradițiile dacice puse în seama goșilor. Jiménez de Rada adopta aceste elemente din Iordanes, care amesteca istoria goșilor cu a geșilor. Pe temeiul istoricului got și sprijinindu-se și pe Orosius și sf. Isidor – adică pe o tradiție hispanică independentă de Iordanes, arhiepiscopul dezvoltă această parte a operei sale și introduce, fără să-și dea seama, mitul și istoria dacilor în istoria poporului hispanic.

În prefața *Istoriei gotice* Jiménez de Rada explică el însuși care sunt izvoarele cărții sale: „M-am ostenit – spune el – cu toată băgarea de seamă și am compilat cu sârguință tot ce am putut aduna din cărțile sfinților Isidor și Ildefonso și din Isidor cel Tânăr, și din Hidacius episcopul Galiciei, și din Sulpicius aquitanul, și din Conciliile toledane, și din Iordanes, cancelarul sacralui palat, și din Claudiu Ptolemeu, strălucitul autor al descrierii pământului, și din Dion care a fost un scriitor veridic al istoriei gotice, și din Pompeius Trogus, care a fost un povestitor grijuliu al istoriilor orientale, și din alte scrieri, pe care cu osteneală le-am cercetat în pergamente și în codici pictați, pentru a compune istoria

Spaniei, din vremea lui Iafet, fiul lui Noe, până în timpul Vostru, preagloriosule rege Fernando...".

Dintre izvoarele citate, câteva, și anume sf. Ildefonso, Isidor cel Tânăr¹³, Hidacius, Sulpicius și Conciliile toledane n-au servit pentru partea din *Istorie* care ne interesează. Isidor și Iordanes, împreună cu Orosius (necitat) sunt singurii autori folosiți neîncetat de toledan în capitolele despre goți. Ceilalți autori, Claudiu Ptolemeu, Dion și Pompeius Trogus nu sunt decât izvoare indirecte, care intră în istoria arhiepiscopului numai prin intermediul lui Iordanes. Dion nu este Dion Cassius, autorul *Istoriei Romane*, ci Dion Chrysostomos, a cărui operă pierdută, *Getica*, i-ar fi servit drept izvor lui Iordanes*.

Un studiu amănunțit publicat de Emilio Alarcos¹⁴ dovedește în ce măsură Iordanes și Isidor au fost baza relatărilor lui Jiménez de Rada despre originile și istoria antică a goților. Prelatul toledan a compus primele cărți ale *Istoriei Gotice* și unele capitole din *Istoria Ostrogoților* având mereu sub ochi *Getica* lui Iordanes. Uneori el transcrie textual acest izvor, cu modificări stilistice fără importanță; alteori îl rezumă, suprimând pasaje și introducând fraze sau întorsături ale sale. Când amplifică textul istoricului got, el transcrie sau rezumă de obicei din *Etimologiile* sau din *Istoria* lui Isidor și, în cazuri mai rare, din Orosius. Chiar și versurile din Vergiliu și Lucan pe care le citează sunt

* Pentru confuzia dintre Dio Chrysostomus și Cassius Dio în textul lui Iordanes - provenită, desigur, din Cassiodor - v. Ediția lui Iordanes dată de Th. Mommsen, Berlin, Weidmann, 1882 (MGH, V, I), p. XXX-XXXI (N. ed.).

transcrise tot din Iordanes sau din Isidor. Pe Ovidiu l-a folosit direct - *Heroidale* și *Metamorfozele* - dar nu în partea referitoare la goți, ci în legătură cu istoria fabuloasă greco-romană. Câteodată, tot pentru a ilustra această istorie, el se servește și de *Eneida* lui Vergiliu. Celelalte referiri la autori ca Ablavius* sau Iosephus sunt transcrieri din Iordanes. Pe Iustinus (Pompeius Trogus) îl folosește întotdeauna fie după Iordanes, fie după Orosius.

Cu aceste elemente și nefăcând nici o deosebire între goți și geți, arhiepiscopul începe să povestească istoria goților pornind, firește, de la biblicul Magog, fiul lui Iafet, și explicând descendența lor după sf. Isidor: „Din Magog coboară sciții, care sunt numiți și massageți, și goții după Isidor, și vandalii, suevii, alanii, precum și hunii” - *De Magog Scythae, qui et Massagetae appellantur, et Gotthi secundum Isidorum, Vandali, Sueui, Alani, atque Hanni*¹⁵. Din alți fii ai lui Iafet coboară celelalte popoare ale Europei, a căror enumerare este dată cu de-amănuntul „până la iberii de la Coloanele lui Hercule, care sunt în Spania”¹⁶.

* Pentru Ablavius (sau, mai degrabă, Ablabius), citat ca sursă doar de Iordanes, v. ipotezele lui Mommsen, *ed. cit.*, p. XXXVII-XXXIX (N. ed.).

¹⁵ Varianta dactilografiată a manuscrisului mai cuprinde trei file cu începutul capitolului de față, din care cea mai mare parte a intrat, în altă ordine, în textul folosit de noi. Este clar o variantă anterioară deoarece corecturile de mână au fost incluse în varianta integrală, pe când corecturile din aceasta nu apar în cele 3 file, care au constituit probabil o primă redactare a capitolului, apoi abandonată. Transcriem din ele un fragment care nu a intrat deloc în textul de bază al studiului. Menționăm că nici numerotarea notelor nu coincide, ele fiind inițial evident mai puține:

Teoria getică a lui Isidor¹⁶ trece astfel în paginile toledanului, nu însă fără alterări și confruntări cu spusele lui Iordanes, care îi inspiră arhiepiscopului cea mai mare încredere. Prin istoricul got, el descoperă originea nordică a goților, din Scandia, ceea ce îl face să ezite între explicațiile lui Isidor și cele ale istoricilor mai vechi culese din Iordanes: „Ceea ce am spus despre începuturile neamului goților - scrie el - e atestat de Ablavius, egregio descriptor” al neamurilor goților în istoria sa prea adevărată; și mulți dintre cei mai mari scriitori au fost de acord cu el. De ce oare Iosephus - se miră toledanul - care e *relator verisimus*” al

„Mai explicit, într-un capitol următor istoricul arată, după Isidor și Ieronim, descendența Iberilor din Tubal, al cincilea fiu al lui Iafet. Apoi enumeră popoarele și limbile din Europa, unde găsim configurația etnică cea nouă a continentului, indicată foarte exact, pe grupuri de popoare. În Orient și Europa centrală: *Graeci aliam, Blaci et Bulgari aliam, Cumani aliam, Sclavi, Boemi, Poloni aliam, Vungari aliam*, etc. «Blaci» amintiți împreună cu bulgarii, erau românii din sudul Dunării, care în vremea când Jiménez de Rada își scria *Istoria* - terminată în 1243 - constituiau puternicul Imperiu Româno-Bulgar al Asăneștilor, adversari înverșunați ai bizantinilor. Acești *Blaci* (= *Valacos*), cu Valahia lor mai sudică, în munții Epirului învecinați cu Grecia, erau menționați aproape cu un secol mai înainte și de rabinul Benjamin de Tudela, care îi cunoscuse în cursul călătoriilor sale, între 1160-1173. Jiménez de Rada nu vorbește de valahii de la nordul Dunării, care pe atunci nu constituiseră încă state. În locul lor sunt pomeniți cumanii, stăpânii din acea vreme ai vechii Dacii. Întălnim în același capitol și numele de Dacia - *Teutonia vero, Dacia, Noruegia*, etc, dar e vorba aici nu de țara carpatică, ci de numele care se dădea „uneori în textele medievale Danemarckii, numită și *Dania* sau *Dacia*” (N. ed.).

* „Minunat prezentator” (N. ed.).

” „Foarte adevărat povestitor” (N. ed.).

analelor, care a arătat cu fidelitate regula adevărului și originile cauzelor, și de ce Isidor, *dissertor optimus* despre cronici și despre poporul indigen al goților, au omis cele arătate de noi, nu știm". Pentru a-și liniști conștiința, arhiepiscopul recapitulează apoi explicația lui Iosephus, care îi socotea pe goți drept sciți, și pe aceea a lui Isidor, care îi cobora din geți; pe urmă rezumă și teoria etimologică a lui Isidor, reproducând după el și versul poetului despre lipsa de teamă a geților față de moarte: *Mortem contemnunt laudato vulnere Gota (sic)*. Dar nu se poate opri de a face constatarea că sunt prea multe opinii despre originea goților, ceea ce nu poate fi în beneficiul adevărului: *Plus occultat varietas, quam declarat*¹⁷.

Jiménez de Rada se întoarce la Iordanes și Ablavius și explică în amănunte coborârea goților din Scandia, migrațiile lor inițiale și cuceririle în Sciția sub regele lor Gadaric, „magnific triumfător, care a supus multe popoare în Sciția și în Gepidia, numită acum Dacia”, și sub fiul acestuia, Philimer, care conduce neamul goților până la țărmul Mării Pontice¹⁸. Goții trăiesc în această vreme între sciți, și istoricul explică – completându-l pe Iordanes – că „locuind acolo îndelung și stăpânind această țară, s-au numit și ei sciți, ca și băștinașii”¹⁹. Toledanul își împacă astfel un scrupul rezultat din divergențele de opinii dintre istoricii mai vechi și evita mai cu seamă să știrbească autoritatea lui Iosephus, pentru care era lucru sfânt că goții coborau din sciți. După Iordanes, el menționa apoi că o parte din goți au rămas să trăiască tot în Sciția, împreună cu

¹⁷ „Preabun istorisitor” (N. ed.).

neamul spalilor, de unde - notează el în altă parte - aveau să vină spalii, întemeietorii cetății Sevilla (în lat. *Hispalis*), fondată de Hercule²⁰.

Abilitatea arhiepiscopului este ușor de observat. Inventând această derivație a hispalilor din spali (după metoda etimologică a lui Isidor), istoricul împăca oarecum divergența dintre autorii importanți (Iosephus și Isidor), stabilea o vagă legătură a goților cu Spania chiar din timpuri imemorabile și izbutea să introducă în acest joc nevinovat până și numele lui Hercule, care-i era profund simpatic.

Istoria legendară a poporului nordic se complică apoi și cu legenda Amazoanelor²¹, care aduce elemente noi pentru genealogia goților și înrudirea lor cu geții și li oferă arhiepiscopului iubitor de adevăruri mitologice ocazia de a imagina o utopie, una din cele dintâi utopii medievale, nu lipsită de farmec sub pana unui scriitor bisericesc. Amazoanele erau - după el - femeile goților, care, mâinate de un instinct războinic, își părăsiseră bărbații întemeind un regat al lor, *Amazonia*, pe stâncile Marpesiei din Munții Caucazului. Aceste femei erau „gete”, adică „massagete” (sf. Isidor ar fi aprobat această etimologie); iar arhiepiscopul, după ce povestește toate aventurile lor, arată că mai târziu ele și-au strămutat țara între geții de la Dunăre și s-au așezat pe țărmul Mării Negre. Regina lor, Toñyris, îl învinge pe Cyrus, regele persilor, coborând cu poporul ei în Mysia (la Iordanes Moesia), unde întemeiază orașul Tamer (la Iordanes Thomes) și dă țării numele de Scitia Minoră. Istoricul îl părăsește apoi pe Iordanes și, cucerit de frumusețea și virtuțile acelor femei, adaugă din propria sa fantezie, ceea ce nu era puțin lucru din partea unui arhiepiscop, că amazo-

nele existau încă în vremea lui, tot atât de vajnice în arta militară ca și pe timpul reginei Tomyris, „continuând să trăiască în locurile unde le așezase acea regină, iar țara lor se cheamă azi popular *Foeminia*”²². Această țară utopică - matriarhat militar și cărmuire chibzuită - se afla la geții de la Dunăre, socotiți de arhiepiscop drept goți. Tamer sau Thomes era cetatea Tomi de la țărmul Mării Negre (Constanța), iar *Foeminia* arhiepiscopului era în Scitia Minor (Dobrogea de azi).

Pe țărmul Pontului, la laguna Meotidă (Marea de Azov) este - după Iordanes și după toledan - prima așezare a goților și întâiul lor regat stabil sub regele Filimer²³. Istoria poporului got se confundă în această parte cu episoade din istoria îndepărtată a sciților, a geților și a unora dintre popoarele trace de la sudul Dunării, cu care goții au venit în contact. Arhiepiscopul vorbește despre expediția lui Darius împotriva goților - de fapt a sciților, când regele persilor întâlnea la Dunăre rezistența geților - lucru cunoscut din Herodot și luat de Iordanes din Orosius²⁴. Povestește apoi despre războiul goților sub regele Sitalcus, împotriva lui Perdicca, „regele Greciei”, când goții pustiesc Macedonia - în realitate fiind vorba de Sitalkes, regele odrizilor din Tracia, care în sec. V î.Hr. purta un război victorios împotriva lui Perdikkas, regele Macedoniei, aliat al grecilor. Tucidide, care relatează acest război, explică că Sitalkes stăpânea și peste geții de la Istru și Marca Neagră și că aceștia îi trimiseseră trupe de călăreți pentru războiul amintit²⁵. Tot de odrizi este vorba probabil în pasajul care relatează o campanie a lui Filip Macedoneanul în Moesia, împotriva cetății Odessus (la Jiménez de Rada, Odisica),

despre care toledanul adaugă că, „din cauza vecinătății reginei Tomyris, era supusă goților”. În fața primejdiosului atac – spune istoricul – „preoții goților, care se numesc *pileați*, au deschis în grabă porțile și, îmbrăcați în haine albe și purtând citere, au ieșit înainte, pentru a-i îndupleca prin cântece pe zeii părintești să le fie favorabili și să-i respingă pe macedoneni”²⁶. Acest pitoresc episod este în legătură cu reputația geților de iubitori de muzică și cu obiceiul lor – cunoscut din istoricii greci – de a-și întovărăși soliile cu cântece și cu ghitare. *Pil(l)enti* erau nobilii geților și dacilor, care își acopereau capul cu *pil(l)eus*. Iordanes culegea aceste elemente din izvoare târzii și nu își făcea multe scrupule pentru a le adapta unei tradiții confuze și a compune astfel istoria legendară a poporului său. În toate sunt prezenți geții, socotiți de istoric drept strămoși ai goților. Iar pentru a înălța și mai mult valoarea geților, toledanul îl completează pe Iordanes, reproducând după Isidor cunoscuta frază din Orosius despre faima de războinici a geților și despre teama inspirată de ei lui Alexandru cel Mare, lui Pirrhus și lui Cezar²⁷. În *Historia Romanorum* el reproduce, tot după Isidor, și pasajul despre lupta lui Cezar cu Pompei, când Cezar, înspăimântat de vitejia geților, se gândește să fugă și rostește fraza memorabilă: „Dacă Pompei ar ști să învingă, astăzi, cu oameni atât de vârtosi, ar fi mai tare decât Cezar”²⁸.

A doua așezare a geților – după ambii istorici – a fost în Dacia și Mysia (la Iordanes, în Dacia, Tracia și Moesia). În această nouă fază, poporul got, ieșit din primitivitate, apare înnobilit de mari virtuți, personificate în figura regilor săi legendari: Zeuta, „un învățat filosof”, Diceneus și apoi

Zamobis, „despre care istoricii atestă - spune toledanul - că a fost prin erudiție o minune a filosofiei”²⁹. Confuzia cu odrizii continua în ce îl privește pe Zeuta, care nu poate fi decât Seuthes, regele odrizilor și tracilor, cunoscut din Tucidide ca succesor al lui Sitalkes³⁰. Atributul de filosof cu care îl dăruiește istoricul este desigur o extindere asupra lui a calităților celorlalte două personaje, Diceneus și Zamobis. Jiménez de Rada îl urmează și în acest capitol pe Jordanes, pentru a sublinia virtuțile morale ale poporului got, confundat acum pe de-a-nregul cu geții și cu dacii: „Nu le-au lipsit - spune el - oamenii care să-i învețe înțelepciunea; și pentru acest motiv goții au fost mai înțelepți decât toți barbarii, asemenea grecilor, după cum arată Dion, care a compus istoria lor în limba greacă; iar nobilii lor se numesc pileași și dintre ei se alegeau regii și sacerdoții”. Istoricul amestecă apoi tradiții referitoare la traci și la geți pentru a înalta virtuțile războinice ale poporului got: „într-atâta îi lăuda (Dion) în mânăuirea armelor, încât arată că Marte, pe care poezii îl numesc zeul războiului, între ei s-a născut. De aceea și Vergiliu spune: *Gradivumque patrem Geticis qui praesidet arvis* - «tatăl Gradivus” ce stăpânește câmpiile getice»³¹. Din care cauză - adaugă istoricul - goții l-au venerat pe Marte întotdeauna printr-un cult barbar, socotind că stăpânul războaielor trebuia împăcat cu sângele captivilor. Dar în a treia așezare a lor, la nordul Mării

* „În manuscris fraza continua cu următoarele cuvinte, apoi șterse: „împrumutate la rândul lor din istoria și tradiția dacilor” (N. ed.).
 ” *Gradivus* (de la *gradior*, „a păși”) era un epitet al lui Marte - „care pășește în luptă” (N. ed.).

Pontice, au devenit mai umani și mai înțelepți; și împărțindu-se după seminții, și-au așezat tabere deosebite". Toledanul amintește și de faima arcului getic: „Și făceau arcuri și coarde cu mare măiestrie; din care motiv spune Lucan: *Armeniosque arcus Geticis intendite nervis* - arcuri armene întinse pe coarde getice”³². Și adaugă, interpretând după Iordanes: „Au avut și cântece și melodii și instrumente muzicale și maestri cântăreți”³³.

Mitul lui Zamolxis apare astfel pentru a constitui nucleul însuși al istoriei poporului got. Zeul gânditor, adorat pe culmile Carpaților și reprezentând ideea nemuririi, este înfățișat ca rege al goșilor și ca un înțelept, „minune a erudiției și filosofiei”. Confuzia între rege și filosof nu trebuie trecută cu vederea, fiind caracteristică ea însăși pentru această transferare a tradițiilor unui popor asupra celui alt. Istoricii moderni subliniază în concepția teocratică a geților și dacilor tendința tipică de a confunda în aceeași persoană ideea de profet, de rege și de zeu³⁴. Zamolxis este la Herodot profet și „demon”, un personaj misterios, despre care istoricul nu știe să spună dacă a fost om sau o divinitate indigenă a geților³⁵. Grecii din Hellespont și de la Pont îl socoteau drept un discipol al lui Pitagora, inițiindu-și compatrioții în misterele vieții de apoi și dispărând sub pământ pentru a reapărea după trei ani și a confirma învățătura lui despre nemurire. Raportând această versiune, Herodot adăuga și ideea lui că Zamolxis a trăit mulți ani înaintea lui Pitagora³⁶. Platon spunea despre el „regele (nostru), zeu fiind” - βασιλεύς, θεὸς ὢν³⁷; iar Strabon, care i-l pune alături pe Licurg³⁸, reia tradiția despre pitagorismul lui Zamolxis, adăugând versiunea despre

inițierea lui în Egipt în știința stelelor și despre darul lui de a profeti. La Strabon, Zamolxis e un profet care ajunge mare preot, asociat al regelui și la urmă zeu³⁹. Geții - spune autorul grec - au avut întotdeauna câte un asemenea sfetnic al regelui, căruia i-au dat titlul de zeu. „În vremea lui Burebista, împotriva căruia divinul Cezar era gata să pornească război, se afla în această demnitate unul care se chema Dekaineos”⁴⁰.

Apare astfel și al treilea personaj, dintre cei amintiți de toledan după Iordanes, drept filosofi și regi ai goților. Calitatea lui de mare preot al dacilor nu poate fi pusă la îndoială, fiind atestată de Strabon, un contemporan. De la scriitorul grec avem și detalii asupra personalității lui Deceneu, învăluită în legendă și confundată în mare măsură cu aceea a lui Zamolxis. Strabon îl arată pe Deceneu ca pe un cititor în stele, inițiat tot în Egipt, apoi ca profet, reformator moral, sfătuitor al regelui Burebista în momentul culminant al puterii dacilor, iar la urmă, ca zeu. Burebista s-a folosit de el - spune autorul grec - pentru a se face ascultat de geți și a reușit, prin cuvântul lui, să-și determine poporul să distrugă vița de vie și să-l facă să renunțe la băutură⁴¹. În textul lui Iordanes, compilat după izvoare târzii și poate și după tradiții orale care își pierduseră precizia istorică, figura lui Deceneu e pusă înaintea celei a lui Zamolxis și aureolată de atribute supreme. Mitul zeului dacic se transferă asupra marelui preot, se amestecă cu reziduuri istorice și cu elemente adăugate de imaginația scriitorilor, pentru a ajunge astfel să constituie mitul gotic prin excelență, care avea să intre în *Istoria* lui Jiménez de Rada, în capitolul intitulat *De sapientibus Gothorum et consiliariis eorundem*⁴².

Textul toledanului – mai redus decât al lui Iordanes – începe cu o precizare istorică, merită a face mai credibilă legenda: „A domnit apoi la goți Boruista (la Iordanes, Buruista); și a venit la el în Goția Dicineus, în vremea când peste romani stăpânea Sylla”. Apoi e raportată o tradiție legendară reflectând poate amintirea războaielor lui Burebista împotriva celtilor și extinderea regatului acestuia până în Boemia: „Și după sfatul lui Dicineus, <goții> au ocupat pământurile germanilor, pe care acum le țin francii; și i-a dat Boruista <lui Dicineus> o putere aproape regească”. Regăsim și cunoscuta aluzie la Cezar, completată de rândul acesta cu o fantezie nouă, despre Tiberiu: „Cezar, care a supus imperiului său pe toată lumea, n-a putut supune regatul goților, deși a încercat; și nici Gaius Tiberius, al treilea împărat al romanilor, cu toate că adesea s-a gândit s-o facă”. Figura lui Deceneu e pusă apoi în lumină, în termeni care apropie mitul de idealul medieval al înțelepciunii și bunei cărmuiri. Personajul legendar apare ca un îndrumător iluminat al poporului său, ca un filosof erudit și un *magister docens*^{*}, învățând *ex cathedra* pe contemporani toate științele Triviului și Quadriviului: „Goții – spune istoricul – prețuiau în cuget și în faptă drept bun, sănătos, sfânt și ca un lucru care trebuia împlinit, ceea ce aproba Dicineus, sfătuitoarea lor. Iar acesta a transformat moravurile lor barbare și i-a învățat aproape toată Filosofia, Fizica, Teorica, Practica, Logica și rânduiala celor XII semne, și cursul planetelor, și creșterea și descreșterea lunii și rotirea soarelui, Astrologia și Astronomia și Științele

* „Maestru care învață pe alții” (N. ed.).

Naturale; și scoțându-i din sălbăticia animalică, i-a făcut oameni și filosofi. Acestea și multe altele învățându-i pe goți prin știința sa, Dicineus a strălucit la ei ca o ființă supranaturală, așa încât porunca nu numai oamenilor de rând, dar și regilor". Deceneu apare și ca fondator de religie sau, cel puțin, ca un organizator al cultului. Căci el „a ales apoi pe cei mai nobili și mai înțelepți și i-a făcut preoți, pe care instruindu-i în teologie, le-a dat numele deosebit de *pilenți*; și își acopereau capul cu tiare, de unde cred eu că se numeau astfel". Istoricul vorbește și de succesorul lui Deceneu, personaj necunoscut din alte izvoare și căruia Iordanes îi atribuie, pe lângă demnitatea de mare preot, pe aceea de rege și judecător: „Iar după moartea lui Dicineus, au avut aproape aceeași venerație pentru Eumosicus (la Iordanes, Comosicus), care nu era mai puțin iscusit decât el. Datorită priceperii sale, acesta a fost cinstit ca un rege și pontif și judeca poporul cu cea mai mare dreptate, iar când a părăsit lumea – adaugă istoricul – i-a urmat la domnie, după multă vreme, Dorpaneus". Acesta din urmă nu e altul decât regele Decebal, pe care îl regăsim aici sub dubletul numelui său, cunoscut și din Orosius și din autori mai vechi, denumire insuficient explicată, indicând poate – după opinia unor istorici⁴³ – numele însuși al demnității lui regale în limba dacă.

Elementele istorice vagi și confuze păstrează, după cum se vede, la Jiménez de Rada, întregul caracter de legendă al acestei părți din istoria goților din relatarea lui Iordanes. Confuzia nefîcetată cu sciții, odrizii, tracii, geții, adică cu popoarele în mijlocul cărora au trăit goții în diferite epoci, alterarea în felul popular al mai tuturor numelor istorice,

tendința apologetică manifestată în fiecare frază privitoare la personajele amintite sau la poporul goților, arată că Iordanes sau istoricii târzii pe care îi compila, își culeseseră informațiile nu atât din izvoare antice, cât din tradițiile orale sau din cântecele goților, într-o epocă în care memoria faptelor istorice se transformase în legendă. Asemenea tradiții și cântece sunt menționate chiar de istoricul got⁴⁴; și una dintre mențiuni - omisă de toledan -, în legătură anume cu Deceneu, ne arată că aceste cântece trebuie să fi fost ele însele o moștenire de la daci. Deceneu, instituind preoți *pilești* (adică purtând *pil(l)eus*), „a dat ordin - spune istoricul got - ca restul poporului să se numească *capillati* - adică purtând capul descoperit), nume pe care goții, dându-i o mare considerație, îl reamintesc până astăzi în cântecele lor”⁴⁵. Este evident că asemenea cântece, care păstrau amintirea lui Deceneu și termeni atât de particulari în legătură cu distincții sociale ale dacilor, nu puteau fi decât tradiții dacice. Goții, primitivi însă și instabili, ignorându-și propria lor istorie risipită în migrații și lupte interne, sufereau în mod firesc ascendentul unui popor înrădăcinat și cu o istorie mai îndelungată, împrumutând tradițiile, credințele și cântecele acestui popor. Așa se explică prezența mitului dacic în tradiția gotă și transformarea lui Zamolxis în rege got; și așa putem înțelege adoptarea istoriei dacilor și convertirea ei în legendă, în cântecele, tradițiile orale și chiar în istoria poporului nordic scrisă de autori goți. Puțin câte puțin confuzia a ajuns atât de stăruitoare, iar numele de „got” atât de strâns asociat cu cel de „get”, încât la capătul a două sau trei secole, când Iordanes își compunea compilația, legenda era total acceptată și geții îi puteau apărea istori-

cului ca strămoși ai goților. La Jiménez de Rada, mitul gotic, legat de originile poporului socotit fondator al Spaniei celei noi, căpăta și înțelesuri mai apropiate, care se proiectau în istoria și realitatea poporului iberic. Figura lui Deceneu, cu aureola ei de înțelepciune, de sfințenie și magisteriu erudit, putea evoca exemple venerate, ca acela al sfântului Isidor - nou Deceneu în vremuri mai apropiate, între goții creștini și între hispanici - și intruchipând prin personalitatea lui multiplă un model de moralitate plină de chibzuință, în perfect acord cu idealul etic și politic al Evului Mediu. Jiménez de Rada era el însuși, într-o măsură, o ilustrare a acestui ideal, cu puțin înainte ca Alfonso al X-lea - Alfonso el Sabio (cel Înțelept) - cu erudiția și prestigiul său de monarh să reînvieze pe tronul lui Leovigild și al lui Recared exemplul strălucit al regilor înțelepți și filosofi ai poporului got de altădată.

Istoria dacilor, pusă în seama goților, continuă și în capitolul următor al cărții lui Jiménez de Rada, unde e vorba de războiul lui Domițian împotriva goților (dacilor)⁴⁶. Arhiepiscopul adaugă aici o cronologie, făcând constatarea că între anul XII înainte de Hristos și CXXV după Hristos⁴⁷, istoriile (adică Iordanes) nu mai pomenesc nimic de alte fapte ale goților. În acest ultim an însă - spune el - „pe când domnea împăratul Domițian, goții (dacii), temându-se de lăcomia acestuia, au desfăcut alianța pe care o încheiaseră cu alți împărați și, împreună cu conducătorii lor, au început să devasteze malurile Dunării, care se aflau de mult în stăpânirea Imperiului Roman”. Istoricul relatează apoi isprava goților (dacilor), care au tăiat capul lui Oppius Sabinus, fost

consul la Roma și guvernator al Moesiei în acel timp, și prădarea de către ei a cetăților și orașelor supuse romanilor; apoi expediția lui Domițian, *cum omni virtute sua*^{*}, în Illyricum, pentru a-i pedepsi pe agresori, și aventura nefericită a lui Fuscus peste Dunăre, împotriva armatei lui Darpina (*sic*; la Iordanes, *Dorpaneus*). Generalul roman își găsește moartea în pădurea dacică și goții (dacia) pun mâna pe tabăra și bogățiile romanilor: „Atât de mare a fost faima pe care au câștigat-o acolo – adaugă istoricul – încât pe conducătorii lor i-au numit, pentru gloria și norocul lor, *semizei*” (Iordanes completează: „adică *Ansis*”). Tema zeificării șefilor revine astfel ori de câte ori apare confuzia cu dacii. Umbra lui Zamolxis stăruie în fondul legendei.

Aici se oprește partea legendară în care istoria goților se confundă cu aceea a dacilor. Nici Iordanes, nici Jiménez de Rada nu pomenesc nimic despre războaiele lui Traian cu Decebal, nici despre cucerirea Daciei de romani. Apologet consecvent, Iordanes nu ține să preia din istoria „goților” fapte care să umbrească memoria acestora; iar Jiménez de Rada, prea puțin înclinat să-i iubească pe romani, chiar când e vorba de un împărat hispanic, rămâne fidel autorului care îi servește ca model și nu își îngăduie să adauge ceva într-un capitol atât de delicat, la opera mult respectată a „cancelarului sacralui palat”. Nu pomeneste de Traian sau de cucerirea Daciei nici în *Historia Romanorum*, nici mai târziu.

În restul capitolelor *Historiei Gotice*, până la invazia goților în Occident⁴⁸, faptele încep a fi mai veridice și scriitorul se apropie de istoria adevărată a poporului nordic. El

* „Cu toată bărbăția (= puterea) sa” (N. ed.).

enumera aventurile goților în Peninsula Balcanică și în Asia, conflictele lor dese cu Imperiul și luptele interne dintre ramurile adverse ale poporului got. Din când în când, teatrul acestor fapte e tot la Dunăre și în Dacia. Dar poporul indigen al geților și al dacilor nu mai apare sub deghizarea numelui de got. Ni se vorbește astfel – și sursa nu mai e Iordanes, ci Isidor – despre atacul goților și sarmaților împotriva Imperiului în timpul lui Constantin cel Mare și despre expediția acestuia la Dunăre, când îi respinge pe agresori dincolo de fluviu, fapt pentru care împăratul e aclamat în Senat⁴⁹; despre strămutarea goților, în vremea împăratului Valens, în Dacia transdanubiană și în Tracia⁵⁰; despre persecuția lui Atanaric împotriva creștinilor și luptele acestuia cu Fritigern la Dunăre⁵¹; despre fuga lui Atanaric și Fritigern de frica hunilor, în timpul împăratului Valerius și așezarea lor în Tracia și Dacia Ripensis, pe malul sudic al fluviului⁵² etc. În toate aceste episoade, Dacia nu mai este decât scenariul unor fapte care au încetat de a mai fi legendare. Istoria povestită de toledan se apropie de timpuri mai recente și se întâlnește cu tradiția cunoscută din autorii hispanici anteriori, Orosius și Isidor.

Istoria Gotică ne e cunoscută și într-o versiune mai redusă, în castiliană, atribuită odinioară arhiepiscopului însuși. Este *Estoria de los Godos*, pe care am mai citat-o, compendiu anonim din sec. al XIII-lea, ajustat după cronica latină a lui Jiménez de Rada⁵³. Menéndez Pidal a arătat că redactorii *Cronicii Generale* a lui Alfonso el Sabio au cunoscut această versiune către 1289, poate într-o formă deosebită de aceea care ni s-a transmis⁵⁴. Ea conține uneori și infor-

mații care lipsesc din textul latin al arhiepiscopului, cum este mențiunea pe care am semnalat-o, a lui Dares, între izvoarele folosite pentru capitolele legendare. Textul nu e cu totul fidel originalului latin; dar, pentru capitolele care ne privesc, el este interesant tocmai prin alterările și libertățile de stil, care manifestă tendința interpretativă a traducătorului față de opera originală. Miturile introduse de toledan câștigă și mai mult relief prin limbajul popular, prin deformarea castiliană a numelor și prin expresiile colorate, care localizează legendele și le adaptează la ambianța și moravurile medievale. Yspanus, de pildă (în altă parte Don Espanno), care rămâne rege în Espera (Hesperia), când *don Hércules entró en el mar de Bretanna* („don Hercule a intrat în marea Britaniei”), este pentru autorul prelucrării, după regula feudală, *un criado et un uasalo de don Hércules* („un slujitor și vasal al lui don Hercules”)⁵⁵. Regii înțelepți ai goților sunt *Hactut* (Zeuta), *el philosopho*, *don Dicineo* și *don Zalmoxen, que fué muy sabio* (don Zalmoxen, care a fost foarte înțelept). La rândul său, apare și *don Boruista*⁵⁶. Despre Amazoanele păgâne, traducătorul se exprimă cu mai multă libertate decât arhiepiscopul, și ne asigură că *estas fueron siempre hermosas*, adăugând, pentru a spori elogiul, că *estas son de la noble natura de los Godos* („ele sunt din nobilul neam al goților”)⁵⁷. El dă și o explicație suplimentară despre Foeminia, arătând că *Eu[ry]filus*, regele goților, *regnó en Messeia* (Moesia), *que es dicha una partida de Feminia* („a domnit în Messeia, care e socotită o parte din Feminia”)⁵⁸, ceea ce corespunde cu Scitia Minoră a arhiepiscopului. În sfârșit, interpretarea

* „Acestea au fost mereu frumoase” (N. ed.).

atât de caracteristică a morții lui Hercule, din iubire mistică pentru soția sa, este mult mai expresivă și redată în termeni de roman cavaleresc, sub pana mai ușoară și de mai puțină răspundere a autorului versiunii castiliene: *Esta fué la verdad* - spune el - *maguer la fabla dize que Dexanara (Deianeira) por conseio de un encantador (centaurul Nexus) fiziera una camisa enuenada et que la enuiara, por quel fizieren entender que amaua otra muger* („Acesta a fost adevărul, deși legenda spune că Dexanara, sfătuită de un vrăjitor, ar fi făcut o cămașă otrăvită și i-ar fi trimis-o, pentru că i s-a dat a înțelege că el iubea altă femeie”)⁵⁹.

Asemenea elemente se accentuează cu fiecare traducere sau prelucrare nouă a operei prelatului toledan, - se aliază cu „goticismul” fundamental al acestuia - care nu se îndoia că goții erau părinții glorioși ai nobleței hispanice - și tind, prin coloratură locală și prin expresie familiară, să asimileze miturile și legende sistematizate de Jiménez de Rada și să le fixeze în istoria poporului spaniol. Mitul dacic, convertit în gotic, rămâne esențial în toată această istorie legendară și câștigă amploare în cronicile de mai târziu. Dezvoltat cu elemente noi, el ajunge curând la semnificații simbolice care rămân înrădăcinate în istoria și cultura Spaniei*.

* Aceasta este versiunea ultimă din textul de bază, în care se află însă un alt final, ulterior bifat, dar care nu este lipsit de importanță pentru ansamblul studiului, așa cum fusese gândit de autor. Pasajul, adăugat în creion, este următorul: „Dezvoltat cu elemente noi, simbolice, de cel mai mare interes, ajunge la semnificații speciale, pe care le vom vedea în capitolele următoare”. Această primă variantă a fost ștearsă, și completată cu creionul: „Nu e aici locul să anticipez lucruri care trebuie demonstrate în capitole

ulterioare. Dar pot afirma că mitul lui Zamolxis, sub figura lui Deceneu sau disimulat sub alte moduri, apare în momente caracteristice în manifestările istoriei spaniole și trăiește încă, în forme așteptate și neobservate, în cultura și simbolistica Spaniei de azi". (N. ed.).

NOTE

I. DE LA LEGENDĂ LA ISTORIE

1. Herodot, *Historiae*, IV, 8-10, cf. și 12-13.
2. Pomponius Mela, *Chorographia*, II, 1, 11.
3. Herodot, *Ibid.*, IV, 93.
4. Strabon, *Geographia*, VII, 3, 12-13.
5. Herodot, *Ibid.*, IV, 95-96.
6. Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 5.
7. Platon, *Charmides*, 156 b-e.
8. Herodot, *op. cit.*, IV, 94.
9. *Ibid.*, IV, 93; 96.
10. Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 8 (relatare sumară); Arrian, *Anabasis*, I, 3-4 (istorisire detaliată).
11. Diodor din Sicilia, *Reliquiae*, XXI, 11; 12, 1-3.
12. Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11.
13. Lucan, *Pharsalia*, II, 50 și 296; III, 95; VIII, 424.
14. *Ibid.*, II, 292-297; [Vom spune totuși că interpretarea „daci” pentru *Dalus* din text, curentă în destule ediții și traduceri, este eronată: *Dalae* erau un neam scitic, trăitor în ținuturile Mării Caspice (N. ed.)].
15. *Ibid.*, II, 637-641.
16. *Ibid.*, III, 200-202.
17. *Ibid.*, V, 54-55.

18. V. Parvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Buc., Acad. Rom., 1926, Mem. Sect. Ist., Seria III, T. III, Mem. 2, p. 79 [Ediția nouă, Ed. Meridiane, București, 1982, p. 51 (N. ed.)].

19. Lucan, *Pharsalia*, II, 47-55.

20. *Ibid.*, III, 201.

21. *Ibid.*, II, 416-420.

22. *Ibid.*, III, 200-202.

23. *Ibid.*, III, 94-95.

24. *Ibid.*, VIII, 220-221.

25. *Ibid.*, V, 436-441: *Sic stat iners Scythicas adstringens Bosphorus undas, / quum glacie retinente, fretum non impulit Hister, / immensumque gelu tegitur mare; comprimit unda, / deprendit quascumque rates, nec pervia velis / aequore frangit eques, fluctuque latente sonantem / orbita migrantis scindit Maeotida Bessi.*

26. Seneca, *De breuitate uitae*, IV, 5.

27. Annaeus Florus, *Epitome*, II, 28, 18 [= IV, 12].

28. Suetoniu, *Augustus*, 63, 4: *M. Antonius scribit primum eum Antonio, filio suo, despondisse Iuliam, dein Cotisoni, Getarum regi, quo tempore sibi quoque in vicem filiam regis in matrimonium petiisset.* [Nu vom uita că afirmația lui Marcus Antonius are toate șansele să fi fost cu caracter de propagandă potrivnică lui Octavian (N. ed.)].

29. Horațiu, *Ode*, III, 8, 17-18.

30. Seneca, *Naturales Quaestiones*, Praef., 9.

31. *Ibid.*, VI, 7, 1.

32. În *Corpus Inscriptionum Latinarum* (mai jos CIL), XIV, nr. 3608, p. 392; cf. Pârvan, *op. cit.*, p. 102 [ed. 1982, p. 61 (N. ed.)].

33. Seneca, *Hercules Oetaeus*, 1280-1281.
34. *Ibid.*, 85-86.
35. *Ibid.*, 514-515 [într-un pasaj liric al corului, după o lungă tiradă a lui Hercule N. ed.)].
36. Seneca, *Medeea*, 763.
37. Seneca, *Agamemnon*, 679; *Phaedra*, 58-59; *Hercules Oetaeus*, locc. citt.
38. Seneca, *Hercules Oetaeus*, 622-630.
39. Seneca, *Thyestes*, 461-462.
40. *Ibid.*, 369 și urm. [citate fiind v. 376-377. (N. ed.)].
41. *Ibid.*, 629-630 [litt. „le dă loc pe unde să fugă” cu prada lor (N. ed.)].
42. Seneca, *Phaedra*, 167.
43. Seneca, *Troades*, 12-13 [Este vorba de amazoana... *vagos vicina prospiciens Scythas* „care cată din vecinătate către sciții cei rătăcitori” N. ed.)].
44. Seneca, *Oedipus*, 469.
45. Seneca, *Medeea*, 717-718; cf. v. 724
46. Seneca, *Hercules Oetaeus*, 622-623.
47. *Ibid.*, 1092.
48. *Ibid.*, 1036-1042.
49. Seneca, *Phaedra*, 54-59.
50. Lucan, *Pharsalia*, III, 86.
51. Pomponius Mela, *Chorographia*, II, 3.
52. Seneca, *Agamemnon*, 678-679.
53. Seneca, *Consolatio ad Helviam*, VII. 1-2.
54. Ovidiu, *Tristia*, III, 10.
55. *Ibid.*, III, 9, 1-4.
56. Vergiliu, *Georgice*, III, 363-366.

57. Seneca, *Nat. Quaest, Praef.*, 9.
58. *Ibid.*, VI, 7, 1.
59. *Ibid.*, IV, 1, 2.
60. Herodot, *Hist.*, IV, 48.
61. Seneca, *Nat. Quaest.*, IV, 2. 20.
62. *Ibid.*, IV, 5, 2.
63. *Ibid.*, III, 27, 8-9.
64. *Ibid.*, III, 27, 12.
65. Marțial, *Epigrame*, VI, 58, 2 și IX, 45, 2.
66. *Ibid.*, IX, 45, 1 [cf. *Parrhasios... triones*, în VI, 58, 1 (N. ed.)].
67. *Ibid.*, VII, 7, 1-2.
68. *Ibid.*, XI, 3, 3.
69. *Ibid.*, IX, 101, 18.
70. *Ibid.*, VII, 80, 8.
71. *Ibid.*, VII, 84, 3.
72. *Ibid.*, VII, 19, 4.
73. *Ibid.*, IX, 45, 1-4.
74. *Ibid.*, VII, 7, 4.
75. *Ibid.*, I, 22, 6.
76. Herodot, *Hist.*, I, 216 [În text este vorba despre sciți și massageți, cf. p. 69 și n. 119 (N. ed.)].
77. Marțial, *Epigr.*, VII, 80, 6-8.
78. *Ibid.*, VII, 80, 11-12.
79. *Ibid.*, VII, 7, 5.
80. *Ibid.*, VII, 2, 1-4; v. și VII, 1.
81. *Ibid.*, VII, 7.
82. *Ibid.*, IX, 35, 3-7.

83. *Ibid.*, VII, G, 1-10 [cu citate din versurile 3, 5 și 9-10 (N. ed.)].
84. Despre Cornelius Fuscus v. Tacit, *Historiae*, II, 86, 2; III, 4; III, 12, 3; III, 42, 1; III, 66, 3; IV, 4, 2.
85. Martial, *Epigr.*, VI, 76.
86. Florus, *Epitomae de Tito Livio... libri duo*, I, 39, 6.
87. Martial, *Epigr.*, V, 3, 1-6.
88. *Ibid.*, I, 22, 6.
89. *Ibid.*, VII, 8, 2.
90. *Ibid.*, VIII, 11, 1-4.
91. *Ibid.*, IX, 101, 17-20.
92. *Ibid.*, VI, 10, 5-8.
93. *Ibid.*, VII, 80, 3-10.
94. *Ibid.*, VII, 84, 1-4.
95. *Ibid.*, XI, 3, 3-4.
96. *Ibid.*, VII, 84, 6-8.
97. *Ibid.*, XII, 8, 8-10.
98. Priscian, *Institutiones Grammaticae*, VI, 13 (p. 205): „...de acolo am înaintat la Berzobis, apoi la Aizis”.
99. Iulianus (Flavius Claudius), *Caesares*, 22.
100. *Anthologia Palatina*, VI, 332, 2 (ed. Fr. Dubner, Paris, 1864; [ed. H. Beckly, München, Heimeran, 1957, I, p. 620; cf. și v. 5 „i-a zdrobit cu lancea-i pe geții cei trufași” (N. ed.)].
101. Pomponius Mela, *Chorogr.*, I, 1, 7.
102. *Ibid.*, I, 1, 8.
103. *Ibid.*, I, 2, 10.
104. *Ibid.*, I, 3, 15.
105. *Ibid.*, I, 19, 102.
106. *Ibid.*, I, 2, 10-11, și 14.

107. *Ibid.*, II, 1-2, 1-22 [Tot pasajul următor parafrazează, pe scurt, întreg acest text al lui Mela (N. ed.)].

108. Strabon, *Geographia*, VII, 3, 12 și 13.

109. *Ibid.*, VII, 3, 13.

110. Pomponius Mela, *Chorogr.*, II, 1, 8.

111. *Ibid.*, II, 1, 8.

112. *Ibid.*, II, 2, 23.

113. G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane din noul teritoriu al Dobrogei*, București, 1914, p. 13-16.

114. Pomponius Mela, *Chorogr.*, II, 2, 18-21.

115. Herodot., *Hist.*, V, 4.

116. *Ibid.*, V, 5.

117. *Ibid.*, I, 196 [Obicei atribuit babilonienilor și, prin asociere de informație, veneților, socotiți a fi iliri (N. ed.)].

118. Iunius Moderatus Columella, *De re rustica*, VII, 2.

119. Herodot., *Hist.* I, 216 [cf. n. 76 (N. ed.)].

120. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 7; cf. și 8-9.

121. Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 8; Arrian, *Anabasis*, 1,3-4 [cf. n. 10 (N. ed.)].

122. Horațiu, *Ode.* II, 24, 11-16: *...et rigidi Getae / immetata quibus iugera liberas / fruges et Cererem ferunt / nec cultura placet longior annua / defunctumque laboribus / aequali recreat / sorte vicarius* [Vom lua seama că traduceri curente la noi înțeleg *vicarius* = *colonus*, *ñu* = *ager*, neluând aminte la tehnica antică și medievală a culturii în pârloagă (N. ed.)].

123. N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, București, 1937, vol. I, part. II, p. 19 și 155.

124. Pentru legiunile romane a se vedea Ritterling, art. „Legio” din Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen*

Altertumswissenschaft mai jos RE), XII, col. 1364 și urm., unde se află și bibliografia specială a subiectului (col. 1212 și urm.).

125. G. Cantacuzène, *Un papyrus latin relatif à la défense du Bas-Danube*, în „*Aegyptus*”, 9, 1928, p. 75 și urm.

126. Pentru cohortele menționate a se vedea Brandis, art. „*Cohors*”, în RE, IV, col. 296 și urm.

127. R. Paribeni, *L'ordinamento della conquista di Traiano*, în „*Dacia*”, II, 1925, p. 6.

128. C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în „*Dacia*”, VII-VIII, 1937-1940, p. 333-336.

129. A se vedea Cichorius, art. „*Ala*”, în RE, I, col. 1230 și urm.

130. *Cf. art. „*Legio*” citat la nr. 123.

131. Despre compoziția etnică a trupelor romane din Dacia, v. C. Daicoviciu, *La Transilvania nell'antichità*, București, 1943, p. 94 și urm.

132. Cf. *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften*, Viena, vol. VI; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, București, 1937, voi. I, part. II, p. 285.

133. C. Daicoviciu, în „*Dacia*” III-IV, p. 517 și urm.

134. Jireček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer*, în „*Sitzungsberichte...*”, Viena, CXXXVI, 1897; N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 123 și 281.

* În manuscrisul inițial, notele 67-69 (aici de la 130 înainte) cuprindeau următoarele trimiteri: n. 67 (130) - CIL, III, 14511. Cf. Al. Philippide, *Originea Romanilor*, vol. I, Iași, 1925, p. 342, N. 68 (131) - CIL, III, 1196; cf. *ibid.*, p. 346, N. 69 (132) - CIL, III, 7476; cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, București, Acad., Rom., 1938, p. 184. (N. ed.).

135. N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, part. II, p. 316.

136. *Scriptores Historiae Augustae* (prescurtat SHA), *Hadrian.*, 16, 3 [Este vorba de o poezie în versuri iambice adresată lui Hadrian, care îi răspunde caustic corespondentului său (N. ed.)].

137. Al. Barcacila, *Une ville daco-romaine: Drubetu*, în *L'Archéologie en Roumanie*, București, Acad. Rom., 1938, p. 23 [Vom lua aminte că Al. Busuioceanu scria aceste rânduri la puțină vreme după al doilea război mondial (N. ed.)].

138. N. Iorga, *op. cit.*, p. 315 și 318.

139. *Ibid.*, p. 309-310 și 317.

140. *Ibid.*, p. 330.

II. DE LA ISTORIE LA LEGENDĂ

1. Paulus Orosius, *Adversum paganos historiarum libri VII*, I, 2, 53.

2. *Ibid.*, VII, 22, 7 [Pasaj plasat în vremea lui Gallienus, v. *Apendice* (N. ed.)].

3. Vagă indicație geografică a autorilor din antichitate, care, începând de la Hesiod, amintesc de niște munți din nord, numiți *Rhipai* (lat. *Rhipaiei*, apoi, prin confuzie grafică, *Riphaei*). Orosius precizează (I, 2, 2) că acești munți se aflau la miazănoapte, către Oceanul Sarmatic, de unde izvorăște râul Tanais (Donul): *Europa incipit, ut dixi, sub plaga septentrionis a flumine Tanai, qua Riphaei montes sarmatico aversi Tanaim fluvium fundunt*; cf. și I, 2, 52.

4. Augustin, *De civitate Dei*, XVIII, 52; echivalența „geți = goți” se întâlnește deja în sec. IV, de la Epiphanius, *Adversus haereses*, III, 1, 14 și Philostorgius, *Historia ecclesiastica*, II, 5.

5. G. Popa-Lisseanu, *Dacii în autorii clasici*, I. Academia Română, București, 1943, p. 90. Epistola lui Auxentius la Fr. Kaufmann, *Aus der Schule des Wulfila. Auxenti Durostorensis epistola de fide, vita et obitu Wulfila*, Strassburg, 1899.

6. Hieronymus, *Liber quaestionum Hebraicarum in Genesin*, 10.

7. Orosius, *Hist.*, VII, 34, 5: *Theodosius... maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas... magnis multisque proeliis vicit*, [„Teodosiu... a învins în mari și multe bătălii... acele neamuri scitice, foarte mari și temute de toți înaintașii, ba ocolite chiar și de Alexandru cel Mare, precum au dat mărturie Pompeius <Trogus> și Cornelius (Nepos).” „Sciții” sunt de fapt alani, huni și geți (N.ed.)].

8. Herodot, *Hist.*, IV, 123 și 135-136; Strabon, *Geogr.*, VII, 3, 14.

9. V. nota editorului Havercamp la cap. resp. din Orosius, în vol. XXXI al *Patrologiei latine*. Lucan folosește același cuvânt: ... *procul hunc arcete furorem/ O, Superi, motum Dahae ut clade Getasque/ securo me Roma cadat!* [„O, zei, feriți-mă de nebunia ca Roma să se prăbușească, având a-i mișca pe Dahae și pe geți prin prăpădul ei, fără ca mie nici să-mi pese.” (N.ed.)] *Pharsalia*, II, 295-297.

10. Pentru această explicație și pentru numele de *Decebalus-Diurpaneus-Diuppaneus*, v. N. Iorga, *op.cit.*, vol. I, part. II, p. 121, n. 4 și p. 125 [*Diurpaneus* (sau *Duras*) pare a fi

fost de fapt unchiul și predecesorul imediat al lui Decebal – fratele mai mic al tatălui său Scorilo; cf. H. Daicoviciu – J. Trynkowski, *Les rois daces de Burebista à Décébale*, în „Dacia”, XIV, 1970, p. 163-166; R. Vulpe, *La priorité des agnats dans la transmission de la royauté chez les Thraces, les Daces et leurs voisins*, în *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 19, (N. ed.)).

11. Orosius, *Hist.*, VII, 34, 2 [„... pe Traian, bărbat din Spania, prin mijlocirea căruia statul a fost restabilit...”, apoi despre Teodosiu „de asemenea bărbat din Spania” (N. ed.)]

12. Eutropiu, *Breviarium*, IX, 8, 2 [pasajul se referă la vremea lui Gallienus (N. ed.)].

13. Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 33, 3 [tot asupra epocii lui Gallienus (N. ed.)].

14. Florez, *España sagrada*, vol. IV, *Apendice*, p. 468.

15. *Ibid.*, vol. XV, p. 449. În același volum se află și textele lui Venantius Fortunatus și ale lui Gregorius din Tours despre Sf. Martin din Dumio, precum și operele literare ale acestuia.

16. *Ibid.*, p. 382, după *Historia Francorum* a lui Gregorius din Tours (V, 37): *Hoc tempore et beatus Martinus Galliciensis episcopus obiit, magnum populo illi faciens planctum. Nam hic Pantoniae ortus fuit et exinde ad visitanda Loca Sancta in Orientem properans in tantum de litteris imbuit, ut nulli secundus suis temporibus habēretur* [„În această vreme (580 d. Hr.) s-a prăpădit și fericitul Martin, episcopul de Gallicia, făcând mare jale aceluia norod. Căci el, născut în Pannonia și grăbindu-se de acolo să viziteze Țara Sfântă, în răsărit, într-atât a ajuns de cultivat, încât nu era socotit al doilea după nimeni din vremurile sale” (N. Ed.)].

17. *Ibid.*, p. 379, după Venantius Fortunatus, *Carmina*, V, 8, 21-22 (*Ad Martinum Galliciensem carmen*): *Pannoniae, ut perhibent, veniens e parte Quiritis / est magis effectus Galli-Sueva salus* [„Venind, pe cât se spune, drept cetățean din părțile Pannoniei, a ajuns să fie mai degrabă mântuirea Gallicieii”; am adoptat lectiunea lui Fr. Leo Quiritis (după manuscrise), față de Quennis (?) de la Flórez (N. ed.)].

18. *Ibid.*, p. 449 (în *Epitaf*) [„în sânul Gallicieii” (N. ed.)].

19. *Ibid.*, p. 377-378, după epistola lui Venantius Fortunatus din *Carmina*, V, 1, 10 (*pietati vestrae filias et famulas Agnem et Radegundem... commendo*) și V, 2, 63-64 (*cum Radegunde humili supplex, pie, postulat Agnes / ut commendatnae sint tibi, sancte pater*).

20. *Ibid.*, p. 376 (*passim* în *Epistola* amintită la n. ant.).

21. *Ibid.*, p. 380, după *De miraculis S. Martini*, I, 11 [„Limba mea nerodnică nu este în stare să povestească atari virtuți” (N. ed.)].

22. Dom Justo Pérez De Urbel, *Las letras en la época visigoda*, în *Historia de España* (ed. R. Menéndez Pidal), vol. III, Madrid, Espasa-Calpe, 1940, p. 393 și urm.; *Los monjes españoles en la Edad Media*, vol. I, p. 188 și urm.

23. Despre Nicetas v. E.A. Burn, *Nicetas of Remesiana, his Life and Works* (cu cea mai bună ediție a textelor sale), Cambridge, 1905; W. A. Patin, *Nicetas Bischof von Remesiana, als Schriftsteller und Theologe* (Diss. inaug.), München, 1909; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-român*, București, 1911, în special pp. 158-178; O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, vol. III, Freiburg im Breisgau, 1912, p. 598 și urm.

24. Paulinus Nolanus, *Carmina*, XVII, 55-56 și 187-188 [„... până când, după dorință, va fi purtat, vesel, către orașul care îi e patrie... să te așeze în siguranță înăuntrul pragului patriei” (cu varianta de manuscrise *limiti* = „în hotarul” pentru *limine*) (N. ed.)].

25. J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918, p. 555.

26. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 171-172 și n. 769.

27. Paulinus, *Carm.*, XVII, 193-196: *Tu Philipeos Macedum per agros / per Tomitanam gradiaris urbem / Ibis et Scupos patriae propinquos / Dardanus hospes.* [Vom menționa varianta *Stobitanam... urbem* „prin orașul Stobi”, mai coerentă geografic; cf. FHD, II, 1970, p. 176) (N. ed.)].

28. Paulinus, *Carm.*, XVII, 245-252: *Te patrem dicit plaga tota Borrae, / ad tuos fatus Scythia mitigatur / et sui discors fera, te magistro, / pectora ponit. / Et Getae currunt et uterque Dacus, / I qui colit terrae medio, vel ille / divitis multo bove pilleatus / accola ripae.*

29. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 166 și mai ales n. 754.

30. Paulinus, *Epistulae*, XXIX, 14 [Paulinus îi scrie lui Sulpicius Severus că i-a citit lui Nicetas cărțile lui (N. ed.)].

31. Sulpicius Severus, *Dialogi*, II (III), 17, 4, *ap.* V. Pârvan, *op. cit.*, p. 159-160 și n. 729 [„...această carte a noastră el a împrăștiat-o nu numai prin Italia, ci și prin tot Illyricum”; cf. ed. C. Halm, Viena, 1966, p. 215 (N. ed.)].

32. *Patrologia Latina*, vol. LVIII, p. 1073 și urm.

33. Capitolul *De ratione Pascae* din *Libelli instructionis* este atribuit uneori lui Martin din Dumio, J. Zeiller, *op. cit.*,

p. 553, n. 2, socotește atribuirea cel puțin îndoielnică și recunoaște în text stilul lui Nicetas.

34. V., pe lângă lucrarea citată a lui E. A. Burn (cf. n. 23) și contribuția mai recentă a aceluiași autor, *The Hymn Te Deum and his Author*, Londra, 1926 [*Te Deum laudamus* „Preține te laudăm, Doamne” este un imn celebru, intrat în ritualul marilor festivități triumfale catolice (N. ed.)].

35. *Espania sagrada*, vol. XV, p. 448 [„Alamanul, saxonul, turingul, pannonianul, rugul, slavul, narul, sarmatul, datul, ostrogotul, francul, burgundul, dacul, alamanul se bucură să-l cunoască pe Dumnezeu sub îndrumarea ta. Semnele tale admirându-le, suevul...” Discuția asupra identificării unora dintre aceste populații nu este încă încheiată (N. ed.)].

36. Sidonius Apollinaris, *Carmina*, V (*Panegyricus*), 474-479 [„Bastarnul, suevul, pannonianul, neurul, hunul, getul, dacul, alamanul, bellonotul, rugul, burgundul, vesul, alitul, bisaltul, estrogotul, procustul (Willamowitz „pirustul”), sarmatul, moscul au venit după acvilele tale: pentru tine se află sub arme întregul Caucaz și cel ce bea din Tanais (Don) unda cea scitică”. Și aici unele lecțiuni și identificări sunt problematice (N. ed.)].

37. Procopius, *De aedificiis*, IV, 1, 4; cf. și IV, 4. 1 și IV, 5, 6 [fără mențiunea explicită a Remesianei (N. ed.)].

38. J. Pérez De Urbel, *Los monjes...* (cit. n. 22), I, p. 189.

39. J. Zeiller, op. cit., p. 553, n. 2 și p. 556 n. 1; J. Pérez De Urbel, loc. cit. n. ant.

40. *Espania sagrada*, vol. XV, p. 419, în *De moribus* („Despre moravuri”) [„Nu te afli în patria ta? Patria ta este oriunde ți-e bine: căci ceea ce te face să-ți fie bine nu ține de loc, ci de om. Să nu privești de sus nimic măreț decât cu

mare curaj." Efortul de a se consola în exil străbate nu numai la autorul antic, ci și la cel modern (N. ed.)).

41. Orosius, *Hist.*, V, 2 [text în majoritate parafrizat, cu excepția unui fragment din V, 2, 6, (N. ed.)]

42. Seneca, *Consolatio ad Helviam*, VIII, 5-6 [„înrudite cu sufletul” sunt, după filosoful antic, sferile eterice ale constelațiilor (N. ed.)].

43. Isidor, *Etymologiae*, IX, II, 90-91.

44. J. Pérez De Urbel, *De Patrologia. Española: S.Pimenio*, în „Boletino de la Academia de Historia”, LXXVII. 1920, p. 132-150 și *Los monjes...*, I, p. 190-191 și p. 526-527; II, p. 255-256.

45. Iordanes, *Getica*, IX, 58 [cf. V, 40 și Orosius. I. 16, 2 (N. ed.)].

46. Isidor, *Etymol.*, I, XXIX, 2.

47. Isidor, *Historia*, 1: *Gothorum antiquissimam esse gentem certum est. Quorum originem quidam de Magog, filio Iaphet, suspicantur educi a similitudine ultimae syllabae, et magis de Ezechielc Propheta id colligentes. Retro autem cruditio cos magis Gelas, quam Gog et Magog appellare con-suevit.*

48. Hieronymus, *Liber quaestionum Hebraicarum in Genesin*, 10 [„Și desigur toți învățații de pe vremuri obișnuiau să-i numească mai degrabă *Getae*, decât *Gog* și *Magog*” (N. ed.)].

49. Iordanes, *Get.*, IV, 29; cf. Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, I, 6, 1 [cu echivalarea *Magoges* = *Scythai* (N. ed.)].

50. *Geneza*, 10, 2.

51. Isidor, *Etymol*, IX, II, 29: *Thubal, a quo Iberi, qui et Hispani* („Thubal, de la care <se trag> iberii, care <se numesc> și hispanici” (N. ed.)).

52. Ezechiel, 38-39 [mai ales 38, 2-3 și 39, 1; parafraza care urmează reproduce în mare pasajul 38, 16-39, 11 (N. ed.)].

53. *Apocalips*, 20, 8.

—54. Isidor, *Hist.*, 1-2: *Gens fortissima etiam Iudaeam terram vastatura describitur. Interpretatio autem nominis eorum in linguam nostram 'tecti', quo significatur fortitudo: et revera nulla enim gens in orbe fuit, quae Romanum imperium adeo fatigaverit, ut hi. Isti enim sunt, quos etiam Alexander vitandos pronuntiavit, Pyrrhus pertinuit, Caesar exhorruit.*

55. Orosius, *Hist.*, I, 16, 2 [„...Geții aceia care mai <sunt numiți> și acum goți, de care Alexandru a grăit că trebuie să te ferești, Pirrus s-a înfricoșat, ba chiar și Cezar i-a ocolit.” (N. ed.)].

56. Isidor, *Hist.*, 60: *Gothorum antiquissima origo de Magog, filio Iaphet, fuit, unde et Scytharum genus extitit. Nam iidem Gothi Scythica probantur origine sati, unde nec longe a vocabulo discrepant. Demutata enim ac detracta littera Getae quasi Scythae sunt nuncupati. [Cititorul va înțelege că „se elimină” S-, se schimbă -c- în G-, variația grafică c/i/y și notarea sau lipsa lui h fiind indiferente unui contemporan al lui Isidor, din motive complexe de pronunție și scriere a latinei târzii; o atare „etimologie” este tipică pentru această epocă (N. ed.)].*

57. Isidor, *Etymol*, IX, II, 27: *Magog, a quo arbitrantur Scythas et Gothos traxisse originem.* [Toată lista descendenților

lui Iafet - fii și nepoți - conține „etimologii” asemănătoare: IX, II, 26-36 (N. ed.)).

58. Isidor, *Chronicon*, în *Patrologia Latina*, vol. LXXXIII, p. 447.

59. V. nota lui Grial în ediția operei lui Isidor, Madrid, 1778, vol. I, p. 216 [Pasajul din Titus Livius face parte, se pare, din cărțile pierdute ale operei sale; comentariul lui Servius este la *Eneida*, 6, 862, în termenii reluați de Isidor (N. ed.)].

60. Isidor, *Etymol.*, IX, II, 63: *Massagetae ex Scytharum origine sunt. Et dicti Massagetae, quasi graves, id est fortes, Getae. Nam sic Livius „argentum grave” dicit, id est massas* (v. n. ant.).

61. *Ibid.*, XIV, IV, 6: *Cuius regionem Bessorum populus Massagetae, Sarmatae, Scythae et aliae plurimae nationes incoluerunt; ampla est enim ideoque plurimas continuit gentes.* [În opinia noastră, între *populus* și *Massagetae* ar fi necesară o virgulă - absentă și din ediția W. M. Lindsay, Oxford, 1966, vol. II - toate populațiile date fiind pe același plan (N. ed.)].

62. *Ibid.*, IX, II, 91: *Bessi barbari fuerunt, qui a multitudine horum sic vocati creduntur. De quibus quidam: „Qui colit terrae medio vel ille / divitis multo bove pilleatus / accola ripae.”* Cf. n. 28.

63. Paulinus, *Carm.*, XVII, 250-252 (v. n. 28).

64. Isidor, *Etymol.*, IX, II, 90: *Daci autem Gothorum soboles fuerunt et dictos putant Dacos, quasi Dagos, quia de Gothorum stirpe creati sunt. De quibus ille: „Ibis Arctos procul usque Dacos.”* Cf. n. 66.

65. Iustinus, *Epitoma*, XXXII, 3, 16.

⁶⁶ Paulinus, *Carm.*, XVII, 17-20: *Ibis Arctos procul usque Dacos / ibis Epiro gemina videndus / et per Aegaeos penetrabis aestus / Thessalonice.* [„Vei merge departe, până la dacii cei din miazănoapte, vei merge să te vadă îngemănatele Epiruri și vei pătrunde prin văltoarele Egeei până la Tesalonic” (N. ed.)].

⁶⁷ Isidor, *Etymol.*, IX, II, 92-93: *Gipedes (sic) pedestri proelio magis, quam equestre sunt usi, ex hac causa vocati. Sarmatae patentibus campis armati inequitabant prius quam eos Lentulus Danubio prohiberet; atque inde, ob studio armorum, Sarmatae nuncupati existimantur. Lanus fluvius fertur ultra Danubium, a quo Alani dicti sunt, sicut et populi inhabitantes iuxta Lemannum fluvium Alamanni vocantur.* [„Gipezii (sic) s-au folosit mai ales de lupta pe jos, decât de cea călare – de unde și-au luat numele. Sarmații veneau călări, înarmați, pe câmpiile cele întinse mai înainte ca Lentulus să-i fi stăvilat la Dunăre; și de aici, datorită preocupării lor pentru arme, se socotește că li se spune sarmați. Peste Dunăre se spune că se află râul Lanus, de la care își au numele alanii, tot precum și populațiile care sălășluiesc lângă râul (sic) Leman se cheamă alamani.” Fantezia acestor „etimologii” prin joc de litere grăiește de la sine (N. ed.)].

⁶⁸ *Ibid.*, IX, II, 118-119: *Getuli Getae dicuntur fuisse, qui ingenti agmine a locis suis navibus conscendentes, loca Syrtium in Libya occupaverunt, et quia ex Getis venerant, derivato nomine Getuli cognominati sunt. Unde et opinio est apud Gothos ab antiqua cognatione Mauros consanguinitate propinquos sibi vocare. Africam autem initio habuere Libyes, deinde Afri, post haec Getuli, postremum Mauri et Numides.*

⁶⁹ *Ibid.*, VIII, VII, 3.

70. Lucan, *Pharsalia*, II, 54-55.

71. Isidor, *Etymol.*, XIII, XVI, 3-4: *Inde Ponticus sinus amplissimus a tergo Maeotidis paludibus; quod mare ex multitudine fluminum dulcius quam cetera nebulosumque et brevius. Unde et Pontum vocatum, quod sit pervius; atque eo, propter phocas et thynnos atque delphinos, alias beluas maiores non patitur.* [Variantă de manuscrise, în rimă cu propoziția anterioară, *brevius*; lecțiunea bună este însă *pervius* (sc. *Pontus*, masculin), acest nume însemnând odinioară în grecește „întindere navigabilă, de trecut, a mării” (N. ed.)].

72. *Ibid.*, XIII, XXI, 28: *Danuvius, Germaniae fluvius, vocari fertur a nivium copia, quibus magis augetur. Iste est qui in Europa plus omnibus habet famam. Idem et Ister, quia dum per innumeras vadit gentes, mutat et nomen et maiores sibi ambiendo colligit vires. Oritur a Germanicis iugis et Occidentalibus partibus barbarorum, pergens contra Orientem; sexaginta in se fluvios recipit; septem ostiis in Pontum influit.* Cf. Pomponius Mela, *Chorogr.*, II, 1, 8.

73. *Ibid.*, XIV, IV, 16: *Pannonia (are laolaltă cu Noricum și cu Raetia)... a Septentrione Danuvii fontem, vel limitem, qui Germaniam Galliamque secernit. [„la miezănoapte izvorul Danuviului sau hotarul ce desparte Germania de Gallia” (N. ed.)].*

74. *Ibid.*, IX, II, 83: *Istrorum gens originem a Colchis ducit, qui missi ad Argonautas persequendos, ut a Ponto intraverunt Istrum fluvium, a vocabulo amnis, quo a mari recesserunt, appellati sunt.* Cf. și *ibid.*, XIV, IV, 17: *Istriam Ister amnis vocavit, qui eius terram influit. Ipse est Danuvius. Habet autem Istria a septentrione Panoniam.* [Se ajunge astfel la o confuzie între „istrieni” de la Dunăre și gurile ei și locuitorii

peninsulei Istria, care și-au luat numele tot de la un râu, unicul însemnat care le străbate ținutul, tradus ulterior prin *Flumen*, *Fiume*, *Rjeka*; numele lui și al Istrului nostru sunt identice, provenind din radicalul indo-european **sreu-* / **sru-* „a curge”: *Istros* = „Râul”. Cum se vede, anticii au fabricat și în acest caz o explicație mitologică secundară (etiologică) (N. ed.)].

—⁷⁵. Iustinus, *Epit.*, XXXII, 3, 12: *Histrorum gentem fama est originem a Colchis ducere, missis ab Aeeta rege ad Argonautas, raptore filiae, persequendos; qui, ut a Ponto intraverunt Istrum (au urcat pe râul Savus și au ajuns până spre Aquileia) ...Histrique ex vocabulo amnis, quo a mari concesserunt, appellati.* [„Merge vorba că histrienii își trag obârșia de la colcheenii trimiși de regele Aietes spre a-i urmări pe argonauții, care îi răpiseră fiica; aceștia, după ce au intrat pe Istru dinspre Pont... și au fost numiți histrieri, după numele râului pe care au intrat dinspre mare.” (N. ed.)].

⁷⁶. Isidor, *Etymol.*, XIV, III, 30: *Scythia, sicut et Gothia, a Magog, filio Iaphet, fertur cognominata.*

⁷⁷. *Ibid.*, XIV, IV, 3: *Prima Europae regio Scythia inferior, quae a Maeotidis paludibus incipiens inter Danuvium et Oceanum Septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur; quae terra generaliter, propter barbaras gentes, quibus inhabitatur, „Barbarica” dicitur. Huius pars prima Alanica est, quae ad Maeotidis paludes pertingit; post hanc Dacia, ubi et Gothia; deinde Germania, ubi plurimam partem Suevo incoluerunt.* (Cf. și XIV, III, 32); V. Orosius, *Hist.*, I, 2, 53 (în *Appendice*).

78. Iulius Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*, 21, 3: deinde Moesiae, quas maiores nostri iure Cereris horreum nominabant.

79. Isidor, *Etymol.*, XIV, IV, 5: Provincias autem quas Danuvius a Barbarico ad Mediterraneum mare secludit: prima est Moesia, a messium proventu vocata; unde et eam veteres Cereris horreum nuncupabant. Haec autem ab Oriente ostiis Danuvii iungitur, ab Euro vero Thraciae, a Meridie Macedoniae, ab Occasu Histriae copulatur. Post Moesiam autem Pannonia est. Inde Noricus ager, frigidus et parcius fructuosus. Post quem Raeticus, frugibus ferax, qui excipit Galliam Belgicam. [Iar provinciile pe care Danuviul le separă de Barbaricum, până spre Marea Mediterană <sunt următoarele>: prima este Moesia numită <astfel> după belșugul holdelor ei; de aceea cei vechi o și denumeau „hambarul lui Ceres”. Iar aceasta se mărginește dinspre răsărit cu gurile Danuviului, dinspre miazăzi și răsărit cu Tracia, dinspre miazăzi cu Macedonia, dinspre apus se îmbină cu Histria. Iar după Moesia este Pannonia. Apoi câmpia Noricului, rece și mai puțin roditoare. După ea cea retică, îmbelșugată în roade, care se leagă de Gallia Belgică.” (N. ed.)]; Cf. Orosius, loc. cit. la n. 77.

80. *Ibid.*, XIV, IV, 6: Thraciae... a Septentrione vero Ister obtenditur... Cuius regionem olim Bessorum populus Massagetae, Sarmatae, Scythae et aliae plurimae nationes incoluerunt. (cf. n. 61).

81. Isidor, *Hist.*, 4.

82. Florus, *Epit.*, II, 28-29 (= IV, 12); cf. n. 94>.

83. Isidor, *Etymol.*, XIV, VI, 18: Gallorum lingua „alpe” montes alti vocantur. [«Pe limba galilor „alpe” înseamnă „munți înalți”» (N. ed.).

⁸⁴ Isidor, *Hist.*, 66: *Hi igitur Septentrionis glacialia iuga inhabitantes circa Scythica regna quaeque sunt ardua montium cum ceteris gentibus possidebant.*

⁸⁵ Dioscoride, *De materia medica*, III, 2, 1. [Denumirea dată de el este *ră sau rēon* – unele manuscrise adăugând și *rēan*, cu specificarea că romanii îi spun *ră Ponticum* – dar fără vreo etimologie (N. ed.)].

— ⁸⁶ Iordanes, *Get.*, XII, 74 [cu textul întreg *Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur...* („Aceasta este Goția, pe care înaintașii o numeau Dacia, cea care, precum am spus, se numește acum Gepidia...”); cf. XII, 73 *Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur* („Vorbesc despre Dacia cea de demult, despre care se știe că o stăpânesc acum popoarele gepizilor.”) (N. ed.)].

⁸⁷ Konrad Miller, *Die ältesten Weltkarten*, Stuttgart, 1898, caiet VI, tab. I, *Dacia*, la p. 28, fig. 6; cf. Marin Popescu-Spineri, *România în istoria cartografiei*, I, București, 1938, p. 61 și hărțile 18 și 19 [de curând *Idem*, *România în izvoare geografice și cartografice*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, p. 104 (N. ed.)].

⁸⁸ Pentru naivitatea reprezentărilor sale etimologico-geografice în materie, v. *Etymol.*, XIII, I, 1-8.

⁸⁹ *Ibid.*, XIII, I, 5 și 8.

⁹⁰ *Ibid.*, XIV, III, 2-4 și XIV, VI, 3-10.

⁹¹ V. n. 54 și 55.

⁹² Isidor, *Hist.*, 3.

⁹³ *Idem*, *Etymol.*, IX, II, 93; cf. n. 67.

⁹⁴ Florus, *Egipt.*, II, 28-29 (= IV, 12).

⁹⁵ Isidor, *Hist.*, 4-10.

96. *Idem*, *Chronicon*, în *Patrologia Latina*, vol. LXXXIII, p. 458-459. [„În manuscrisul original, această trimitere fiind tăiată, era adăugat” cf. Eutropiu și *Espania sagrada*, VI, p. 463 (N. ed.)].

97. Augustin, *Civ. Dei*, XVIII, 52 [în lista a 10 persecuții „canonice”, cea de a 11-a urmând a prevesti „sfârșitul lumii” (N. ed.)].

98. Dante, *Divina Commedia*, *Purgatorio*, X, 73-76 și *Paradiso*, XX, 100-117.

99. Isidor, *Etymol.*, XIX, XXIII, 7.

100. *Idem.*, *Hist*, 66. [Citatele poetice nu sunt identificate cu excepția ultimului, din Lucan, *Phars.* II, 54 (N. ed.)].

101. Eugeniu din Toledo, *Carmina*, XXXIX (*Hexastichus de inventoriis litterarum*). 6: *Gulfila (sic) promisit Getarum quas videmus ultimas (sc. litteras)* [în „Șase versuri despre inventatorii literelor: „Wulfila a dat la iveală ultimele <litere>, pe care le vedem, ale geților” (= goților) (N. ed.)].

102. *Espania sagrada*, vol. XII, p. 66.

103. A. Blázquez Y Delgado Aguilera, *Los manuscritos de los Comentarios al Apocalipsis por San Beato de Liebana*, Madrid, 1906.

104. *Espania sagrada*, vol. X, p. 567.

105. *Ibid.*, vol. XI, p. 231.

106. *Ibid.*, vol. XI, p. 217; cf. Isidor, *Etymol.* I, XXXVII, 30, citat fiind Vergiliu, *Ecloga*, 3, 90. [„Cine nu-l urăște pe Bavius, să iubească poeziile tale, Maevius / Și totodată să înjuge vulpi și să mulgă țapii.” Bavius și Maevius erau doi versificatori de proastă calitate contemporani cu Vergiliu și Horățiu (N. ed.)].

107. *España sagrada*, vol. XI, p. 218. [Citatele nu sunt din Vergiliu, cf. n. 100 (N. ed.)];

108. P. Florez, *De algunos varones ilustres cordobeses*, în *España sagrada*, vol. XI, p. 11 și urm.

109. R. Menéndez Pidal, *Floresta de leyendas heróicas españolas*. Madrid, 1925, vol. I, p. 28.

110. *España sagrada*, vol. XIII, p. 462.

111. *Chronographia ex Idacio, collectore quodam Caroli Magni aequali*, în *Hispaniae illustratae... scriptores varii*, Frankfurt, 1608, vol. IV, p. 193.

112. În *Chronicon*-ul lui Cassiodor: *Traianus de Dacis et Scythis triumphavit*. [„Traian a triumfat asupra dacilor și a sciților”, dat sub anii 105/106 (N. ed.)]; Eutropiu, *Brev.*, VIII, 2.

113. *Hispaniae illustratae...*, vol. IV, p. 34.

114. A. Blázquez Y Delgado Aguilera, *Mapamundi de San Isidoro de Sevilla*, Madrid, 1908.

115. *Ibid.*, p. 56.

116. *Ibid.*, p. 8.

117. *Apocalips*, 20, 3. Despre detaliile bizare ale evoluției acestei legende la creștini și arabi, v. nota lui Marcos Jiménez de la Espada în *Libro del conocimiento...*, Madrid, 1877, p. 159 și urm.

118. Isidor, *Etymol.*, IX, II, 66: *Hugnos, antea Hunnos vocatos, postremo a rege suo Auares appellatos, qui prius in ultima Maeotide, inter glaciale Tanain et Massagetarum immanes populos habitaverant. Deinde pernicious equis Caucasi rupibus, feras gentes Alexandro claustra cohibente, eruperunt et Orientem viginti annis tenuerunt captivum...*

119. A. Blázquez. *Mapamundi...*, p. 19.

120. Isidor, *Etymol*, XIV, III, 31.
121. A. Blázquez, *op. cit.*, p. 25; Isidor, *Etymol*, XIV, IV, 1.
122. A. Blázquez, *op. cit.*, p. 25; Isidor, *Etymol*, XIV, IV, 3.
123. A. Blázquez, *op. cit.*, p. 25; Isidor, *Etymol*, XIII, XXI, 28.
124. A. Blázquez, *op. cit.*, p. 26-31; Isidor, *Etymol*, XIV, IV, 5-6 și 16-17.
125. A. Blázquez, *op. cit.*, p. 95; Isidor, *Etymol*, XIII, XXI, 28.
126. A. Blázquez, *op. cit.*, p. 24.

III. MITUL

1. Întrebuințez uneori pentru a-l numi pe arhiepiscopul Jiménez de Rada acest apelativ mai scurt, curent folosit în istoriografia spaniolă.

2. Asupra acestui punct v. R. Menéndez Pidal, *La Crónica General de España que mandó componer Alfonso el Sabio*, în *Estudios literarios*, ed. 4, „Colección Austral”, Madrid-Buenos Aires. 1943, p. 139.

3. *Historia Gothorum*, I, sfârșitul cap. XII. Operele lui Jiménez de Rada pot fi consultate în colecția *Patrum Toletanorum quotquot extant opera*, vol. III: *Roderici Ximenii de Rada, Toletanae Ecclesiae praesulis, opera praecipua complectens*, editată de Monseniorul Francisco de Lorenzana, Madrid, 1793 (precum și în colecția lui Migne, *Rerum Hispanicarum scriptores*, vol. I).

4. *Estoria de los Godos del Arçobispo Don Rodrigo*, publicată de marchizul de la Fuensanta Del Valle și D. José Sancho Rayon, Madrid, 1887, cap. VIII, p. 16.

5. *Hist. Goth.*, I, cap. I-III.

6. *Ibid.*, cap. III.

7. Pentru izvoarele lui poetice v. Emilio Alarcos, *El Toledano y los poetas clásicos latinos*, extras din „Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo”, Santander, 1932.

8. *Estoria de los Godos*, cap. VI, p. 12.

9. *Hist. Goth.*, I, cap. VI.

10. *Est. God.*, cap. VI, p. 11-12.

11. *Historia Romanorum*, cap. II-III.

12. *Ibid.*, cap. II.

13. Este vorba de *Cronica mozarabă* din 754, numită de P. Florez, care a publicat-o în *España sagrada*, „Crónica del Pacense”. Asupra ei, v. B. Sánchez Alonso, *Historia de la historiografía española*, vol. I, Madrid, 1941, p. 105.

14. Emilio Alarcos, *El Toledano, Iordanes y San Isidoro*, în „Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo”, Santander, aprilie-iunie 1935, p. 11 și urm.

15. *Hist. Goth.*, I, cap. II.

16. V. partea a H-a, pp. 94-113.

17. *Hist. Goth.*, I, cap. II. [„Varietatea mai mult ascunde, decât dezvăluie” (N. ed.)].

18. *Ibid.*, cap. VIII-IX; cf. Iordanes, *Get.*, III, 16-V, 46.

19. *Hist. Goth.*, I, cap. IX.

20. *Ibid.*, cap. V.

21. *Ibid.*, cap. XII-XIII; cf. Iordanes, *Get.*, VII, 49-X, 62.

22. *Hist. Goth.*, I, sf. cap. XIII.

23. *Ibid.*, cap. X; cf. Iordanes, *Get.*, IV, 26-28 și V, 39.

24. *Hist. Goth.*, I, cap. XIV; Orosius, *Hist.*, II, 8, 4-7 (v. Apendice).

25. Tucidide, *Bellum Peloponnesiacum*, II, 96-98

26. *Hist. Goth.*, I, cap. XIV; cf. Iordanes, *Get.*, X, 65. [Textul acestuia sună însă *sacerdotes Gothorum illi, qui pii vocabantur...*, adică „preoții lor, cei care se numeau «pii»” - unde Grimm căuta o emendare în *dii*, cf. ed. Th. Mommsen, 1882, p. 73 n. ed.)].

27. *Hist. Goth.*, I, cap. IX.

28. *Historia Romanorum*, cap. X; cf. Isidor, *Hist.*, 2.

29. *Hist. Goth.*, I, cap. X; cf. Iordanes, *Get.*, V, 39. 30.

30. Tucidide, *Bell. Pelop.*, II, 97, 3 și IV, 101, 5.

31. Vergiliu, *Aeneis*, III, 35.

32. Lucan, *Pharsalia*, VIII, 221.

33. *Hist. Goth.*, I, cap. X; cf. Iordanes, *Get.*, V. 39.

34. N. Iorga, *Histoire des roumains et de la Romanité orientale*, vol. I, part. I, București, 1937, p. 90 și urm.

35. Herodot, *Historiae*, IV, 96. [De notat faptul că în manuscrisele lui Herodot apare constant forma Σάλμοξις (= *Salmoxis*), o confuzie grafică (între Z și Σ, respectiv A MOA și AAMO) nefiind de loc exclusă (N. ed.)].

36. *Ibid.*, IV, 95-96.

37. Platon, *Charmides*. 156 d. [Se relatează spusele unui trac (N. ed.)].

38. Strabon, *Geogr.*, XVI, 2, 38-39 [cf. și Lucian, *Vern historia*, II, 17 (N. ed.)].

39. *Idem*, VII, 3, 5.

40. *Ibid.*; cf. și XVI, 2, 39.

41. *Idem*, VII, 3, 11.

42. *Hist. Goth.*, I, cap. XV. [„Despre înțelepții goților și sfetnicii lor” (N. ed.)]; cf. Iordanes, *Get.*, XI, 67-73.

43. N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, part. II, p. 121, n. 2 și p. 125. [v. însă n. 10 la partea a II-a (N. ed.)].

44. Iordanes, *Get.*, IV, 28 și XI, 72.

45. *Idem*, XI, 72.

46. *Hist. Goth.*, I, cap. XVI; cf. Iordanes, *Get.*, XIII, 76-78.

47. Este vorba de era spaniolă, zisă și „a lui Caesar”, care, în cronologia cronicarilor medievali din Spania, pornește de la anul 38 î.Hr. (A.U.C. anul 716), anul stabilizării supremației lui Caesar Octavianus (viitorul Augustus) asupra Occidentului în general și a provinciilor hispanice în special (N. ed.).

48. *Hist. Goth.*, I, cap. XVII-XIX; II, cap. I-II; cf. Iordanes, *Get.*, XIX, 104 - XXVIII, 145.

49. *Hist. Goth.*, I, XVIII; cf. Isidor, *Hist.*, 4.

50. *Hist. Goth.*, I, XIX; cf. Iordanes, *Get.*, XXV, 131-133.

51. *Hist. Goth.*, II, cap. I; cf. Isidor, *Hist.*, 5-6.

52. *Hist. Goth.*, II, cap. II; cf. Iordanes, *Get.*, XXVI, 134-138 și Isidor, *Hist.*, 7.

53. *Estoria de los Godos...*, v. n. 4. Despre această istorie v. Antonio Paz y Melida, în introducerea la ediția citată și B. Sánchez Alonso, *Las versiones en romance de las crónicas del Toledano*, în *Homenaje a Menéndez Pidal*, vol. I, Madrid, 1925, p. 341 și urm.

54. R. Menéndez Pidal, *Catalogo de la Real Biblioteca*, ed. a III-a, p. 143.

55. *Estoria de los Godos*, cap. V, p. 10.

56. *Ibid.*, cap. VII, p. 14 și cap. IX, p. 17.

57. *Ibid.*, cap. VIII, p. 16.

55 Moesia ab Oriente habet ostia fluminis Danuvii, ab Euro Thraciam, a Meridie Macedoniam, ab Africo Dalmatiam, ab Occasu Histriam, a Circio Pannoniam, a Septentrione Danuvium.

Lib. I, cap. 16 1 Proh dolor, pudet erroris humani! Mulieres patria profugae¹ Europam atque Asiam, id est plurimas fortissimasque mundi partes intraverunt, pervagatae sunt, deleverunt, centum paene annis evertendo urbes plurimas atque alias constituendo tenuerunt: nec tamen miseriae hominum pressura temporum deputata est 2 Modo autem Getae illi, qui et nunc Gothi, quos Alexander evitandos pronuntiavit, Pyrrhus exhorruit, Caesar etiam declinavit, relictis vacuefactisque sedibus suis ac totis viribus toti² Romanas ingressi provincias, simulque ad terrorem diu ostentati, societatem Romani foederis precibus sperant, quam armis vindicare potuissent; 3 exiguae habitationis sedem non ex sua electione, sed ex nostro iudicio rogant, quibus subiecta et patente universa terra praesumere, quam esset libitum, liberum fuit; semet ipsos ad tuitionem Romani regni offerunt, quos solos invicta regna timuerunt. 4 Et tamen caeca gentilitas, cum haec Romana virtute gesta non videat, fide Romanorum impetrata non credit, nec acquiescit, cum intellegat, confiteri beneficio Christianae religionis - quae cognatam

¹ Este vorba despre amazoane (N. ed.).

² Variantă de manuscrise tot, care implică traducerea „atâtea provincii romane” (N. ed.).

per omnes populos fidem iungit – eos viros sine proelio sibi esse subiectos, quorum feminae maiorem terrarum partem immensis caedibus deleverunt.

Lib. II, cap. 8 4 Darius... postquam Assyrios ac Babylonam a Persarum regno deficientem bello recuperavit, Antyro¹, regi Scytharum, hac vel maxime causa I bellum intulit, quod filiae eius petitas sibi nuptias non obtinuisset. 5 Magna scilicet necessitas, pro unius libidine hominis DCC milia virorum periculo mortis exponi! Incredibili quippe apparatu, cum DCC milibus armatorum Scythiam ingressus, non facientibus hostibus iustae pugnae potestatem, insuper repentinis incursibus extrema copiarum dilacerantibus, 6 metuens ne sibi reditus interrupto ponte Histri fluminis negaretur, amissis LXXX milibus bellatorum, trepidus refugit, quamvis hunc amissorum numerum inter damna non duxerit, et, quem habendum vix quisquam ambire ausus esset, perditum ille non sensit. 7 Inde Asiam Macedoniamque adgressus perdomuit.

Lib. III, cap. 18 11 Itaque pertinaci impetu in bella procurrens, Chorasmos et Dahas¹, indomitam gentem, in deditionem accepit.

Lib. IV, cap. 20 34 Lepido et Mucio consulibus². Basternarum gens ferocissima, auctore Perseo, Philippi

¹ Sursa lui Orosius este *Epitoma* lui Iustinus, unde numele era *Ianthyrus*; la alți autori el apare înceobște *Idanthyras*, *Idanthysos* (ultimul prin analogie cu *thyrsos* – „tirsul”) (N. ed.).

filio³, praedarum spe sollicitata et transeundi Histri fluminis facultate, sine ulla pugna vel aliquo hoste deleta est. Nam tunc forte Danuvius, que et Hister, crassa glacie superstratus, pedestrem facile transitum patiebatur. 35 Itaque, cum improvido toto et maximo simul agmine inestimabilis hominum vel equorum multitudo transiret, enormitate ponderis et concussione gradientium concrepans gelu et glacialis crusta dissiluit universumque agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus victa tandem et comminuta destituit atque eadem rursus fragmentis impeditibus superducta submersit. Pauci ex omni populo per utramque ripam vix, concisis visceribus, evaserunt.

Lib. VI, cap. 21 14 Norici, Illyrii, Pannonii, Dalmatae, Moesi, Thraces, Daci, Sarmatae plurimique et maximi Germaniae populi, per diversos duces vel superati, vel repressi, vel etiam obiectu maximorum fluminum Rheni Danuviique, seclusi sunt⁴.

¹ Despre *Dăliae* v. cap. I, nr. 14.

² Consulatul lui M. Aemilius Lepidus și P. Mucius Scaevola a avut loc în anul 175 î.Hr. (N. ed.).

³ Perseu, regele Macedonici, fiu al lui Filip al V-lea, venise la tron în 178 î.Hr. și apăsa în nordul Balcanilor confruntări care să-i întărească poziția față de romani; anii 175-174 î.Hr. au o importanță majoră în campania sa diplomatico-războinică din care va rezulta începerea războiului cu romanii în 171 î.Hr.

⁴ Sinteză a evenimentelor de sub Augustus, luată, se pare, după Cartea a II-a *Epitomei* lui Florus (II, 22-29).

Lib. VI, cap. 22 ¹ Itaque anno ab Vrbe condita DCCLII¹ Caesar Augustus ab Oriente in Occidentem a Septentrione in Meridiem ac per totum Oceani circulum cunctis gentibus una pace compositis, Iani portas tertio ipse tunc clausit² 2 Quas ex eo per duodecim fere annos quietissimo semper obseratas otio ipsa etiam robigo signavit, nec prius umquam, nisi sub extrema senectute Augusti pulsatae, Atheniensium seditione et Dacorum commotione patuerunt.

Lib. VII, cap. 10 ³ Bellum adversum Germanos et Dacos per legatos gessit pari reipublicae perniciē cum et in Vrbe ipse senatum populumque laniaret et foris male circumactum exercitum assidua hostes caede conficerent³. 4 Nam quanta fuerint Diurpane⁴ Dacorum regis, cum Fusco duce proelia quantaēque Romanorum clades, longo textu evolverem, nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam diligentissime contextuit, de reticendo interfectorum numero et Sallustium Crispum et alios auctores plurimos sanxisse et seipsum idem potissimum elegisse dixisset⁵,

¹ Deci în anul 2 î.Hr.; critica modernă preferă plasarea în 3 î.Hr. (N. ed.).

² Vom înțelege „a treia oară” în decursul domniei lui Augustus (cele anterioare fiind în 29 și 25 î.Hr.); înainte de aceasta, templul lui Ianus mai fusese închis doar sub regele Numa (mai mult ca legendă) și sub consulatul lui T. Manlius, după primul război punic (235 î.Hr.) (N. ed.).

³ Principele incriminat este Domițian (N. ed.).

⁴ Variantă de manuscrise *Diuranei* (N. ed.).

⁵ Pasajele respective din Tacit și Sallustiu nu ni s-au păstrat (N. ed.).

Domitianus tamen pravissima elatus iactantia, sub nomine superatorum hostium de extinctis legionibus triumphavit.

Lib. VII, cap. 12 1 Anno ab Vrbe condita DCCCXLVII Traianus, genere Hispanus, undecimus ab Augusto, reipublicae gubernacula, Nerva tradente, suscepit ac per annos decern et novem tenuit. 2 Apud Agrippinam, Galliae urbem, insignia sumpsit imperii; mox Germaniam trans Rhenum in pristinum statum reduxit; trans Danuvium multas gentes subegit. Regiones autem trans Euphratem et Tigrim sitas provincias fecit.

Lib. VII, cap. 13 3 Hadrianus rempublicam iustissimis legibus ordinavit; bellum contra Sauromatas gessit et vicit.

Lib. VII, cap. 22 7 Germani Alpibus, Rhetia, totaque Italia penetrata, Ravennam usque perveniunt. Alamanni Gallias pervagantes etiam in Italiam transeunt. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum inundatione deletur. Nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur. Quadi et Sarmatae Pannonias depopulantur. Germani ultiores abrassa potiuntur Hispanis. Parthi Mesopotamiam auferunt Syriamque corrodunt¹. 8 Exstant adhuc per diversas provincias in magnarum urbium ruinis parvae et pauperes sedes, signa miseriarum et nominum indicia servantes²...

¹ Tot pasajul are un ton patetic, prezentând năvălirile barbare ca o pedeapsă divină împotriva persecutării creștinilor, sub Gallienus, „împărat rău” prin excelență (N. ed.).

² Autorul exemplifică apoi prin cazul orașului hispanic Tarracona, a cărui soartă îl interesa direct (N. ed.).

Lib. VII, cap. 23 3 Anno ab Vrbe condita MXXVII Aurelianus vicesimus nonus imperium adeptus quinque annis ac sex mensibus tenuit, vir industria militari excellentissimus¹. 4 Expeditione in Danuvium suscepta, Gothos magnis proeliis profligavit dicionemque Romanam antiquis terminis statuit. Inde in Orientem conversus Zenobiam, quae occiso Odenato marito suo Syriam receptam sibi vindicabat, magis proelii terrore, quam proelio in potestatem redegit².

Lib. VII, cap. 25 12 Postea per eosdem duces strenue adversus Carpos Basternasque pugnatum est³. Sarmatas deinde vicerunt: quorum copiosissimam multitudinem per Romanorum finium dispersere praesidia.

¹ Anul dat de Orosius (273 d.Hr.) este greșit; Aurelian este tipul „împăratului bun” al tradiției istorice, deci i se trece cu vederea aici părăsirea Daciei, pusă doar în seama lui Gallienus (N. ed.).

² Se vorbește apoi de campania din Gallia (N. ed.).

³ Comandanții de oști sunt Dioclețian și Galerius. Primul, pentru a dobândi victoria asupra regelui sassanid Narses, dispusese să se strângă repede oști *per Illyricum et Moesiam* (VII, 25, 10) (N. ed.).

INTRODUCERE LA MITUL DACIC ÎN CULTURA ȘI ISTORIA SPANIEI*

Paginile ce urmează după această introducere sunt un capitol dintr-o carte începută de mult, pe care obligații ivite în urmă și necesități mai greu de imaginat m-au silit s-o întrerup acum cinci sau șase ani, când cam două treimi ale lucrării erau redactate, iar pentru rest aveam materialul adunat. Timpul trecea și posibilitatea de a mă întoarce la lucrarea părăsită nu s-a mai ivit. Unele întreruperi pot fi mai durabile decât le prevedem. Mă hotărâsc să public acest capitol pentru a da o idee asupra cărții și a deștepta, poate, vreun interes pentru ea. Introducerea rezumă, în parte,

* Sub acest titlu a fost publicat în revista „Destin”, Madrid, nr. 4-5, nov. 1952, ultimul capitol al studiului *Zamolxis*, intitulat în original *Istoria și mitul dacic încorporate în istoria Spaniei: Rodrigo Jiménez de Rada*. În vederea acestei publicări, autorul a efectuat pe textul de bază unele mici modificări și corecturi. Capitolul a apărut împreună cu notele corespunzătoare părții a III-a din *Zamolxis*, ceva mai reduse la număr. Alături de capitolul despre episcopii *Nicetas din Remesiana* și *Martin din Dumio*, apărut în „Îndreptar”, II, nr. 7, iun. 1952, acestea au fost primele și singurele fragmente tipărite din *Zamolxis*. Deoarece capitolul de față este reproducerea exactă a celui din studiu, includem aici doar introducerea care îl preceda și care aduce precizări noi, atât despre istoria redactării lucrării, cât și despre ideile ce urmau să fie incluse în capitolele care ar fi trebuit să completeze ultima parte a studiului. Ea a fost publicată în 1979 și în revista „Luceafărul”, nr. 35 (N.ed.).

conținutul și schițează concluziile lucrării. Concluzii neprevăzute, ca și lucrarea însăși.

Cercetarea mea n-a fost, la început, deloc ambițioasă. Nu urmăream decât o informare sumară asupra unui punct precis de istorie. Dar pe acest drum m-am văzut în curând adus a parcurge toate cronicile spaniole publicate, unde putea fi vorba de trecutul nostru. Ca să fiu mai precis, căutam tradiția spaniolă - pe care o presupuneam la cronicarii medievali - despre împăratul Traian și despre cucerirea lui în Dacia. N-am găsit-o. Oricât de curios ar părea, o asemenea tradiție nu există. Cronicarii spanioli n-au știut că Traian a cucerit Dacia; sau, dacă au știut-o vag, n-au găsit că este de vrcun interes să amintească acest fapt. Nu există vreo tradiție locală nici măcar despre împărat, independent de faptele lui de la Dunăre. Acest lucru e poate mai grav; dar nu e locul aici să stărui asupra lui. Traian a fost pus la Index timp de o mie de ani și mai bine. A figurat în lista de persecutori ai creștinilor, stabilită de sf. Augustin. Pomenirea lui n-a mai fost posibilă decât după ce papa Inocențiu al III-lea a rostit un cuvânt de clemență și a recunoscut bunătatea împăratului^{*}. Cel dintâi elogiu al lui Traian în patria sa îl scrie Alfonso el Sabio, la sfârșitul secolului al XIII-lea, cam în aceeași vreme când și Dante făcea împăratului un loc în Purgatoriu^{**}.

* Inocențiu al III-lea (papă, 1198-1216) a luptat cu energie împotriva lui Filip August al Franței și a lui Ioan Fără de Țară al Angliei, a avut inițiativa cruciadei a IV-a și a celei împotriva albigensilor (N.ed.).

** V. *Zamolxis*, partea a II-a, n. 98 (N. ed.).

Dar dacă această tradiție hispanică despre Dacia n-am găsit-o și nu s-a ivit nici un text care să contribuie cu ceva la ideea descendenței noastre din Roma și, într-un fel, a legăturii noastre cu Spania, spre surprinderea mea am găsit în cronicarii spanioli o tradiție inversă, adică o tradiție dacică a Spaniei, independentă de Traian, și atât de înrădăcinată, încât poate trezi mirare și reflexie. Îmi închipui că această parte a cronicilor spaniole n-a fost cercetată de istoricii români, dacă nu s-a observat până acum că, pentru cronicarii spanioli, și anume pentru toți, nu Dacia a fost fondată de un împărat iberic sau are a-și căuta vreo urmă între hispanici, ci dimpotrivă, hispanicii sunt descendenți din geți sau daci și Spania a fost fondată - la a patra ei întemeiere, cea definitivă, în secolul al V-lea - de poporul de la Dunăre.

Să nu fiu greșit înțeles. Nu este vorba aici de simpla confuzie, universală în lumea antică, între geți și goți. O asemenea temă n-ar merita osteneala unei cărți. E vorba de împrejurări specific spaniole, care au făcut ca această confuzie să ia în Spania un caracter cu totul neașteptat și să dea naștere, în spiritul cronicarilor și al oamenilor din Evul Mediu și chiar de mai târziu, unei doctrine care, învăluită în neguri istorice, ia forma unui mit. În *Istoriile* lui Orosius, la începutul sec. al V-lea, ideea se reduce încă la o confuzie, deși Orosius apasă asupra ei și îi dă forma unei afirmații: *Getae illi qui et nunc Gothi*. Orosius scria în Africa, fugit de

* „Geții, cei care și acum <se cheamă> goți”; pentru pasajele citate mai jos, v. Textul și notele la *Zamolxis*, cu traducerile și trimiterile cuvenite. Vom semnală doar trimiterile noi sau cazurile care ridică

frica goșilor, care atunci năvăliseră în Peninsula. Două secole mai târziu, Isidor din Sevilla, pe jumătate got - căci mama lui era născută din oameni veniți de la Dunăre - afirma cu tărie identitatea goșilor cu geții; iar în *Etimologiile* și în *Istoria* lui, el dă atâtea referințe erudite, încât se poate reconstitui - și acest lucru l-am făcut - o *Teorie genetică a sfântului Isidor*. Teoria aceasta, etimologică și genealogică, pe care marea autoritate a sfântului a impus-o în Spania pentru multe secole, avea fundamente biblice și profane greu de contestat și se susținea și pe un argument, în aparență accidental, dar care, sub pana lui Isidor, ia forța unui vaticiniu. Un vers al lui Lucan - poet hispanic - era interpretat de prelatul sevillan în sensul unei profeții, după care geții *trebuiau* să năvălească în Spania și, potrivit unei voințe divine, să înceapă istoria nouă a poporului hispanic. Un vaticiniu împlinit confirmă însă adevărul ocult și dă naștere mitului. Timp de șase secole, versul lui Lucan și argumentele lui Isidor se repetă de la un cronicar la altul, se amplifică cu elemente noi, cu atât mai influente cu cât sunt mai nebulosase, și fac autoritate nu numai pentru cărturari, dar și pentru oamenii din clasa conducătoare, care, chiar târziu, când goșii dispăruseră, trebuiau, pentru a-și întemcia noblețea, să dovedească sau măcar să afirme descendența lor din geți. O polemică aprinsă din secolul al X-lea de un învățat din Cordoba, Paulo Alvaro, împotriva unui adversar impertinent convertit la iudaism, culmina cu această declarație superbă a nobilului cordobez: „Ca să mă cunoști mai bine și să te ferești mai mult de mine, închizându-ți

probleme speciale (N. ed.).

gura, ascultă-l pe Vergiliu: «Geții disprețuiesc moartea și primesc cu bucurie rănilor» - *mortem contemnunt laudato vulnere Getes (sic)**. Argument fără replică. El era scos din paginile sfântului Isidor și afirma virtutea cea mai înaltă pe care și-o atribuia noblețea hispanică: disprețul față de moarte. Disprețul de moarte, noblețea geților, înapoia acestei virtuți sta un mit; și noi îl cunoaștem: *Mitul lui Zamolxis*.

Mitul acesta, care în textele lui Isidor nu are încă un nume, apare în toată puterea și cu tot cortegiul de evocări istorice legate de el în sec. al XIII-lea, în *Historia Gothica* a strălucitului arhiepiscop Don Rodrigo Jiménez de Rada din Toledo. Paginile pe care le public acum tratează tocmai acest capitol. Zamolxis, Burebista, Deceneu, Decebal etc. intră, prin opera arhiepiscopului, în Istoria Spaniei, nu ca niște oaspeți întâmplători, ci iau loc în genealogia poporului hispanic: *Don Diceneo, don Zamolxen, don Boruista* - așa cum, în aceeași versiune castiliană din secolul al XIII-lea la care mă refer**, găsim printre întemeietorii mai vechi ai Spaniei pe *don Hércules*, care l-a învins pe Gerion și a așezat coloanele de la Cadix, și pe *Don Espanno* (*Hispanus*), *criado et uasalo de don'Hércules*, „servitor și vasal al lui don Hercules”, care don Espanno dă numele țării.

De rândul acesta, un izvor nou alimenta ideea „getică” a cronicarilor și istoricilor spanioli. Acest izvor e Iordanes, pe

* Pasajul nu este vergilian, informația asupra versului (de origine neclară încă) provenind din textul lui Isidor din Sevilla (*Historia*, 66; cf. *Zamolxis*, p. III, n. 100) (N. ed.).

** Traducerea spaniolă a *Istoriei Gotice*, redactată inițial în latinește, cf. *Zamolxis*, partea a III-a, n. 4 (N.ed.).

care, în chip curios, Isidor nu l-a cunoscut. O observație e poate necesară și aici, pentru a preîntâmpina posibile erori de apreciere. Istoricii moderni și-au spus cuvântul asupra lui Iordanes. Dar nu e vorba aici de valoarea contestabilă a autorului got, ca izvor istoric; căci nu e vorba, firește, nici de a descoperi știri noi despre Dacia, nici de a dovedi că spaniolii coboară din geți sau daci. Este vorba de *mitul getic* și de migrația lui; de prezența lui Zamolxis în Spania. Iordanes, un divulgator, vine târziu, atunci când goții, purtători ai mitului, introduseseră de mult ideea getică în Spania. Dar Iordanes era un got născut în Dacia, adică în țara mitului; și creditul lui este, din această cauză, enorm pentru cei ce se socoteau coborâtori din oamenii de la Dunăre. Pe de altă parte, ne interesează nu numai mitul în sine, dar și valoarea lui morală și socială între oamenii care-l adoptau și-și făceau din el un mit ancestral și cel mai însemnat. Iordanes servește în această privință ca izvor definitiv, confirmând tradiția getică elaborată de autori spanioli venerați, ca sf. Isidor, și dând figură mitului și elemente care fac din el simbol pentru contemporani și pentru istorie.

Zamolxis, în această fază a destinului său, e sacrificat. Figura lui se subțiază, trece pe al doilea plan. Figura lui Deceneu triumfă. Ea apare între strămoșii goților, și deci ai spaniolilor, ca exemplul cel mai înalt al înțeleptului – *el Sabio* – sacerdot și aproape rege, inspirator al Bunei Cărmuiri, rânduitor al culturii și învățător al poporului său în toate cele văzute și nevăzute. Respectul pentru Biserică, numai el îi împiedică pe autorii spanioli să-l înfățișeze pe eroul mitului și ca fondator de religie sau ca zeu. Deceneu nu se

cuvenea să fie păgân. În textul lui Alfonso el Sabio, autor mai accentuat politic, el apare chiar ca un fel de creștin, învățându-i pe goți teologia și rânduind între ei preoți și episcopi. Înapoia figurii lui Deceneu însă, pentru cine cunoaște mitul, stă figura grandioasă, învăluită de mister, a lui Zamolxis. Când Deceneu, în autorii spanioli, inițiază pe goți în rânduiala celor douăsprezece semne, în cursul planetelor, în creșterea și descreșterea lunii, în mersul soarelui, în astrologie și astronomie, noi știm că acest Deceneu nu e altul decât zeul Zamolxis, pe care grecii – după Herodot – îl socoteau un discipol al lui Pitagora (deși Herodot credea că Zamolxis trăise cu mult înaintea lui Pitagora) și din care Strabon făcea un cititor în stele, care-și învățase știința în Egipt. Dar nu acest lucru are importanță. Virtutea ființelor care întrupează miturile e transfigurarea. Zamolxis și în Dacia a cunoscut schimbarea la față. După ce a propovăduit dacilor, a dispărut în peștera din Muntele Sacru unde trăia – Strabon numește acest munte *Kogaionon* – și după câțiva ani a ieșit din nou la iveală, pentru ca învățăturile sale să-și afle astfel confirmarea. În mitul hispanic, Zamolxis ia figura lui Deceneu. E tot una. În fondul lucrurilor rămâne ceea ce ne interesează, mitul dacic, și de el avem a ne ocupa.

Capitolul pe care îl public acum nu urmărește decât să clarifice izvoarele mitului în adopțiunea lui spaniolă, să definească mitul textual și să explice unele elemente care pot părea incongruente. Istoricii spanioli moderni nu se mai ocupă de această parte semifabuloasă a istoriei patriei. Pentru moderni, goții și-au pierdut mult din prestigiul de strămoși. Figura lui Deceneu a rămas, din această cauză,

neatinsă în studii, uitată în aureola ei de legendă. Nici un istoric spaniol n-a recunoscut încă sub acest nume persoana reală a Marelui Preot dac din vremea regelui Burebista, cum n-a identificat nici unul din celelalte nume dacice care strălucesc misterios în genealogia poporului iberic. Acest capitol nu epuizează însă consecințele adopțiunii mitului și valoarea de cultură și de istorie pe care mitul a creat-o. Ceea ce spun acum poate trezi mirarea. Miturile uitate ajung de necrezut, când studiile nu răscolesc originile și transformările lor curioase. Dar este locul să afirm că secolul al XIII-lea e aproape un „secol getic” în istoria Spaniei. Se va vedea, din capitolul pe care îl înfățișez, apologia făcută acestor strămoși de la Dunăre de arhiepiscopul Jiménez de Rada, prelat și unul dintre cei mai culți oameni ai veacului. Entuziasmul său pentru goți-geți îl duce până la limita extremă de a adopta în genealogia patriei până și pe Amazoane, fiindcă exista credința că aceste femei fabuloase erau de neam getic. Ideea de puritate a moravurilor și conceptul suprem al Bunei Cărmui, întotdeauna important pentru spanioli, îl fac pe arhiepiscop să uite că Amazoanele, păgâne și sanguinare, îi supăraseră întotdeauna pe scriitorii bisericești. Prelatul credea în ele, nu se îndoia că aceste femei existau încă: splendidă „utopie getică” aceea a țării *Feminiei*, pe care bunul arhiepiscop o imaginează ca existând încă în vremea lui și o situează în țara noastră, la Tomis! Ideea acestei țări a *Feminiei* va reveni până târziu în cronicarii spanioli.

Către sfârșitul aceluiași secol al XIII-lea, ideea getică, concretizată în figura lui Deceneu, ia o formă măreață sub pana regelui învățat Alfonso el Sabio. Cine citește istoria

goșilor din *Cronica Generală* și capitolul *De los sabios de los Godos y de los sos consejeros**, își dă seama că pentru acest rege pacific, care întemeiază cultura spaniolă și cultivă toate științele și artele, de la poezie și muzică până la astronomie și astrologie, *Diçeneo* sau *Dicineo*, filosof și aproape un sfânt, nu este numai un sfetnic înțelept al lui *Boruista*, ci e chiar modelul regelui Alfonso care, în enumerarea didactică a activităților lui Deceneu împrumutată de la Iordanes, dar interpretată de el, expune propriul său program, urmărit metodic și realizat în mare parte, ceea ce i-a și adus, pentru contemporani și pentru istorie, nu alt titlu decât acela pe care i-l dă el lui Deceneu: *el Sabio* („înțeleptul”). Mitul își găsea astfel și o încarnare și de un asemenea prestigiu, încât i se deschideau porțile regale. Geții, cu Deceneu, cu Zamolxis, cu Burebista și ceilalți, erau acum la ei acasă în această țară și numele lor putea înnobila numele oricărui rege.

Nu este de mirare deci, dacă în așa-numita *Cuarta Crónica General de España*, sub pana episcopului Gonzalo de Hinojosa, în secolul al XIV-lea, sau a vreunui compilator de mai târziu, Seneca însuși ajunge a fi un filosof „*muy marauilloso*” al dacilor; sau dacă în *Anacephalaecosis* a episcopului Alonso de Cartajena, în vremea lui Enrique al IV-lea (sec. al XV-lea), găsim explicația că regii Spaniei coboară din Dacia, „din principii geți”, luându-și numai numele de la locul unde trăiesc, pentru că era mai ilustru decât al strămoșilor. Dar este un moment și mai semnificativ care le scapă istoricilor spanioli, fiindcă el, nemaiservind istoriei și nefiind nici propriu-zis de istorie, trebuie căutat în arhivele

* „Despre înțelepții goșilor și despre sfetnicii lor” (N. ed.).

heraldice. Dacii au intrat și în heraldica spaniolă și anume în cea mai glorioasă, pe care noi, străinii, ne și sfiim s-o atingem. Când s-a compus stema Regilor Catolici, în secolul al XV-lea, a fost nevoie ca, pe lângă Acvilă, Leul Leonului și Turnul Castiliei, să se înscrie și însemnele personale ale regilor care să simbolizeze noblețea și dreptul lor de suveranitate. Aceste însemne sunt Jugul și Săgețile. De unde veneau ele? Nu figuraseră în nici o stemă de regi spanioli; și este neîndoielnic că acești regi noi, care întemeiau dinastia unei țări puternice, aveau toate motivele să recurgă la simbolurile majore, care să spună cât mai mult despre originea și virtuțile lor. Aceste însemne erau simboluri ale dacilor. Nu intru în amănunte, pentru că tema m-ar duce prea departe. E destul să spun că heraldiștii Regilor Catolici nu inventau nimic. Heraldica, în forma ei înaltă, nici nu admite invenții. Ea este legată întotdeauna de tradiții. Iar tradiția regilor Spaniei era gotică, adică getică, adică dacică. Izvoarele heraldiștilor erau autori hispanici: Lucan, Seneca, sf. Isidor, Jiménez de Rada și alții. Lucan pomenise de faima arcului getic, iar versul său fusese repetat de Isidor și alți autori – *Armeniosque arcus Geticis intendite nervis*. Seneca vorbise de teribila săgeată getică zburând spre cer – *talis in coelum exilit arundo Getica visa dimitti manu*; Jiménez de Rada explicase că geții „făceau” arcuri cu coarde cu mare măiestrie”, iar sf. Isidor citase versuri din sf. Paulinus din Nola către episcopul Nicetas din Remesiana, când aceasta se

* Pasajul din Lucan este din *Pharsalia*, VIII, 221; cel din Seneca, din *Hercule Oetaeus*, 818-819, traducerea completă fiind „astfel se înalță la cer săgeata ce se vede pornind din mână getică” (N. ed.)

întorcea în Dacia, versuri care aminteau de geți, de dacul *pileatus* și de bogăția de vite de pe malurile Dunării:

*...Et Getae currunt et uterque Dacus
qui colit terrae medio, vel ille
diviti multo bove pileatus
accola ripae...*

O versiune puțin alterată a acestei tradiții heraldice o culegea în secolul al XVII-lea, în relatarea sa de călătorie prin Spania, Cosimo de Medici - din familia Medicilor de la Florența - care, vorbind de scutul regilor de la San Juan de los Reyes din Toledo, explica: *...vi sono per ornamento l'insegne de' Goti cioè saette e giogo all usanza degli Sciti, come Quinto Curzio riferisce, dicendose che i Re di Castiglia volessero conservar segno di discendenza da medesimi Goti*^{*}. Este evident că sciții intră aici printr-o confuzie. E vorba de geți, și deci de geți. Mențiunea chiar a numelui lui Quintus Curtius este o aluzie la capitolul bine cunoscut din cartea acestuia, referitor la incursiunea lui Alexandru cel Mare în țara geților. Dar, și cu acest argument și fără el, lucrul era absolut normal. Miturile sfârșesc toate prin a intra în heraldică, chiar când originea lor nu e totemică sau populară, ci e cultă. Oare Herakles-Hercules, ca să-și așeze coloanele la Cadix și să înflorească pe blazoanele spaniole nu fusese adus de poeți, întâi în Italia și pe urmă în Spania? Zamolxis

^{*} „Se află, ca podoabă, însemnele geților, anume săgeți și un jug, folosite de sciți, cum relatează Quintus Curtius, astfel că se spune că Regii Castiliei vor să păstreze urma descendenței lor din acești geți anume.” (N. ed.).

venise pe o cale mai populară. Mitul dacic intrase în Spania odată cu poporul goților și cu istoria acestui popor.

Nu trebuie să ne așteptăm însă la o transfigurare neîncetată a mitului; pentru că, în Spania, mitul getic e istoric și nu este mit originar. Viața lui e măsurată deci; și chiar intrarea lui în heraldică poate fi privită ca o limită fatală. Heraldica nu poartă noroc miturilor, pentru că le denunță, le face să-și piardă viața ocultă. Hercule însuși, când a intrat în blazoane, și-a pierdut secretul, s-a pietrificat. Dar cu Zamolxis se întâmplă un lucru mai curios. El are în Spania mai multe figuri. E Deceneu, se confundă cu geții, se confundă cu goții. Această personalitate mai multiplă și mai ascunsă îl face să supraviețuiască chiar și heraldicii, să stăruie în tradiția istorică și să reapară, câteodată, unde e mai puțin așteptat.

N-am de gând să urmăresc aici toate drumurile „getice” în istoriografia spaniolă. Zamolxis, Burebista, Deceneu vor continua încă multă vreme să fie pomeniți cu venerație în cronicile spaniole. Numele lor apar câteodată în noi forme alterate, *Zalmoxen*, *Deciano*, *Diciano*, *Dicento*. La un cronicar, țara *Feminiei* devine *Femenina*. Toată această istorie incontrollabilă începe să-și piardă ceva din creditul ei numai în vremea umaniștilor, când spiritul critic ajunge să-i separe pe goți de geți. Confuzia mai reăpare în sec. al XVI-lea la vreun autor ca filosoful Luis Vives, care rezuma istoria goților în Introducerea sa la opera sfântului Augustin, *De civitate Dei*, dar nu mai e vorba de un mit, ci de o simplă confuzie de nume și de o transferare de fapte istorice de la un popor asupra celui alt. Burebista se regăsește în textul lui Luis Vives la locul lui, și în forma înflorit latinească a numelui

său, *Boerebista*. Nu apar însă nici *Zamolxis*, nici *Deceneu*, nici „înțelepții goșilor”; iar *Tomis* nu mai e în țara *Feminiei*. Autorul știe că acolo și-a petrecut exilul *Ovidiu*, care și-a scris *Tristele* și *Ponticele* printre geți. Dar faptul nu este atât de definitiv cum s-ar putea crede. Căci mitul e astușios. El poate reveni și în alte travestiri, care să-l facă din nou credibil. Și revine. Mă mulțumesc să citez un autor ca *Saavedra y Fajardo* care, în sec. al XVII-lea, scria o operă importantă, *Corona Gothica, Castellana y Austriaca*, pentru a fi călăuză principilor. Istoricul nu contrazice pe umaniști. El afirmă ca un lucru bine stabilit, că „Goții sunt o nație diferită de a geților”, cunoaște originea nordică a goșilor și, pentru a fi mai bine informat, consultă și autori germani și scandinavi. Dar *Boruista* și *Diceneo* reapar, aduși acum din ceturi baltice. Ei nu mai reprezintă pe geți sau daci, ci pe goții adevărați; care însă, fondatori de religie, cred în nemurirea sufletului, disprețuiesc moartea, se oferă cu generozitate pericolelor, iar când văzduhul e zguduit de tunete, își trimit ca și geții, săgețile spre cer, în favoarea zeului lor. Istoricul recurge din nou la *Orosius*, la sf. *Isidor*, la *Iordanes*. Mitul e subtil. El migrează, se disociază de complexul istoric și geografic al originii sale și supraviețuiește, chiar dacă trebuie să-și părăsească figura inițială. *Zamolxis*, în Spania, nu mai era necesar. El lua definitiv figura lui *Deceneu*. Cu această figură a putut nu numai să se perpetueze ca mit, dar și să intre în tradiția istorică.

Un epilog îmi îngăduie să precizez această tradiție, fără a mai urmări alte avataruri. În cartea sa fundamentală, *La epopea castellana a través de la literatura española* (ultima ediție din 1945), *Ramon Menéndez Pidal*, combătând teoriile care

afirmau fără temei originea franceză a epopeii castiliene, aduce un argument pentru a susține tradiția gotică la baza acestei epopei: „Iordanes însuși – subliniază istoricul – când vorbește de modul cum înțeleptul Deceneu îi învăța pe goți, spune că le-a dat preoți pe care i-a numit *pileati*, și că a rânduit ca ceilalți goți să se numească *capillati* sau *pletoși*”, nume pe care l-au primit cu mare stimă și-l amintesc și azi în cântecele lor”. Informație curioasă – adaugă istoricul – care ne dezvăluie porecla atribuită națiunii gote în cântecele pe care Iordanes le cunoștea. Pasajul citat de Iordanes ne readuce la tradiția getică a lui Jiménez de Rada și a lui Alfonso el Sabio. Această tradiție n-a dispărut niciodată din istoriografia spaniolă. În ce-i privește pe *capillati*, putem urca și mai sus. Sf. Isidor spusesese același lucru ca și Iordanes, în *Etimologiile* sale, vorbind de geți: *Flavent capitibus intectis Getae* (*Etymol.* XIX, cap. XXIII, 7), adică geții erau blonzi (știm acest lucru despre ei și din alte izvoare) și erau *capillati*, nu *pil(l)eati*.

Nici jugul, nici săgețile n-au dispărut. Ele sunt azi pe stema noului stat al Spaniei. Nu pentru a aminti de geți sau daci, se înțelege, nici chiar de goți; ci pentru a aminti tradiția Regilor Catolici.

UTOPIA GETICĂ*

Pentru lumea antică, Dacia războinicilor temuți din Carpați și a zeului Zamolxis a fost, până la cucerirea lui Traian, o țară aspră, aproape de nepătruns, înconjurată de mister. Nimeni nu știa bine cine erau oamenii care locuiau în acea cunună de munți, de unde aveau obiceiul să coboare pentru a purta războiul în afară de hotarele lor. Le ziceau daci sau geți; iar grecii, care îi socoteau rude ale tracilor – „cei mai viteji și mai drepți dintre traci”, după Herodot – spuneau că zeul războiului, Ares sau Marte, între ei se născuse. Știau însă că asemenea idee putea fi și numai o legendă; pentru că alt zeu, mai mare și singur, stăpânea destinul acelui popor. Dacii credeau în Zamolxis. Și Platon afirma că Zamolxis îi făcea pe acei oameni nemuritori.

* Acest eseu, publicat în colecția „Destin”, Madrid, 1954 (datat în text 1953) este o sinteză de sine stătătoare a ideilor principale din studiul *Zamolxis*, acordând o pondere mai mare perioadei de cucerire și romanizare a Daciei. Paginile finale aduc elemente noi, ce completează partea neterminată a studiului, urmărind evoluția *Mitului dacic* până la transformarea lui în *Utopie getică*. Conceput într-un stil diferit de acela al studiului, acest eseu este totodată o operă de măiestrie literară. O versiune spaniolă a textului a fost publicată anterior, în periodicul „Oriente”, Madrid, III, nr. 3 din 1953. Pentru pasajele citate în text, v. pe larg textul, traduceri și notele la *Zamolxis*. (N. ed.).

Oamenii aceia - daci sau geți nemuritori - și țara lor, erau ermetici pentru antici. Grecii se apropiaseră de ei numai pe țărmurile Mării Pontice, fără să se aventureze mult în interior. Romanii îi cunoșteau doar pe războinicii daci. Dunărea le inspira teamă. Era un *limes* hiperboreu, de unde începeau pământurile care dormitau sub leneșele stele ale polului getic - *Getici sidera pigra poli*. Marțial, ale cărui cuvinte le citez, evocă în *Epigramele* sale imagini care fac aluzie la misterul și primejdiile acestei țări, unde în acel moment, un împărat ca Domițian cunoștea nenorocul armelor. Țară de iernatice urse, cu sălbatica Peuce (Delta Dunării) și Istrul fremătând de tropotele cailor: *Hiberna quamvis Arctos et rudis Peuce / et ungularum pulsibus calens Hister**.

Obsesia războinicului get și a fluviului temut pe care el îl trecea călare pe apa înghețată, era în mintea tuturor și apărea în scrierile poetilor și în cărți care vorbeau despre acea lume barbară, vrăjmașă romanului. Lucan, ca să citez un alt hispanic, vorbise și el despre „barbara Cone, unde Istrul, printr-o mie de guri, își pierde în mare sarmaticele unde și inundă insula Peuce”, despre neamurile sălbatice ce populau țărmul pontic, și amintise de faima arcului getic, teribilul arc getic, de toți cunoscut. Într-un loc, în *Pharsalia* sa, numele dacului, getului și al iberului se întâlnesc în același vers: *Hinc Dacus premat inde Getes occurrat Hiberis*.

Versul acesta a fost interpretat de Isidor din Sevilla ca un vaticiniu: Spania avea să fie invadată de geți. Vaticiniu împlinit, după cum vom vedea. N-a fost vreo indoială.

* Marțial, *Epigrame*, VII, 7, 1-1. (N. ed.).

Lumea întreagă avea să fie invadată de geți. Nu numai Spania. Lumea întreagă avea să fie întemeiată încă o dată de ei.

Nu s-a scris însă adevărata istorie a geților, istoria mitului getic, mult mai mare și mai semnificativă decât cea a faptelor concrete, pe care le numim istorice. Faptul concret se consumă, nu servește decât pentru o povestire. Mitul e permanent și, chiar dacă ia forme nebănuite și obișnuiește să se ascundă, adevărul lui e prezent și se proiectează asupra viitorului. Ideea getică e unul din miturile cele mai obsedante și mai puternice din imaginația anticilor. Pentru romanii din primul secol după Hristos, care așteptau sfârșitul iminent al lumii, părea un lucru aproape sigur că de la Dunărea cu sălbatica Peuce avea să se dezlănțuie cataclismul. Tot un hispanic, și cel mai citit, Seneca, într-o pagină grandioasă, descrie înfricoșătorul spectacol al „zilei fatale” când Dunărea dezlănțuită își va înălța apele până la cer și, „într-un singur vârtej prăpăstios, va cuprinde o imensă întindere de pământuri și cetăți”. Când scria această pagină, care amintește viziunea de teroare a *Potopului* lui Michelangelo, filosoful presimțea poate că nu se înșela și că, de acolo, de la Dunăre, chiar dacă nu așa de curând, dar nici foarte târziu, avea să se ivească într-adevăr sfârșitul lumii. O profeție între altele ale lui Seneca. Avea să se împlinească nu prin apele Dunării, ci prin violența goților, care - straniu

* În textul publicat era *Judecata de Apoi*, așa cum se aflase inițial și în manuscrisul lui *Zamolxis*, unde s-a introdus însă ulterior corectura *Potopul* (reprezentare aflată tot în Capela Sixtină). Am preluat această nouă formulare, care este mai potrivită (N. ed.).

lucru - cu numele geților, cu istoria acestora preschimbată în propria lor istorie, și cu Zeul Zamobcis - nu cu zeul Walhalei - aveau să răstoarne toată lumea antică și să ajungă în vârtej până în Spania. Vaticanul lui Lucan, de care Isidor din Sevilla nu s-a îndoit niciodată! Cum să te îndoiști de realitate când ea singură își ia sarcina să reveleze mitul, al cărui secret Isidor l-a căutat fără odihnă în *Istoriile și Etimologiile* sale.

Secretul țării geților era încă de nepătruns pe vremea lui Seneca. Filosoful nu știa să vorbească în oarecare cunoștință de cauză decât despre marele fluviu care încingea țara, și despre cetățile elenice presărate pe țărmul pontic. Despre rest, nimic mai mult decât faima temutei săgeți getice și aceea a ucigătoarelor plante ale Dunării, din care se distilau sucuri pentru magia înfiorătoare a Medeei. Era convins însă că acea țară era bogată în pietre prețioase, ceea ce însemna altă magie. Pietrele prețioase închideau puteri și mistere. Atât se putea afla de la Seneca; și nimeni nu știa mai mult. Dunărea își păzea bine secretele. Oamenii se ascundeau în munți - *Daci montibus inhaerent*. Pădurile erau întunecoase. Acopereau acea țară plină de primejdii.

Pădurea dacică. Înfricoșătoarea pădure dacică. Era adăpostul acelor oameni: *codrul frate cu românul*, și era originea adâncă a mitului getic, invocat și azi în formula magică, *fonie verde*, în cântecul popular. Romanii cunoșteau acea pădure de departe, când se vedeau nevoiți s-o ocolească; sau mai de aproape, când în întunecimea ei pierrea vreo legiune sau chiar vreun general faimos. Atunci umbra pădurii dacice ajungea până la Roma și de ea vorbeau poezii și cronicarii care notau dezastrele petrecute

acolo. În anul 74 î.Hr., un general roman, Gaius Scribonius Curio, care-i învinsese pe dardani în Tracia, voia să-i supună și pe daci și ajunsese până la Dunăre. Dar, înspăimântat de pădurile pe care le vedea, s-a oprit. S-a întors din drum fără să facă război: *Curio Dacia tenuis venit, sed tenebras saltuum expavit*, spune Florus. În altă împrejurare, Roma s-a emoționat de moartea lui Cornelius Fuscus care se înmormântase cu toată legiunea lui în pădurea blestemată. Marțial scria (în carte, nu pe piatră) epitaful prietenului său „Aici zace Fuscus... Lespedea aceasta nu se mai teme de amenințări dușmănoase... umbra victorioasă a generalului stăpânește pădurea supusă”. Retorica poetului era mai mult decât tragică. Generalul pierise fără victorie. Fără urmă. Înfricoșătoarea pădure nu se clintise. Rămânea mereu mută, întunecată, plină de secretele ei.

Pentru mintea anticilor era în toate acestea (și în multe altele) nu numai un mit care inspira teamă, dar ceva magic, ce izvora din geniul aceluia popor și venea în apărarea lui, ascunzând realitatea. Pădurea era fondul obscur unde se urzea secretul. Dar acel popor, care-și adora zeul pe culmi solitare (zeul pitagoreic în mintea grecilor, însă mai aproape de Zarathustra decât de Pitagora, eclectic al misterelor) avea o știință a secretului, inviolabilă în așa măsură, încât nici azi istoricii nu pot face o distincție limpede între mitul și istoria sa. Acel zeu, deși luminos (zeu al cerului și al nemuririi) rămânea ascuns. Nu i se cunosc altarele și nici chipul. Potrivit unei reguli magice, se reprezenta nu persoana divină, ci principiul contrariu și învins, balaurul cu cap de lup, care slujea și apăra, deși uneori se revolta și-i dădea bătălie lui Zamolxis în nori. (Dacii făcuseră din el stindard

și-l adorau, dar trăgeau cu săgețile în nori când izbucnea o furtună). Acest balaur a fost adoptat ca insignă și de unități ale armatei romane și a fost adorat până în Italia. Poate nu este lipsit de interes să menționăm că Wulfila, apostolul goților, capadocian de origine și deci trac, primise în Dacia, unde evangheliza, acest nume got, care derivă de la acela al lupului. Un asemenea nume putea avea un înțeles tainic printre oamenii din acea țară (Wulfila a predicat în Dacia și în latină; a trăit și între daci). Zeul acestui popor își ascundea persoana în tot ce era legat de cultul și numele sale. Îi ziceau Zamolxis sau Zalmoxis, însă uneori și Gebeleizis, iar mai târziu, cine ar crede? - într-o inscripție (Pârvan l-a recunoscut), *Iupiter Optimus Maximus Paternus Aepilofius*. Ultimul calificativ îl trădează: „zeul din stâncă”. Șiret zeu. Ieșise din Dacia, se substituise altuia și era adorat între străini.

Acest mod de a se ascunde în nume, de a desemna lucrurile printr-o apelație dublă sau multiplă (chiar dacă uneori cuvintele sunt grecești sau romane, pentru că numele adevărate rămăneau necunoscute) este altă formă a ermetismului dacic: *Zamolxis-Gebeleizis*; *Danuvius-Ister*; *Carpathus-Caucasus*; *Decebalus-Diuppaneus*; *Daci-Davi-Dai-Getae* (și variante: *Massagetae*, *Thyrgetae*, *Thissagetae*, *Pitigetae* sau chiar *Petoporani* ș.a.). S-ar putea întemeia multe speculații, nu neapărat etimologice, asupra ambiguității nomenclaturii dacice. Asemenea încercări ar duce la recunoașterea tendinței tipice a dacului de a ascunde propria-i personalitate și pe aceea a lucrurilor țării sale și de a exercita asupra străinului magia de străveche folosință a numelui care disimulează. Pe aceeași cale ajungem și la mit.

Tot ce aparține acelei țări și cunoaștem prin izvoare literare antice trebuie supus unei critici foarte severe pentru a putea separa cele două planuri ale lumii daco-getice, insuficient observate chiar și de istoricii cei mai scrupuloși; planul real alcunoașterii directe, pe care au avut-o mai limpede românii prin războaie și care se completează prin descoperiri arheologice. *Dacii* și *Danuviul* sunt numele exacte în acest plan. Apoi celălalt, planul mitului, propagat de greci și adoptat și de romani, care l-au confundat de multe ori cu planul real. E lumea *geților*, cu *Istrul sacru* și *Caucazul*, cu sălbatica *Peuce*, Delta cu o mie de guri și leneșele stele ale polului getic.

De la mit nu mai e decât un pas până la utopie. Iar aceasta e marea creație căreia i-a dat naștere geniul dacilor: *Utopia Getică*, de ei inspirată. Rădăcinile acestei utopii le găsim în Homer, acolo unde poetul vorbește despre traci și Amazoane; origini mai precise le aflăm în Herodot care, cunoscându-i pe geți și culegând despre ei ce spuneau grecii de la Pont, i-a zugrăvit în culori puternice, stârnind imaginația, scriind cuvintele care, fie și ele singure puteau constitui temeiul unei utopii: „cei mai viteji și mai dreپți dintre traci”. Tracia era marea rezervă de mituri: Orfeu, Dionysos și, între geți, Zamolxis. Mituri personificate (mai târziu și Alexandru Macedon). Dar cei mai buni dintre traci, geții de la Istrul sacru, au ajuns și ei poporul mit, dând naștere în imaginația greacă unui mit paralel: Amazoanele, femeile geților. Amazoanele și geții sunt mituri și în același timp utopii. Foarte asemănătoare între ele. Într-un straniu contrast, evocau amândouă aceeași idee nostalgică a omului antic: o lume de vitejie sălbatică, de curăție și dreptate.

Asemenea lumi trebuie să existe, dar sunt secrete. Se ascund în stânci înalte de munți necunoscuți: în Marpesia Caucazului, Amazoanele; în Carpații altui Caucaz, geții. Se pare că aceștia erau mai drekți decât Amazoanele. Erău aspri și inocenți... "bunul sălbatic" al anticilor. Horațiu: *Rigidi Getae*; Marțial: *Dacus puer*; Ovidiu, la Tomis:.. „Barbar sunt eu aici, pentru că nimeni nu mă înțelege”. Și erau nemuritori. Herodot a spus-o. Și Platon. Și alții.

Aceștia erau dacii, cu țara lor, în momentul când Traian se hotăra să cucerească acea țară. Puțin mai înainte, Imperiul suferise în Dacia o umilință gravă datorită ușurătății lui Domițian. De victoria împăratului s-a răs cu amărăciune la Roma; fusese plătită cu un tratat de pace care-i obliga pe romani să respecte Dacia și să contribuie la înarmarea ei cu mașini de război, cu tehnicieni și cu bani. Istorici moderni – între ei Iorga – au încercat reabilitarea lui Domițian, explicând că suma anuală plătită de imperiu nu era tribut și că coroana pe care împăratul o așezase pe fruntea lui Dicgis, fratele lui Decebal și reprezentantul lui în acea împrejurare, nu încorona decât un rege clientelar. Așa trebuie să fi fost, fără îndoială. Dar toate dovezile ne arată că nu așa gândea și Decebal. Șiretul rege, care nu se lăsase văzut decât în persoana fratelui său, continua să fie foarte primejdios în pădurile lui. Se înarma, primea dezertori și fugari romani, coaliza cu alți barbari și, după izvoare antice, socotite de unii istorici ca admisibile, se puneă în legătură chiar cu

* Pentru pasajele din Horațiu și Marțial, v. *Zamolxis*, partea I; din Ovidiu este citat versul *Barbarus hic ego sum, qui non intellegor ulli* (*Tristia*, V, 10, 37) (N.ed.).

parții de la Euftrat, acei parți despre care mai de mult spusese Lucan că luptau cu „arcuri getice”. Când i s-a părut potrivit, a atacat Drubeta, municipiul roman de la Dunăre, a dărâmat cetatea și i-a gonit pe legionari. Violase tratatul. A fost poate motivul hotărîrii Senatului roman de a declara războiul. Anul 101. Sosise momentul lui Traian.

N-am să fac aici istoria celor două războaie care, cu întrerupere, au durat de la anul 101 până la 106. Împrejurările sunt cunoscute, deși faptele adevărate rămân necunoscute. Izvorul literar principal, Dio Cassius, nu e contemporan; iar autorul, viciat de retorică, nu inspiră toată încrederea. S-a crezut mult mai mult în veridicitatea altei surse, monumentală și mai directă: reliefurile de pe Columna traiană considerate de un realism miraculos. Azi unii se încred mai puțin în valoarea narativă a monumentului. Istorici ca Paribeni și Iorga au renunțat să mai recurgă la acele imagini ca la o cheie a realității. Reliefurile sunt, fără îndoială, foarte realiste. Dar nu de un realism de fapte autentice, ci de imaginație realistă. Povestirea rămâne simbolică. Intervin în ea elemente foarte exacte: insigne, veșminte, arme, câte un aspect tipic de arhitectură sau detalii aluzive la peisajul și la viața locală. E inutil să se caute altă realitate, topografică ori cronologică, sau măcar o reprezentare concretă a evenimentelor. Sculptorii coloanei își cunoșteau bine arta. Nu lucrau pentru arheologi, ci pentru ochii romanilor. Iar realismul roman așa era, paradoxal: elimina sau prescurta realitatea, pentru a o evoca mai bine. Singura relatare autentică a acelor războaie, *Comentariul* lui Traian, s-a pierdut. Nu cunoaștem din el decât cinci cuvinte, păstrate de un gramatic: *Inde Berzobim*

deinde Aizi processimus. Fragment din itinerarul împăratului. Cele două localități s-au identificat, deși urmele lor nu mai există, afară de numele Berzoviei, în acela al unui râu de azi. Era un drum care se îndrepta către inima Daciei, către capitala însăși, Sarmizegetusa. Necruțătoare precizie. Împăratul nu pătrundea în pădurea dacică citindu-l pe Herodot. Prin *Comentariul* său s-ar fi risipit secretul acelei țări. Dar e o fatalitate. Secretul a supraviețuit. S-a risipit *Comentariul* împăratului.

Dacia, care se apărase prin pădurile ei, prin impulsul sălbatic al oamenilor și prin mitul său, nu putea fi cucerită decât prin mijloacele drastice ale tehnicii militare și prin ingineri. Militarul și inginerul sunt dușmanii mitului, tot atât sau chiar mai mult decât istoricul, deși și unii și ceilalți, fără să-și dea seama, pot cădea pradă inamicului invizibil. Mitul arde. Vom vedea ce s-a petrecut. Trebuie să fim atenți nu numai la faptul material, ci și la umbra care-l întovărășește în celălalt plan. Traian pătrundea în Dacia cu tot realismul său iberic; dar el însuși – cum să se apere? – nu se putea desprinde de ideile care trăiau în spiritul alor săi. Traian ducea acolo mitul Romei, Mitul Troian, care a susținut lumea antică și Imperiul. Acei barbari erau dușmani ancestrali (tracii sunt la Troia inamicii aheilor: Enea este un trac de la Dunăre, un darđan; Amazoanele, femeile geșilor, luptă împotriva grecilor; regina lor, Penthesilea, piere de mâna lui Ahile și multe consecințe grave decurg din această faptă; iar grecii, care niciodată n-au pierdut conștiința adversității lor față de acea lume barbară, așezau umbra lui Ahile și a celorlalți eroi în alba Leuce, insula sacră, acolo în țara geșilor, în fața sălbatei Peuce). Și

mai era ceva. O idee care lucra activ în mintea contemporanilor, rezumând aproape toate miturile. Istoricii au semnalat „spiritul romantic” al vremii, manifestat îndeosebi prin cultul fervent dedicat figurii lui Alexandru cel Mare. Eroul macedonean personifica un mit, asemănător celui al lui Ahile! Se știe cât de puternică a fost sugestia lui asupra Romei și cum unii împărați s-au gândit să strămute centrul imperiului în Orient, ezitând între Troia lui Ahile și Alexandria macedoneanului. Nu e greu de recunoscut acest spirit în întreprinderile lui Traian. Împăratul n-a fost străin de mituri. Dacă nu pătrundea în Dacia citindu-l pe Herodot, îl citise fără îndoială pe Quintus Curtius. Știa că Alexandru îi cunoscuse pe geți și că adusese jertfă Istrului sacru pe malul fluviului. În apropierea aceluiași mal, Traian însuși avea să fondeze o cetate a Victoriei, Nicopolis ad Istrum, cu acest nume grec care evoca memoria macedoneanului.

Istrul sacru (care trece acum la celălalt nume al său, Danuviul), apare de la început pe Columna traiană ca zeu al acelor locuri. Figura lui iese gigantică din ape pentru a-i proteja pe romani și a susține podul de vase pe care trec legionarii. E cea dintâi umbră, și favorabilă, din *celălalt* plan, întovărășind faptul militar. Simbolismul Columnei lasă să se vadă, mai bine decât o realitate exactă, inutil căutată, această alternanță aluzivă la cealaltă realitate, obscură, ascunsă în păduri. Pădurea e prezentă pretutindeni, uneori indicată numai printr-un arbore (atât de realist înfățișat încât i se recunoaște specia), alteori compactă, legionarii deschizându-și drum cu securea. Opera inginerului începuse. Poduri traversează râuri. Ziduri se înalță. Și ingineri studiază terenul, măsoară înălțimea munților (știm acest lucru din

mărturia agrimensorului Balbus): se lua măsura misterului. Necunoscutul se retrage pas cu pas, cu acei oameni îmbrăcați în cânepă barbară, cu părul răvășit și privirea amenințătoare. Ciocnirea armelor nu se va produce înainte ca dacii să fi istovit toate mijloacele șireteniei. Într-o scenă apare un sol barbar, al cărui mod de exprimare, simbolic, rămâne enigmatic. Dar împăratul nu se lasă amăgit de ambasadă. Războiul începe pe viață și pe moarte. Și lupta e grea. Romanii trebuie să cucerească acel pământ palmă cu palmă, pătrunzând prin văi înguste, pentru a lua munte cu munte și a urca până în culmi, unde dacii se agață cu înverșunare în fortărețele lor. Sculptorii n-au trecut cu vederea nici o cruzime, fie barbară, fie romană. Capetele înfipite în prăjini pe ziduri sunt elemente decorative ale acestui război. Într-o scenă, călăreți romani intră într-un sat părăsit. Numai bătrâni se apără cu băte. Soldații ard casele, pun foc la fiecare pas. Într-un alt relief, femeii dăde ard prizonieri romani. Îngrozitoare ură, care umple pădurea de oroare. Femeii cad captive (printre ele se află și sora regelui). Le vedem imbarcându-se pe Dunăre, duse de legionari. O bătălie stranie se desfășoară în altă scenă. Dacii apar cu balaurii lor, cu arcuri, cu săgeți, cu lănci și spade. Se văd soldați romani căzuți și sunt semne că războinicii barbari nu se arătau slabi. Dar balaurii n-au fost credincioși. O furtună izbucnește în mijlocul bătăliei. Blestem. Dacii părăsesc câmpul. Apare pe cer Iupiter Tonitruialis. Mereu umbra favorabilă romanilor; și balaurul retrăgându-se, agățându-se în munții săi. La sfârșit, legionarii iau și ultimul refugiu, capitala Sarmizegetusa. Relieful Columnei indică unități care s-au ilustrat în luptă. Se recunosc spanioli: balestrierii

din Baleare n-au fost singurii hispanici care au participat la acel război.

Prima cădere a lui Decebal. Dureroasă, nu însă fără speranță. Se încheie pacea. Anul 102. Traian se întoarce la Roma în triumf; *Dacicus*. În Senatul roman apar trimișii regelui învins, pentru actul de închinare convenit. Impresia asupra publicului e mare. Decebal e declarat „aliat al poporului roman”, formula cea mai blândă de supunere. Înfrângerea nu anulasă prestigiul acelor barbari. Dacii în fața Senatului din Roma și cuvintele lor pronunțate în latină reînviau tot mitul. S-au făcut portrete idealizate ale dacilor (azi la Vatican), s-a perpetuat memoria actului. Utopia Getică, în formă literară, inspirată din acel act, va ajunge până la moderni: Guevara, *El villano del Danubio*; La Fontaine, *Le paysan du Danube*; Nicolae Costin, *Țăranul de la Dunăre* (după Guevara).

Dar în pădurile sale, Decebal nu se simțea aliatul poporului roman. Dușmanii desemnați de destin nu pot fi aliați. Asemenea alianțe se rup. Regele n-a așteptat mult. A atacat. Și Traian a luat încă o dată drumul către Dunăre. Anul 105. Acest al doilea război depășește în proporții și adâncime pe cel anterior. Actul dacilor era sinucigaș. Nu Decebal, ci măreția Regelui Barbar se înfrunta cu împăratul. Totul în acest război evocă planul profund. Mitul îl mână pe învins, ca și pe învingător. Traian recurge la tehnică și la imaginație. Cel mai mare arhitect al Imperiului, Apollodor din Damasc, construiește podul celebru de la Drubeta, care amintea de opere fabuloase: podul lui Xerxes la Hellespont, în țara getică, la fatidica Peuce. Alte opere uriașe, executate în același timp, sunt o mărturie a dimensiunilor pe care le

lua lupta în mintea lui Traian și a hotărârii lui de a strivi barbarul, de a impune legea romană. Tragedia se desfășoară sângeroasă și obscură. O urmărim în reliefurile Columnei până la actul final, care întrunește poporul dac în jurul regelui său, într-o luptă fără nădejde și o sumbră comunitate a morții. A doua cădere și ultima a Sarmizegetusei. Scenele sunt descrise cu putere și măreție. Sculptorii au știut să degajeze simbolul și i-au respectat pe învinși. Apărarea vitejească e vizibilă. De pe ziduri cad ploaie săgețile getice. Ultimele. Actul suprem e aproape, într-un relief se înfățișează un moment de agitație între daci. O figură nobilă se ridică între toate, poate Decebal, privind de pe ziduri, gravă și nemișcată, către dușmani. Ermetismul ei și maiestatea tragică indică sentința. Vedem scena sinuciderii colective. Nobili și preoți iau otravă în comun. Sculptorul s-a mărginit la detalii care exprimă cu sobrietate ce s-a petrecut. Moartea regelui îi inspiră o imagine spectaculoasă. Urmărit de călăreți, regele se sinucide străpungându-se cu propria-i spadă, înainte de a fi fost atins de mâinile dușmane. Îl vedem îndoindu-și genunchiul. Statura lui e gigantică. Murind, se reazemă de un arbore, în pădurea lui. Decebal, Regele Barbar. Împăratul triumfa fără să învingă ceea ce ducea cu sine acel rege. În ultima scenă apare poporul dac. Bărbați, femei, copii, neprimind supunerea, se refugiază în pădure, întorcându-și privirile către țara pe care o părăseau.

Acce țară era acum Dacia Traiană. Ceea ce s-a petrecut acolo e unul din acele mistere care prezidează la nașterea unui popor și nu se explică niciodată de ajuns prin mărturii concrete. Dacia s-a romanizat pentru totdeauna. Poporul ei,

supus sau liber, a vorbit latinește. Legea romană a favorizat acel pământ. Iar țara, deschisă drumurilor, colonizată, apărată, a început să prospere. Reînviază utopia. Se cheamă acum *Dacia felix*. Inscripții mărturisesc nostalgia față de acea țară și de prestigiul numenului ei protector. (Un om se numea *Desideratus in Dacia*, pe o piatră funerară în Pannonia; o femeie, *Dacia*, pe malul Adriaticii, la Zara; un roman din Carthago Nova se adresa într-o inscripție dedicatorie divinităților patriei sale și „geniului dacilor”; un soldat îi invoca pe „zeii și zeițele Dacilor și ale Pământului”). Tezaurele lui Decebal, duse la Roma (trebuie să credem în ele), aurul Carpaților, turmele, grâul, bogățiile visate ale Daciei, stărneau imaginația. Iar umbra lui Traian va proteja acea țară încă multă vreme, până se va transforma și ea în mit. În Sarmizegetusa cea nouă, fondată de împărat, un mozaic reprezenta întâlnirea lui Traian cu Ahile. Mitul Troiei în Carpați! Traian însuși contribuia la mit. În versurile lui Hadrian (care fusese generalul împăratului în Dacia), îl vedem în Antiohia, cerând lui Jupiter Cassius o victorie împotriva parților, la fel cu cea pe care o avusese împotriva geților, și oferind la altar cornul de zimbru împodobit cu aur, pe care geții îl lăsaseră în mâinile lui: „Lui Jupiter Cassius... Traian, din stirpea lui Enea, stăpânitorul oamenilor, către stăpânul nemuritorilor”. Mitul Troiei se contopea laolaltă cu acela al geților. Cornul de zimbru evoca memoria lui Decebal, marele învins. Învingătorii nu-l uitau. Iar cu Decebal reînviază și Zamolxis. La mai mult de două secole după cucerire, în *Cezarii* împăratului Iulian, Traian își justifică viața în fața lui Jupiter: „I-am nimicit pe geți, cea mai războinică dintre nații, nu numai prin puterea trupului

lor, dar și prin vitejia pe care le-o insufla Zamobis cel venerat de ei. Încredințați că nu mor niciodată, că își strămută doar lăcașul, ei înfruntă moartea mai bucuroși decât dacă ar porni într-o călătorie". Romanii se însărcinau ei înșiși cu apologia lui Zamobis: în vreme ce în Dacia, unde opera lui Traian rămânea pentru totdeauna, numele împăratului, la început venerat, se ștergea puțin câte puțin din amintire, până când intra în folclor, pentru a desemna o ființă mitică, neînțeleasă, până când se transforma într-un simplu cuvânt cu semnificație comună: *troian*, care poate însemna fie un *vallum* antic din câmpia românească, fie un troian sau un noian de nisip ori de zăpadă, adus de vânt. Totul era roman în acea țară, afară de geniul locului, de mit. Iar mitul arde. Troia s-a redus la cenușă în acele păduri adânci și în acei oameni, acum romani. În inscripții, și mai cu seamă în cele provenite nu din orașe, unde erau prea puțini daci și prea umili, ci de la țară, din lumea de jos născută în acele locuri, urmărim procesul lent de romanizare, care, producându-se firească, nu înlătură fidelitatea față de lucrurile strămoșești, față de caracterul neamului. Limba și gândirea romană s-au plecat legilor acelui pământ. Ca și în alte părți: în Gallia, în Spania.

Păstrau acei daci romanizați ideea trecutului lor, mitul, memoria eroilor lor? Inscripțiile nu pot spune mult, iar țărani daci n-au știut să scrie cărți. Întâlnim cu relativă frecvență numele de *Decabal*, care pare să fi fost destul de răspândit; și pe cel de *Diuppameus* (într-un loc *Drypanes*); și s-a notat printre „tiranii” de scurtă durată, dar nu lipsiți de semnificație, care apar în sudul Dunării în epoca de criză a imperiului, pe lângă acel Aureolus, dac de origine și fost

cioban, proclamat de trupe împărat în vremea lui Claudiu, încă un dac, Regalianus, din Durostorum, militar merituos, care pretindea că descinde direct din Decebal (*gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, affinis*).^{*} Aceste lucruri spun ceva. Dar nu cunoaștem istoria subterană, cea mai adâncă, prin care ne-am explica alte fapte stranii, neluate astăzi în considerație. Cine erau acei „goți” ai lui Iordanes, care în ~~cântecele lor~~ pomeneau cu venerație, ca de un strămoș, pe înțeleptul *Dicineus*, preot și sfetnic al lui *Buruista*, regele „got”? Iordanes, el însuși got, se născuse pe malurile Dunării, și a putut să culeagă tradiții directe. Aceste tradiții dovedeau venerație și pentru *Zamolxis* (*Zamolxem*) și pentru *Diuppaneus* (*Dorpaneus*). Cine puteau fi, pentru a reînvia mitul getic cu eroii săi și a-i face pe goți să se numească ei înșiși geți? Nu e locul aici să intrăm în amănunte. Mă ocup de această problemă într-un studiu care o va trata mai pe larg. Dar să ne reîntoarcem pentru un moment în Dacia. Acolo se petrec lucruri obscure, care răscolesc acea lume și par a urzi alt destin.

Încă înainte de retragerea lui Aurelian, provincia nu se bucura de o pace foarte sigură. Dacii liberi, aceia pe care i-am văzut pe Columnă refugiindu-se în păduri și care rămăseseră în jumătatea țării neocupată de romani, se întorceau adesea în incursiuni. Erau cunoscuți acum cu alte nume (dacii au întotdeauna nume): *Dacisci* sau *Carpi*,

^{*} Citatul din *Scriptores Historiae Augustae, Tyranni triginta*, 10, 8, sub *Regilianus* (variantă de nume pentru *Regalianus* de pe monede), cu traducerea completă de neam dacic, <fiind>, pe cât se spune, rudă cu însuși Decebal" (N. ed.).

Carpodaci, *Carpogeti* (rude cu numele de *Carpați*). Au fost momente când neliniștea a ajuns la paroxism. Inscripții și texte vorbesc în vremea Antoninilor despre furia dacilor, *furor Daciscorum*, și de „nebunia” lor. O monedă prezintă figura alegorică a unei femei cu un stindard în mână, pe un fundal de munți, cu următoarea inscripție în greacă: *paranoia Geton* („nebunia geților”). După Aurelian, neliniștea se agravează. Aceiași oameni, împreună cu goții sau fără ei, trec Dunărea, aducând nesiguranța și înăuntrul noilor frontiere ale imperiului.

Dar perioada de maximă gravitate este la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui de al IV-lea, când Roma, pierzându-și autoritatea, Imperiul este pe punctul de a se dezagrega prin proclamații militare și prin ascensiunea anarhică a provinciilor. Rolul dacilor este primordial în acea mare criză care zguduie temeliele Imperiului. Istoricii dau de obicei puțină atenție sau nici una faptului că, timp de patru decenii – de la venirea lui Maximian Hercules ca împărat asociat lui Dioclețian (286) până la moartea lui Licinius (324) – patru împărați, daci sau carpi de origine se succed fără întrerupere la cârma imperiului și constituie o adevărată dinastie, cea dintâi dinastie danubiană în Imperiul roman: Maximian Hercules, Maximian Galerius, Maximian Daia și Liciniu, la care trebuie adăugați și Maxențiu, împărat uzurpator (fiul lui Maximian Hercules), precum și alți doi daci, ca cezari: Severus și Licinianus. Toți sunt de origine umilă, ciobani sau țărani și – cu excepția lui Maxențiu – dușmani neîmpăcați ai oligarhiei din Roma. Ajunși la purpură prin voința legiunilor, unii dintre ei neînțelegând să pună piciorul în Italia decât ca dușmani,

acești daci reprezintă în istoria Romei un fenomen absolut unic și revoluționar: sunt împărați antinomici ideii înseși a Imperiului. În realitate, sunt cei dintâi barbari care cucereau puterea, ducând la Roma și în Orient, nu ideea de autoritate respectată până atunci, ci germenul dărâmării și voința instaurării unui alt imperiu, care-și avea centrul în Nicomedia, capitala tracilor bitini. Între acești împărați, cel care prezintă personalitatea cea mai puternică și tenace, Galeriu, pare să fi avut toată conștiința vechiului dac, inamic ereditar al Romei. Se cunosc prin mărturiile contemporane ale lui Lactanțiu (comentate de H. Gregoire în *Byzantion*, dar trecute cu vederea de istoricii români) motivele personale și impulsul ireductibil care-l împingeau pe acel dac la violență împotriva imperiului căzut în mâinile lui. Fiu din mamă transdanubiană, „adoratoare a divinității munților” și dedicat el însuși acestui cult, care nu poate fi altul decât al lui Zamolxis, Galeriu e tipul rebelului ieșit din acei munți, unde viața ciobănească păstrase întotdeauna ideea libertății barbare, inamică oricărui imperiu. Ajuns cezar și apoi împărat, fostul cioban, fidel credințelor lui strămoșești, originii lui sociale și instinctului poporului său, își întorcea legiunile împotriva Italiei, cu hotărârea – afirmă Lactanțiu – de „a șterge până și amintirea Romei”, și a fost pe punctul – declară același autor creștin – „să schimbe numele imperiului roman în cel de imperi dacic”. Lactanțiu atribuia furia dacului (lucrul e caracteristic) faptului că părinții și strămoșii lui Galeriu fuseseră supuși censului, pe care Traian îl impusese ca pedeapsă dacilor încăpăținați în

* Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 27, 8.

rebeliune. Problema fatală a censului! Textul lui Lactanțiu e ca un ecou târziu al unor fapte pe care le cunoaștem și din alte mărturii, cum este faimoasa inscripție a lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernator al Moesiei, care între anii 52 și 53 strămuta în Moesia „o sută de mii transdanubieni, cu femeile, copiii, principii sau regii lor, pentru a plăti tribut”^{*}. Două secole și jumătate mai târziu, acești transdanubieni erau stăpânii Imperiului. Iar Galeriu, ridicat dintre ei, nu uitase. Textul lui Lactanțiu nu este poate o dovadă, în înțelesul concret al cuvântului; dar în acest caz e mai mult decât atât: este mărturia unei conștiințe tulburi în imperiu. Acel barbar era un dac. Pusese cens asupra cetățenilor din Roma, lucru nemaipomenit vreodată. Învinșese și armata perșilor, adică a celui alt imperiu, și ridica centrul imperiului său în Nicomedia, în țară tracă. Lactanțiu îi atribuia ideea de Imperiu universal.

E tocmai perioada când, pe celălalt mal, goții, care trăiau acum printre daci, începeau să se obișnuiască probabil cu ideea că erau „geți” și să celebreze în cântecele lor pe Zamolxis, pe Deceneu și pe eroii daci. Ce contacte vor fi avut acei Dacisci sau Carpi sau Carpogeți cu goții? Și până la ce punct a ajuns propabila lor simbioză, care se manifestă în acțiuni comune, în certuri și în rivalități cunoscute prin unele mărturii? E o problemă tcheie, întunecată mult de lipsa știrilor, dar și mai mult de această confuzie de nume, într-o vreme când „roman” și „got” erau termeni mai mult juridici, care nu corespundeau unei desemnări etrice

^{*} *Corpus inscriptionum Latinarum* (prescurtat îndeobște CIL.), XIV, 3 608, r. 9-13 (N. ed.).

precise. Nu e posibil încă să pătrundem cu criterii sigure în această enigmă. Este evident însă că mitul getic răsare mai puternic decât oricând și că, din ceața adâncă ce se lasă atunci asupra acelor pământuri, el ia încă o dată forma lui războinică și izbucnește afară din hotarele getice. Cu goții, acum „geți”, și poate și cu geții, acum „goți”, va ajunge la Bizanț, la Roma, va trece în noua Galie fondată de goți și va apărea în vremea lui Orosius în Pirinei, legată de destinul Spaniei.

Orosius, fugăr în Africa, anunța în cuvinte care sunt ca un strigăt, teribila venire apropiată: *Getae illi qui et nunc Gothi*, și, gândindu-se la sfântul Augustin, izbucnea în invective împotriva acelor barbari, care în vremuri trecute le lăsaseră pe femeile lor (Amazoanele!) să pustiască lumea cu o imensitate de cruzimi. Dar violența a trecut. Și când goții se stabiliseră și întemeiaseră noua Spanie, Isidor de Sevilla, el însuși de sânge got, descoperea vaticiniul lui Lucan și făcea istoria și genealogia goților, urcând până la geți și până la daci. E important de remarcat că Isidor nu l-a cunoscut pe Iordanes. Teoria sa getică (se poate vorbi de așa ceva) este o doctrină în întregime hispanică, derivată din Lucan, din Orosius și din erudiția imensă a autorului însuși. Elogiul Spaniei, unde Isidor descrie fericirea țării „în care înflorește belșugul glorioasei fecundități a poporului getic”, era încă o formă a Utopiei Getice. Întălnim ecoul ei în toată literatura medievală, în cronici oficiale, în prologuri adresate regilor Spaniei, unde li se spune acestora că se trag din principii daci și că și-au luat numele de la țara unde trăiesc, fiindcă era mai cunoscut (Episcopul Alonso de Cartagena). Versurile lui Vergiliu, Horațiu și Lucan, citate de Isidor

pentru a explica virtuțile geților, se repetă de la un autor la altul și servesc drept doctrină celei dintâi nobilimi spaniole: *Mortem contemnunt laudato vulnere Getae* – geții disprețuiesc moartea, caută cu bucurie rănilor. Doctrina lui Zamolxis. Nimeni nu cunoștea acest nume în Spania. Poate nici sfântul Isidor. Dar doctrina inspira. Și oamenii care căutau moartea eroică și se bucurau de răni au fost mulți și au devenit castă.

Când Iordanes a fost cunoscut în Spania (abia în sec. al XIII-lea), dacii au intrat definitiv în istoria și genealogia poporului spaniol prin *Historia Gothica* a veneratului arhiepiscop don Rodrigo Jiménez de Rada și prin *Cronica General* a lui Alfonso el Sabio. Goții erau acum departe. Trăia după ei numai amintirea. Dar rămăsese ideea și o nostalgie eroică ce împingea poporul la războiul sacru, *Reconquista*. În vremea aceea, *Cronica Regelui* înțelept trebuie să fi fost ca o biblie a războinicilor și cavalerilor. Multe frunți nobile se vor fi plecat asupra întinșelor pagini care vorbeau despre strămoșii din îndepărtata *Dația* sau *Goția*, despre Dunăre și despre acel enigmatic *Zamolxen*, de care „povestesc istoriile că a fost minunat de înțelept în filosofie”, despre marele rege *Boruista* „care a luat pământurile germanilor”, despre învățatul *Dicineo*, sfetnic al lui *Boruista* și aproape sfânt. Pe acesta mai ales îl admira regele don Alfonso și, explicându-i meritele, se străduia el însuși să le imite. Iar Deceneu „a schimbat obiceiurile nu îndeajuns de bune pe care le aveau pe atunci goții; și acest *Dicineo* i-a învățat pe goți aproape toată filosofia și fizica și teoria și practica și logica și rânduiala celor douăsprezece semne și cursul planetelor și creșterea și descreșterea lunii și mersul soarelui și astrologia și astronomia și științele

naturale... Și după aceea Dicineo i-a ales pe cei mai nobili și mai pricepuți, făcând din ei preoți și episcopi și i-a pus pe unii dintre ei să învețe teologia și i-a numit *pileatos*, după numele de *pileus*, cum se zice în latinește la pălăria de cavaler; iar după spusele învățaților, numele li s-a tras de la mitrele cu care își acopereau capul, întocmai ca și cavalerii cu pălăriile lor" (*E aquel [Dicineo] mudò entrellos las costumbres que auien entonces no tan buenas; et este Dicineo ensennó a los godos fuscas toda la philosophya et la fisica, et la tehórica, et la practica, et la logica, et los ordenamientos de los doze signos, et los cossos de las planetas, et el crescer et le descrescer de la luna et el cosso del sol, et la astrologia, et la astronomia, et las sciencias naturales... Et sobresto escogió Dicineo de los mas nobles, et mas entendidos, et fizò dellos sacerdotes et obispos, et diò dellos que aprendiessen theologia et llamò los pileatos por nombre de pileus que dizen el latin por sombrero de cauallero; et segund departen los sabios esto era por las mitras de que trayen cubiertas las cabeças, cuemo los caualleros las suyas de los sombreros*). Știm bine cine erau acei *pileatos* la daci. Oamenii din popor se numeau *capillati*. Aveau părul blond și îl purtau descoperit, așa cum îi descria Isidor pe goți: *flavent capitibus intectis Getae*. Iar bunul rege don Alfonso continuă explicând și istoria Amazoanelor, femeile goților. N-au fost așa de rele cum s-a spus. Au părăsit vechiul lor lăcaș din Amazonia și trăiesc încă (pe vremea lui don Alfonso) în noua lor așezare, pe țărmul Pontului. Între geți, cu orașul lor Tamer (adică anticul Tomis, Constanța de astăzi), „și se ocupă de meșteșugul cavaleresc, astfel încât sunt tot așa de nobile și acum în mânăuirea armelor, ca și pe atunci; iar din pricina lor e numită acea țară *Feminia*" (...y de

caualleria se trabaian, que assi son nobles en armas aun agora como entonces; et por razon dellas es llamada aquella tierra Feminia). Nu mai lipsea nimic utopiei. Erau acum două nume pentru a o evoca: *Dacia ubi et Gothia*, după Orosius, și *Feminia* după Iordanes. A fost un mare vis în numele acestea, care se confundau cu mitul și istoria, umplând lumea de nostalgie. Alfonso el Sabio și oamenii din vremea lui au trăit acel vis și s-au inspirat din el. Noi îl descoperim azi. Și este aproape un miracol să-l cunoaștem în această formă din cronici venerabile, scrise de arhiepiscopi și regi ai Spaniei, necitite până azi de români.

Un singur nume nu se întâlnește în *Cronica* regelui Alfonso, unde e vorba de Dacia și de istoria ei: cel al lui Traian. Decebal, da, se găsește, sub cealaltă denumire a lui, *Diuppaneus* (în *Cronică*, *Dorpaneo*). Se povestește despre războiul lui și despre victoriile asupra lui Domițian, și nu e uitată nici nenorocirea lui Fuscus. Traian își are capitolul său în istoria Romei. Iar acolo întâlnim aceste puține cuvinte, care par să reflecte un text cunoscut din Dio Cassius: „Pe cei din Dacia și din Scitia i-a cucerit prin bătălie și a gonit din Dacia pe regele Decibalo și a făcut țara provincie a Romei”. (*A los de Dacia et de Sicia conquiro por batalla et echo de Dacia al rey Decibalo et fizo la tierra prnuincia de Roma*). Atât. Nu mai mult. Era întâia dată când se făcea o asemenea mențiune într-o cronică spaniolă, întâia dată și elogiul lui Traian. Nici un cronicar anterior, de la Orosius începând, nu dăduse cea mai mică informație despre faptul că împăratul cucerise Dacia. Neverosimilă scăpare din

* V. Totuși, *Zamolxis*, partea a II-a, n. 10 (N. ed.).

vedere, care nu e lipsită de interes, ci umbră a istoriei. Mitul îl ajungea pe împărat până în propria lui patrie. Traian era Imperiul. Dusese acvilele Romei la Dunăre și triumfase în acea țară. Dar miturile sunt indestructibile și vindicative. Iar Imperiul se dărâmasese prin lovitura oamenilor de la Dunăre. Sfântul Isidor celebrase faptul: „Roma însăși, învingătoarea tuturor popoarelor, a trebuit să slujească supusă - *famula* - și să primească jugul triumfului getic”.

Acum acei oameni se numeau goți. Utopia Getică se transformase în Utopie Gotă. Forța miturilor e în a se ascunde și a se transfigura pentru a nu pieri, pentru a supraviețui totului. Mitul getic a supraviețuit cu numele său nou. Pe scutul Regilor Catolici apar simbolurile dacilor: Jugul și Săgețile; și cu ele, simbolul major, care proclamă triumful mitului: Nodul Gordian retezat. Erau scoase din autori hispanici: Lucan, Seneca, Orosius, sf. Isidor și, prin ei, de la alți autori antici. Jugul: bogăția dacilor, cu mulțimea de vite de pe malurile Dunării (sf. Paulinus din Nola și sf. Isidor). Săgețile: săgeți getice (Lucan, Ovidiu și aproape toți anticii). Nodul Gordian: mitul lui Alexandru (Imperiul), retezat de „jugul triumfului getic” (sf. Isidor). Era clar și elocvent. În stema acelor regi noi care pregăteau viitorul Spaniei, simbolul celebra nașterea lumii moderne pe ruinele celei antice. Îl imaginase cel mai mare umanist spaniol: Antonio de Nebrija. Numele acestui umanist va trebui să-l scriem în Panteonul patriei noastre.

Madrid, 1953

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	5
EVOCARE	17
ZAMOLXIS sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole	23
PROLOG	24
I. DE LA LEGENDĂ LA ISTORIE	27
Dupa ce Hercule s-a întors din Spania	27
Daci și geți închinători ai lui Zamolxis	30
Momente dacice în autori hispanici ai antichității: Lucan, Seneca, Marțial	38
Dacia în descrierea lui Pomponius Mela și într-o notă a lui Columella	64
Spaniolii în Dacia	72
II. DE LA ISTORIE LA LEGENDĂ	81
Preludiile legendei: Paulus Orosius	81
Un episcop din Galicia și altul din Dacia: Martin din Dumio și Nicetas din Remesiana	89
Teoria getică a lui Isidor din Sevilla	98
Efemeride getice și isidoriene	119
III. MITUL	131
Istoria și mitul dacic încorporate în istoria Spaniei: Rodrigo Jiménez de Rada	131
NOTE	157
APENDICE	185
INTRODUCERE LA MITUL DACIC ÎN CULTURA ȘI ISTORIA SPANIEI	193
UTOPIA GETICĂ	207
CUPRINS	232

EDITURA DACICA VĂ OFERĂ:

Colecția „BIBLIOTECA DACICA”

- Nr. 1** Dumitru Manolache, *Tezaurul dacic de la Sinaia – legendă sau adevăr ocultat?*, postfață de Aurora Pețan, 256 p., 2006.
- Nr. 2** Al. Papadopol-Calimah, *Scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia*, ediție îngrijită de Aurora Pețan, 184 p., 2007.
- Nr. 3** Ion Horațiu Crișan, *Medicina în Dacia*, ediție îngrijită de Eva Crișan și Dorin Alicu, 264 p., 2007.
- Nr. 4-5** Ion Horațiu Crișan, *Civilizația geto-dacilor*, 2 vol., 720 p. (vol. I 352 p. + vol. II 368 p.), 2008.
- Nr. 6** Dumitru Manolache, *Andrei, Apostolul lupilor*, ediția a II-a revizuită și augmentată, prefață de arhim. Arsenie Papacioc, 496 p., 2008.
- Nr. 7** I.L. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, 132 p., 2009.

Nr. 8 Alexandru Busuioceanu, *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, ediție îngrijită de Dan Slușanschi, 236 p., 2009.

Nr. 9 Anton Moisin, *Tracii din Transilvania și străbunii lor*, iunie 2009 (în curs de apariție).

Nr. 10 B.P. Hasdeu, *Pierit-au dacii?*, ediție îngrijită și introducere de Gr. Brâncuș, iunie 2009 (în curs de apariție).

Colecția „FRONTIERE”

Nr. 1 Florin Diacu, *Mileniul pierdut. Asediu la porțile istoriei*, traducere de Vasile Mioc și Doina Ionescu, 246 p., 2008.

Nr. 2 W. Ryan & W. Pitman, *Potopul lui Noe*, noiembrie 2009 (în pregătire).

Colecția „SUBSTRAT”

Nr. 1 Grigore Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, iunie 2009 (în curs de apariție).

În afara colecțiilor:

- Dan Oltean, *Munții Dacilor. Călătorii pe plaiurile regiunii ale Sarmizegetusei*, 300 p. (150 p. + 140 ilustrații color + 10 hărți), 2008.
- Felix Crainicu, Cristi Ioniță, *Legendele dacilor liberi*, 172 p., 2009.
- Ortelius, *Harta Daciei*, reproducere după harta originală din anul 1595 (54 x 43 cm), însoțită de broșura *Harta Daciei: izvoarele*, 24 p., traducere din limba latină de Aurora Peșan, 2009.
- **NOUI** Replici monede dacice tip „Koson”, aliaj tombac, diametrul 20 mm, încapsulate, însoțite de certificat de autenticitate. Proiect realizat cu acordul Băncii Naționale a României și cu sprijinul Monetăriei de Stat, iunie 2009.

Vă așteptăm la sediul editurii (Str. Tudor Arghezi nr. 21, sector 2, București), unde beneficiați de o reducere 20% pentru orice carte achiziționată.

Comenzi prin telefon (021-312.13.42, 0749-114711) sau prin internet, la www.dacica.ro.